

arsboni

BALÁZS GERGŐ BARNA -

A tiszta kezek elv elméleti alapjai
a nemzetközi jogban

KONCSIK MARCELL -

Robotok a csatatéren: Az autonóm
fegyverrendszerek humanitárius jogi szabályozása

SZABÓ PATRIK -

„Kicsit sárgább, kicsit savanyú, de a mienk.” –
Gondolatok a korlátozott precedensrendszerről az
angolszász precedensjog és a bírói függetlenség
tükrében

POLONYI DOMONKOS -

Az esküdtbíráskodás modern kori európai
történetének összehasonlító elemzése

Kiadja a Stádium Intézet
Budapest, Akadémia utca 11. mfsz. 3/A
stadiumintezet@gmail.com
arsboni@arsboni.hu
ISSN 2064-4655

Felelős szerkesztő:
Orbán Endre

Szerkesztők:

Dobos Zoltán
Kállai Nóra
Klemencsics Andrea
Kocsis Gergő
Mátyás Ferenc
Milánkovich András
Molnár Benedek
Nagy Gergő
Németh Márton

Rokob Balázs
Szabó Tibor Zsombor
Szentgáli-Tóth Boldizsár
Szalbot Balázs
Tóth Mónika
Tóth Péter
Trombitás Mónika
Weidinger Péter

Címlap: Gyarmati Dorottya

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNY	3
Balázs Gergő Barna: A tiszta kezek elv elméleti alapjai a nemzetközi jogban	3
Koncsik Marcell: Robotok a csatatéren: Az autonóm fegyverrendszerek humanitárius jogi szabályozása.....	14
Szabó Patrik: „ <i>Kicsit sárgább, kicsit savanyú, de a mienk.</i> ” – Gondolatok a korlátozott precedensrendszerről az angolszász precedensjog és a bírói függetlenség tükrében.....	32
Polonyi Domonkos: Az esküdtbíráskodás modern kori európai történetének összehasonlító elemzése.....	44

TANULMÁNY

Balázs Gergő Barna:¹

A tiszta kezek elv elméleti alapjai a nemzetközi jogban

I. Bevezetés

„A nemzetközi jog egy problémamegoldási eljárás” írta Rosalyn Higgins, a Nemzetközi Bíróság későbbi elnöke a kilencvenes évek közepén.² Ez a problémamegoldási folyamat a nemzeti jogrendszerekhez hasonlóan nemcsak szabályok merev alkalmazását jelenti, hiszen a nemzetközi jogi viták rendezésében is hangsúlyos szerepet kapnak a méltányosságot és jóhiszeműséget érvényre juttató eszközök. Hosszú múltra visszatekintő alkalmazásuk ellenére mind a mai napig vitatott, hogy ezek a megoldások milyen formában és milyen joghatást kiváltva kerülhetnek elő jogviták során.

E problémakör egyik központi kérdése, hogy a másik fél kifogásolható magatartására válaszul lehetséges-e eljárási kifogásokkal élni. Ezt az eljárásjogi vetületet az angolszász jogokból eredő tiszta kezek elv (*clean hands, mains propres*) jeleníti meg elsősorban a nemzetközi jog fogalomrendszerében. A kifogás támogatói szerint az elv a felperes kérelmének visszautasítását eredményezi, ha annak „kezai nem tiszták”, azaz valamely jogellenes vagy elítélendő magatartással „beszennyezte” kérelme tisztességét. Az elv elismerése döntő hatást gyakorolna a nemzetközi eljárásokra, hiszen, ha a bíróság helyt adna ennek, az kizárná a jogvita érdemének tárgyalását, ezzel radikálisan lerövidítve a pert és kikerülve számos kérdés tárgyalását. Ez a sokak számára vonzó eszköz természetesen nem mentes a kritikáktól sem és az ítélkező fórumok is jellemzően vonakodva alkalmazzák.

Az ellenvélemények dacára az elv alkalmazhatóságának kérdése máig visszatérően megjelenik a bírósági gyakorlatban, mi több, a felek általi hivatkozások száma jelentős emelkedést mutat az utóbbi évtizedekben. A problémakör bemutatása érdekében a tanulmány a magyar szakirodalomban először ismerteti mélységében a tiszta kezek elvét övező elméleti és gyakorlati vitákat. Tekintettel arra, hogy a tiszta kezek elvére legtöbbször mint általános jogelvre utalnak, a tanulmány elsőként a jogellenes magatartás különböző, a nemzeti jogrendszerekben megjelenő megközelítéseit mutatja be, majd pedig a kapcsolódó nemzetközi jogi alapelvek körében helyezi el ezeket. Végül a lehetséges jogkövetkezmények a nemzetközi eljárásjog rendszerében való elhatárolását

¹ Joghallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. A cikk alapját a 2021-es OTDK Állam- és Jogtudományi Szekció Nemzetközi jog II. tagozatában 1. helyezést elért pályamunkám képezte, amely az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült. Témavezetőm, dr. habil. Kajtár Gábor, az ELTE ÁJK egyetemi docense segítségét ezúton is köszönöm. A francia nyelvű szakirodalmat Erasmus-fogadóegyetemem, az Université Grenoble Alpes bocsátotta rendelkezésemre.

² Higgins, Rosalyn: *Problems and Process: International Law and How We Use It*. Clarendon Press, Oxford, 1994, 267. o.

követően a tanulmány a témakör egyik meghatározó jogterületén, a diplomáciai védelmen keresztül ad betekintést a tiszta kezek elvhez jellemzően kapcsolódó kritikákra.

II. Fogalmi és történeti háttér

A jogellenes magatartások értékeléséhez szorosan hozzátartozik a jóhiszeműség és méltányosság fogalma, amelyek alapvetően általános jogelvekként jelennek meg a nemzetközi jogban.³ Az általános jogelvek a nemzetközi jog forrásai közé tartoznak, ahogyan ezt a Nemzetközi Bíróság Statútuma is nevesíti.⁴ Az általános jogelvek lehetőséget biztosítanak a nemzeti jogrendszerek (magán)jogi elvei és a nemzetközi közjog közötti kölcsönhatásra, hiszen ebbe a kategóriába elsősorban a nemzeti, belső jogok jelentős részében megjelenő elvek sorolhatóak.⁵ Így tehát szükséges a nemzeti jogrendszerek által alkotott történeti és fogalmi háttér áttekintése, hiszen ezek alapozhatják meg az általános jogelvek létét.⁶

Összehasonlító kutatások eredményei bizonyítják, hogy számos méltányossághoz kötődő elv, mint a jóhiszeműség vagy a joggal való visszaélés koncepciója, lényegében a világ összes jogrendszerében megjelenik,⁷ még ha történeti és felfogásbeli okok miatt nem is egyeznek teljes mértékben.⁸ A jóhiszeműség objektív értelmében a tisztességes magatartás követelményét rója a jogalanyokra (ezt tükrözi a magyar polgári jog terminológiájában a „jóhiszeműség és tisztesség elve” kifejezés), azaz a kifejezés valójában nem a jogalany „hitere”, meggyőződésére utal vissza.⁹ A méltányosság főképpen egyedi jogalkalmazói döntés, amely egy konkrét esetben, metajurisztikus szempontok alapján korrigálja az általános szabályt.¹⁰ Említést érdemel a kölcsönösség (*reciprocity*) elve is mint a szerződések jogának egyik alapvetése, amely egyre inkább

³ Higgins: i.m. 222. o. A kép ennél gyakran összetettebb, pl. az estoppel-t, a jóhiszeműséghez kapcsolódó egyik elvet egy komplex, különféle jogforrásokra támaszkodó koncepcióként is értelmezik. Cottier, Thomas – Müller, Jörg Paul: Estoppel. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2007, 9-10. bek.

⁴ A Nemzetközi Bíróság Alapszabályai, 1945. Magyarországon kihirdette az 1956. évi I. törvény. 38. cikk (1) bek. d) pont

⁵ Gaja, Giorgio: General Principles of Law. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2020, 7, 17. bek., Prosecutor v Tadić, fellebviteli ítélet, 1999. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia ICTY-94-I-A 225. bek., vö. Thirlway, Hugh: *The Sources of International Law*. Oxford University Press, Oxford, 2019, 109. o.

⁶ Az általános jogelvi minőség mellett felvethető annak lehetősége is, hogy a nemzetközi ítélkező fórumok előtti ismétlődő felhívás akár szokásjoggá váláshoz is vezethet. vö. Thirlway: i. m. 107. o.

⁷ Francioni, Francesco: Equity in International Law. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2013, 3. bek., Jenks, Wilfred C.: *The Prospects of International Adjudication*. Stevens, London, 1964, 316. o.

⁸ vö. Miaja de la Muela, Adolfo: Le rôle de la condition des mains propres de la personne lésée dans les réclamations devant les tribunaux internationaux. In: Iblér, Vladimir (szerk.): *Mélanges offerts à Juraj Andrassy*. Martinus Nijhoff, La Haye, 1968, 205–206. o.

⁹ Földi András: A jóhiszeműség és tisztesség elve – intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig. ELTE ÁJK, Budapest, 2001, 20, 104, 107. o.

¹⁰ Földi: i. m. 21, 109, Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 1998, 132–133. o.

speciális jogintézmények formájában jelenik meg és egyes szerzők szerint a nemteljesítési kifogás alapját képezi.¹¹

A tiszta kezek elve az angol jogra vezethető vissza, ahonnan más angolszász jogrendszerekbe is átvették. Eredete a 15. századtól a kancellári bírászkodás gyakorlatában kialakuló joganyagra, az *equity*-re nyúlik vissza, amely a jóhiszeműséget és méltányosságot nem ismerő *common law* merevségét kívánta oldani.¹² A *clean hands* elv célja, hogy az *equity* szabályaival ellentétesen, lényegében tisztességtelenül eljáró felperes számára kizárja az *equity* által biztosított kifogásokat (*equitable defences*) és jogorvoslatokat (*equitable remedies*), így például a megtévesztésre hivatkozást vagy a teljesítésre kötelezési igényt.¹³ Ahogyan az ausztrál legfelsőbb bíróság megfogalmazta, a tiszta kezek elv célja a „*lelkiismeret és jóhiszeműség érvényesítése*”.¹⁴

A *clean hands* alkalmazásának előfeltétele, hogy a kérelmező helytelen magatartása és az általa kért jogorvoslat között szoros kapcsolat álljon fenn, tehát a korábbi, az ügytől független kérelmezői magatartás (mint például a büntetett előélet) nem alapozza meg.¹⁵ Az amerikai ítélkezési gyakorlatban az elvre hivatkozás egyre nagyobb teret nyer a jogellenes, méltánytalan, illetve rosszhiszemű magatartások széles skálájának szankcionálása során.¹⁶

A kontinentális jogrendszerek nem rendelkeznek egyetlen, a tiszta kezek elvének általánosan megfeleltethető jogelvvvel, ehelyett jellemzően latin kifejezésekkel leírt elvek összessége tölt be hasonló szerepet.¹⁷ Ilyen például a szerződési jogban érvényesülő nemteljesítési kifogás intézménye (*exceptio inadimplenti non est adimplendum*),¹⁸ amelyre támaszkodva a teljesítés megtagadható, ha a másik fél úgy követeli a teljesítést, hogy ő maga sem tesz eleget szerződéses kötelezettségeinek.¹⁹ A szinallagmatikus

¹¹ Zoller, Elisabeth: Peacetime Unilateral Remedies: An Analysis of Countermeasures. Transnational, Dobbs Ferry, 1984, 14. o., Simma, Bruno: Reciprocity. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2008, 1, 3–4, 7. bek.

¹² vö. Földi: i. m. 57. o. A kifejezés nemzetközi jogi környezete miatt fontos rámutatni, hogy az angol equity kifejezés egyaránt jelenti az angolszász jogok egyik jogforrását, általános nemzetközi jogi értelemben a méltányosságot, szűk, technikai értelemben pedig a kizárólag méltányosságon alapuló (ex aequo et bono) ítélkezést. Francioni: i. m. 1. bek., Thirlway: i. m. 119. o. lj. 65.

¹³ Garner, Bryan A. (szerk.): *Black's Law Dictionary*. West, St Paul, 2009, 286. o.

¹⁴ Davies, Paul S., Virgo, Graham: *Equity and Trusts – Text, Cases, and Materials*. Oxford University Press, Oxford, 2013, 18. o.

¹⁵ Davies, Virgo: i. m. 17. o., Mitchell, Charles: *Hayton and Mitchell Commentary and Cases on the Law of Trusts and Equitable Remedies*. Sweet & Maxwell, London, 2010, 703. o.

¹⁶ Leblanc, Hannah: La doctrine des mains propres («*cleans hands*») : comparaison de sa portée devant la Cour internationale de justice et en droit français et américain. (*Les blogs pédagogiques de l'Université Paris Nanterre*, 2015. május 30. <https://blogs.parisnanterre.fr/content/la-doctrine-des-mains-propres-%C2%AB-cleans-hands-%C2%BB-comparaison-de-sa-port%C3%A9e-devant-la-cour-inter> (Letöltve: 2021.04.08.))

¹⁷ Moss, Samuel: Does a Doctrine of “Clean Hands” Exist in International Law? szakdolgozat, (Graduate Institute of International and Development Studies, Geneva, 2009, 9. o.

¹⁸ Más formában *exceptio non adimpleti contractus, exceptio inadimpleti contractus*

¹⁹ Crawford, James: Second Report on State Responsibility by Mr. James Crawford, Special Rapporteur. *Yearbook of the International Law Commission*. 1999/2:1., 316. bek.

kötelezettségek körében a francia és a német jog is ismeri ezt a kifogást.²⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy a kifogás a teljesítés ideiglenes megtagadását, nem pedig a szerződés megszüntetését jelenti.²¹

Szintén a tiszta kezek koncepció kontinentális ellenpárjaként érvényesülnek az *ex delicto non oritur actio* és a *nemo ex propria turpitudine commodum capere potest* elvek,²² amelyek a jogellenes magatartásból való előnyszerzés tilalmát fejezik ki.²³ Ez utóbbiak nem pusztán egy szerződés nemteljesítésére, hanem egy kifejezetten jogellenes cselekményre utalnak vissza. A magyar Polgári Törvénykönyv felróható magatartásból való előnyszerzés tilalmára vonatkozó rendelkezésében is ez a gondolat tükröződik.²⁴

Összességében tehát elmondható, mind a kontinentális, mind az angolszász jogi hagyomány magáénak tudja a jogellenes magatartásokra alapított kifogásokat, noha előbbiben inkább anyagi jogi, érdemi mérlegelési síkon, utóbbi pedig inkább eljárási jogi vetületben látja érvényesülni.

III. A nemzetközi jog rokon koncepciói

A tiszta kezek elv szoros kapcsolatban áll több, a nemzetközi jogban érvényesülő elképzeléssel, olyannyira, hogy önálló alkalmazhatósága is megkérdőjeleződik időnként.²⁵ Ezek közül elsősorban a jóhiszeműség, a méltányosság és a kölcsönösség elveit érdemes külön kiemelni az elhatárolás érdekében.

A jóhiszeműség elve (*good faith, bonne foi*) a nemzetközi jogban általános jogelvként, illetve számos szerződés részeként is elismert.²⁶ A gyakorlatban ez az elvont fogalom különféle rész-elvekben konkretizálódik, mint például a joggal való visszaélés tilalma vagy az *estoppel*, illetve egyesek szerint a méltányosság is ide sorolható.²⁷ A tiszta kezek elve is rendszeresen ezek között kerül említésre,²⁸ még ha egyes nézetek szerint csak más, hasonló célt szolgáló jogintézmény alkalmazhatóságának hiányában hívható fel.²⁹

²⁰ Leblanc: i. m. Az angol jogban a clean hands ilyen szerepet is betölt. Mitchell: i. m. 704. o., Pettit, Philip Henry: *Equity and the Law of Trusts*. Oxford University Press, Oxford, 2012, 671. o.

²¹ Crawford: i. m. 320. bek.

²² Ezeket az elveket számos formában megfogalmazták, l. Fitzmaurice, Gerald: *The General Principles of International Law Considered from the Standpoint of the Rule of Law*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 1957, 117. o., Kolb, Robert: *La maxime « nemo ex propria turpitudine commodum capere potest » (nul ne peut profiter de son propre tort) en droit international public*. *Revue belge de droit international*. 2000/1. 84, 105. o.

²³ Kolb, Robert: *General Principles of Procedural Law*. In: Zimmermann, Andreas – Tams, Christian J. (szerk.): *The Statute of the International Court of Justice: A Commentary*. Oxford University Press, Oxford, 2019, 55. msz.

²⁴ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. 1:4. § (2) bek. vö. Lábady: i. m. 145. o.

²⁵ Nem szolgálja az sem az elhatárolást, hogy a hasonló jogintézményeket gyakran együtt említik a lehető legnagyobb meggyőző erő érdekében. Cottier, Müller: i. m. 8. bek.

²⁶ Kotzur, Markus: *Good Faith (Bona Fide)*. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2009, 5, 7, 11, 15–16. bek.

²⁷ Kotzur: i. m. 22–23. bek.

²⁸ Kolb, Robert: *La bonne foi en droit international public*. Graduate Institute Publications, Genève, 2000

A joggal való visszaélés (*abuse of rights, abus de droit*) tartalma a nemzetközi jogban nem kristályosodott még ki, azonban alapját a nemzeti jogokhoz hasonlóan itt is egy jog rendeltetésével ellentétes módon vagy célra történő felhasználás képezi.³⁰

Az angolszász terminológiát átvevő, de sajátos nemzetközi jogi jelentéssel bíró *estoppel* a jogos várakozások védelmét célozza, azt tilalmazva, hogy a fél a későbbiekben korábbi állításaitól eltérő kijelentéseket tegyen.³¹ Alkalmazásának feltétele egy magatartás, amelyre egy másik jogalany tényleges, jogos és jóhiszemű bizalmat alapíthat, majd kárt szenved el az erre alapozott magatartása miatt.³² Kiemelendő, hogy a tiszta kezektől eltérően érvényesítésének nem feltétele a kezdeti magatartás jogellenessége, azonban követelmény a kár bekövetkezése.

A méltányosság elve (*equity, équité*) a nemzetközi jognak is része, még ha pontos jogforrási helyzete vitatott is.³³ Alkalmazása a jog konkrét esethez igazítását, a mérték meghatározását szolgálja, a jog szabályain belül vagy azokat kiegészítve, sőt, akár azokat lerontva.³⁴

A kölcsönösség elvének nemzetközi jogi jelentőségét az államközi viszonyokban játszott stabilizáló és szabályok tiszteletben tartását elősegítő szerepe adja.³⁵ A szerződéses viszonyok körében ez teremti meg az alapját az *exceptio* alkalmazásának.³⁶ Az *exceptio* alkalmazási feltételei és jogkövetkezései különböznek más szerződéses jogintézményektől.³⁷ Például a szerződés felfüggesztésétől eltérve a nemteljesítés csak ténybeli változást jelent, a szerződés továbbra is hatályos és kötelező marad, ráadásul ennek alapján csak a megszegett kötelezettséghez kapcsolódó vállalat teljesítése

49. msz. Moss utal arra, hogy gyakran csak érvelések végén, mintegy mellékesen utalnak a tiszta kezek elvre, azonban megjegyzendő, hogy az angolszász nemzeti jogokban is sokszor így, óvatosságból, a legtöbb jogalap megjelölése érdekében kerül elő. Moss: i. m. 17. o., Pettit, Philip H.: He Who Comes into Equity Must Come with Clean Hands. *Conveyancer and Property Lawyer*. 1990/Nov-Dec. 416, 425. o.

²⁹ Kolb: La maxime... i. m. 128. o.

³⁰ Kolb, La bonne foi... i. m. 27. o., Fitzmaurice: The General Principles... i. m. 54–55. o., Kiss, Alexandre-Charles: Abuse of Rights. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2006, 7, 9–10. bek.

³¹ Cottier, Müller: i. m. 1. bek. Az angolszász megnevezés mellett előfordul az *allegans contraria non est audiendum* kifejezés is. vö. Cheng, Bin: *General Principles Of Law as Applied by International Courts and Tribunals*. Cambridge University Press, Cambridge, 1953, 141. o. Az estoppel elvét a Nemzetközi Bíróság is elismerte a Preah Vihear-i templom ügyében *A Preah Vihear-i templom ügye*, érdemi ítélet, 1962. Nemzetközi Bíróság. I.C.J. Reports 1962 6. 34. o.

³² Kolb: La maxime... i. m. 126. o.

³³ Thirlway: i. m. 119. o.

³⁴ Thirlway: i. m. 120–121. o., Kovács Péter: A nemzetközi jog fejlesztésének lehetőségei és korlátai a nemzetközi bíróságok joggyakorlatában. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2010, 90. o.

³⁵ Zoller: *Peacetime Unilateral Remedies*... i. m. 15, 18, 29. o.

³⁶ Megjegyzendő, a nem kölcsönösen összefüggő kötelezettségekre (így pl. az emberi jogok védelmére) nem tekintik az *exceptio*-t alkalmazhatónak. Fitzmaurice: The General Principles... i. m. 118. o., Fitzmaurice, Gerald: Fourth Report on the Law of Treaties by Mr. G. G. Fitzmaurice, Special Rapporteur. *Yearbook of the International Law Commission*. 1959/2. 102. bek., Crawford: i. m. 322. bek., Azaria, Danae: Exception of Non-Performance. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2015, 1. bek.

³⁷ Azaria: i. m. 12–14. bek.

tagadható meg.³⁸ Az *exceptio* elhatárolható a represszáliák körétől is. Az ellentézkedések a szerződések jogán kívül is alkalmazhatóak és nem feltétlenül a megsértett kötelezettség ellenpárjához kötődnek, illetve csak az ellentézkedés arányossága követelmény.³⁹

IV. A tiszta kezek elv és a jogellenes magatartásra hivatkozás a nemzetközi jogban

Az előnyszerzés érdekében jogellenes magatartásra hivatkozást a nemzetközi jog is tiltja,⁴⁰ azonban vitatott, hogy melyik, a nemzeti jogból már ismert fogalmat és milyen joghatással lehet a nemzetközi vitarendezésben felhasználni. A tiszta kezek elvtől többen elválasztották az *exceptio*,⁴¹ valamint a *nemo ex propria* elv alkalmazását is,⁴² de nincs egyetértés, hogy a tiszta kezek elv önálló jogintézményként helyet kaphatna-e.⁴³ Abban megegyezés van, hogy a jogellenes magatartásból való előnyszerzést valamilyen módon szankcionálni kell, azonban, hogy erre a tiszta kezek elv alkalmazható-e, arról megoszlanak a vélemények.⁴⁴

A tiszta kezek elv nemzetközi jogi elismertségét támadják azon az alapon, hogy az csak az angolszász jogcsalád sajátja, nem alkalmazható nemzeti jogának sajátos rendszerén kívül.⁴⁵ Mindazonáltal kiemelendő, hogy a nemzeti jogokban kialakult elképzelésekre a nemzetközi eljárások során is rendszeresen támaszkodnak a felek, még ha ezek a nemzetközi jogban annak logikája szerint is működnek.⁴⁶ Mi több, egyes szakirodalmi

³⁸ Zoller: *Peacetime Unilateral Remedies...* i. m. 15, 28. o., Azaria: i. m. 11. bek.

³⁹ Zoller: *Peacetime Unilateral Remedies...* i. m. 42–43. o.

⁴⁰ Fitzmaurice *The General Principles...* i. m. 117. o., Shapovalov, Aleksandr: Should a Requirement of “Clean Hands” Be a Prerequisite to the Exercise of Diplomatic Protection? Human Rights Implications of the International Law Commission’s Debate. *American University International Law Review*. 2005/4. 839. o.

⁴¹ Pl. Crawford jelentése a Nemzetközi Jogi Bizottság számára csak az *exceptio*-t tekintette alkalmazhatónak. Crawford: i. m. 336. bek.

⁴² Kolb: *La maxime...* 105. o.

⁴³ Salmon, Jean: *Des mains propres comme conditions de recevabilité des réclamations internationales. Annuaire français de droit international*, 1964:1. 265. o.

⁴⁴ A tiszta kezek elv nemzetközi jogi létezését támogatta pl. Cheng: i. m. 149. o., Fitzmaurice: *The General Principles...* i. m. 117. o., Rossi, Christopher: *Equity and International Law: A Legal Realist Approach to International Decisionmaking*. Transnational, New York, 1993, 165. o., illetve számos további szerzőt sorolt ebbe a körbe Delbez és Salmon. Delbez, Louis: *Les principes généraux du contentieux international*. LGDJ, Paris, 1962

196. o., Salmon: *Des mains propres...* i. m. 228–231. o.

A tiszta kezek elv alkalmazhatóságának elutasítását képviselte pl. Dugard jelentésében, aki szintén számos további támogatót tudott felhozni álláspontja mellett. Dugard, John: *Sixth Report on Diplomatic Protection*, by Mr. John Dugard, Special Rapporteur. *Yearbook of the International Law Commission*. 2005/2:2. 14–15, 18. bek.

⁴⁵ Barcelona Traction-ügy (1962-es új kérelem). *Pleadings, Oral Arguments, Documents*. II. kötet. 1964. 336. o.

⁴⁶ Lamm Vanda: Magánjogi elvek a nemzetközi jogban, különös tekintettel az államok felelősségére. In: Lamm V., Sajó A. (szerk.): *Studia in honorem Lajos Vékás*. HVG-Orac, Budapest, 2019, 187, 189. o. vö. Jenks: i. m. 418. o.

álláspontok szerint a belső jogok hasonló elgondoláson alapuló szabályai is megalapozhatják az általános jogelvek létezését.⁴⁷

A tiszta kezek elv már a 19. században megjelent a nemzetközi jogban, az amerikaiaközi választottbíróóságok diplomáciai védelemmel kapcsolatos gyakorlatában.⁴⁸ Ennek nyomán a 20. századi kodifikációs törekvések során is visszatérően felmerült az elv rögzítése nemzetközi egyezményekben, így a Nemzetközi Jogi Bizottság munkája során is.⁴⁹ Mindazonáltal sem az *exceptio*, sem a tiszta kezek elv nem került bele a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény, az államfelelősségi cikkek vagy a diplomáciai védelemről szóló jelentés végleges változatába.⁵⁰

A tiszta kezek alkalmazását érintő viták megértéséhez érdemes röviden felidézni a nemzetközi eljárások általános jellemzőit. Ezek során a kereset elbírálhatóságáról, illetve az abban foglalt kérelmekről való döntés jellemzően nem válik szét,⁵¹ de ha felmerülnek a szűken vett anyagi jogi kérdéseken kívüli kérdések, azok kapcsolódó eljárások (*incidental proceedings*) keretében kerülnek tárgyalásra. Ha valamelyik fél vitatja a bíróság joghatóságát (*jurisdiction*) vagy kereset befogadhatóságát (*admissibility*), előzetes, pergátló kifogást (*preliminary objection*) emelhet.⁵² A befogadhatóság akkor merül fel, ha a bíróság joghatósága megalapozott, azonban valamely egyéb ok kizárja az érdemi tárgyalást.⁵³ A pergátló kifogás elbírálásának idejére az ügy érdemének tárgyalását felfüggesztik,⁵⁴ ha pedig a bíróság helyt a kifogásnak, azzal kikerüli „*nemcsak az ügy érdeméről való döntést, de annak bárminemű tárgyalását is*”.⁵⁵ További kifogásolható ok a fél perbeli legitimációja (*standing*), amely a fél általános értelemben vett perképességére, illetve keresetőségi jogára is utalhat.⁵⁶

⁴⁷ Hasonló következtetésre jutott Kiss a joggal való visszaélés nemzeti jogi jogalappjai kapcsán. Kiss: i. m. 9. bek. Többen hangot adtak meggyőződésüknek, hogy a tiszta kezek elv és a *nullus commodum capere* elv voltaképpen ugyanúgy a jogellenes magatartásból származó előny korlátozására vonatkozik. A Meuse folyó ügye, ítélet. Állandó Nemzetközi Bíróság, 1937. Hudson bíró egyéni véleménye. 77. o., Delbez: i. m. 197. o., Zoller, Elisabeth: *La bonne foi en droit international public*. Pedone, Paris, 1977, 298. o.

⁴⁸ Kolb: *La bonne foi*... i. m. 49-50. msz., 163. lj.

⁴⁹ Azaria: i. m. 5–8. bek.

⁵⁰ Ez nem jelenti azt, hogy az elv alkalmazhatatlan lenne, hiszen az egyezmények nem kodifikálták az összes szokásjogi szabályt, illetve az általános alkalmazhatóság hiánya nem zárja ki azt, hogy bizonyos típusú jogviszonyokban működőképes legyen az elv. Azaria: i. m. 26–30. bek.

⁵¹ Rassekh Afshar, Mandana Knust: *International Courts and Tribunals, Rules and Practice Directions* (ECJ, CFI, ECtHR, IACtHR, ICSID, ITLOS, WTO Panels and Appellate Body. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2008, 14. bek.

⁵² Lamm Vanda: *A hágai Nemzetközi Bíróság döntései 1957-1982*. Gondolat, Budapest, 1984, 33. o., Sorel, Jean-Marc – Chercheneff, Lena: *International Courts and Tribunals, Procedure*. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2019, 34. bek.

⁵³ Olajfűrotornyok ügye, érdemi ítélet. Nemzetközi Bíróság, 2003. I.C.J. Reports 2003. 161. o. 29. bek, d'Argent, Pierre: *Preliminary Objections: International Court of Justice (ICJ)*. In: Ruiz Fabri, Hélène (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of International Procedural Law*. Oxford University Press, 2019, 11. bek.

⁵⁴ d'Argent: i. m. 1. bek., Lamm: i. m. 34. o.

⁵⁵ Barcelona Traction-ügy (1962-es új kérelem), joghatósági ítélet. Nemzetközi Bíróság, 1964. I.C.J. Reports 1964. 6, 44. o., vö. Witenberg, Joseph Charles: *La recevabilité des réclamations devant les juridictions internationales*. Brill | Nijhoff, Leiden – Boston, 1932, 17–18. o.

⁵⁶ Del Vecchio, Angela: *International Courts and Tribunals, Standing*. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2010, 1. bek., Gaja, Giorgio:

A szakirodalom megosztott abban a kérdésben, hogy a jogellenes magatartásra hivatkozás az eljárás melyik szakaszában, milyen jogkövetkezményekkel, eljárási vagy anyagi jogi szempontból vehető figyelembe.⁵⁷ Ennek kapcsán jogszociológiai észrevételek is megjelennek, hiszen egyes álláspontok szerint a bíróság felek előtti tekintélyét nagyban rontaná, ha az érdemi vizsgálatot megkerülné egy vitatott kifogás elismerésével.⁵⁸

V. A tiszta kezek elv gyakorlati kérdései a diplomáciai védelem példáján keresztül

A jogellenes, illetve rosszhiszemű magatartásból előnyszerzés tilalma a nemzetközi jog számos területén megjelenik. Anyagi jogi szempontból utalhatunk államfelelősségi, vagy éppen szerződések jogával összefüggő rendelkezésekre is.⁵⁹ Eljárásjogilag, a tiszta kezek elvének alkalmazását tekintve, azonban legrégebben és legjellemzőbben a diplomáciai védelem kérdéskörében jelenik meg a felvetés.⁶⁰

A diplomáciai védelem lényege, hogy egy állam saját jogaként, egy másik állammal szemben „*érvényesítse állampolgárának azt az igényét, amely egy másik államnak betudható jogsértésből ered.*”⁶¹ A jogvédelmi jelentőségéből a magánszemélyeknek közvetlen jogorvoslatot biztosító eszközök megjelenésével vesztő jogintézmény kapcsán is vitatott azonban, hogy érvényesülhet-e, és ha igen, hogyan, a tiszta kezek elve.⁶² Abban sincs egyetértés, hogy ki követi el a jogellenes magatartást ebben az esetben: noha a

Standing: International Court of Justice (ICJ). In: Ruiz Fabri, Hélène (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of International Procedural Law*. Oxford University Press, 2019, 1, 3. bek.

⁵⁷ Kolb: *La bonne foi*... i. m. 51. bek., Kotzur: i. m. 24. bek.

⁵⁸ Leblanc: i. m., Miaja de la Muela: i. m. 212. o.

⁵⁹ Ilyen pl. a fél által felismerhető tévedés a szerződések jogában vagy a károsulti közrehatás (contributory fault) figyelembevételében tükröződő károonszerzési tilalom a felelősség megállapításában. A szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény, 1969. Magyarországon kihirdette az 1987. évi 12. törvényerejű rendelet. 48. cikk (2) bek. A Preah Vihear-i templom ügye i. m. 26. o., Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*. 2001/2:2, 110. o.

A szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény általánosságban is rögzíti a jóhiszeműség követelményét, ehhez köthetjük azt a speciálisabb rendelkezését is, hogy a belső jog rendelkezései nem indokolhatják egy szerződés nemteljesítését. A szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény i. m. 26, 27. cikk, Dörr, Oliver – Schmalenbach, Kirsten (szerk.): *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary*. Springer, Heidelberg – New York, 2012, 605–606. o. de vö. Villiger, Mark E.: *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*. Nijhoff, Leiden, 2009, 371–372. o.

⁶⁰ Kolb: *General Principles*... i. m. 57. bek., Crawford: i. m. 332. bek.

⁶¹ Dugard, John: *Diplomatic Protection*. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2009m 1. bek., idézet: Kende T. et al. (szerk.): *Nemzetközi jog*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2018, 751. msz.

⁶² Dugard: *Diplomatic Protection*... i. m. 10. bek. Mellette pl. Garcia-Arias, Luis: *La doctrine des clean hands en droit international public*. *Annuaire des anciens auditeurs de l'Académie de droit international*, 1960. 17. o. Delbez: i. m. 197. o., ellene pl. Salmon, Jean (szerk.): *Dictionnaire de droit international public*. Bruylant, Bruxelles, 2001, 677. o. A támogató vélemények alapjául felhozott esetek relevanciájával szemben komoly kritikát fogalmazott meg pl. Amerasinghe, Chittharanjan F.: *The “Clean Hands” Doctrine*, *Diplomatic Protection*. Oxford University Press, Oxford, 2008, 219. o., Dugard: *Sixth Report*... i. m. 14. bek.

többségi álláspont szerint a magatartást az állampolgár valósítja meg,⁶³ az is felvetődött, hogy hasonló eredményre vezethet államának a fogadó állam jogát sértő tevékenysége.⁶⁴

A diplomáciai védelem területén is felmerül, hogy pontosan mit is értünk jogellenes magatartás alatt. Megállapítható, hogy a tiszta kezek elve itt egy szélesebb körben értelmezett jogellenesség szankciója, hiszen ebbe a körbe sorolták a belügyekbe való beavatkozást,⁶⁵ a küldő állam semlegessége elleni magatartásokat és felkelő mozgalmakban való részvételt is.⁶⁶ A diplomáciai védelem témaköréből eredeztethető az, a tiszta kezekkel összefüggésben más jogterületeken is megjelenő gondolat, miszerint az alkalmazott szankciónak arányban kell állnia jogellenes magatartással, teljes vissza- vagy elutasítás csak súlyos jogellenesség esetén merülhet fel.⁶⁷

Az elv alkalmazására az eljárás minden szakaszában kísérletet tettek, a védelem megadásáról való állami döntés körében éppúgy, mint a bíróság előtt a befogadhatóság elbírálása vagy az érdemi döntés kapcsán.⁶⁸ A védelem megadásáról való, a bírósághoz fordulást megelőző állami döntés diszkrecionális, az államok saját mérlegelésük alapján, akár az állampolgár jogszerű magatartása esetén is megtagadhatják a diplomáciai védelmet – és ellenkezőleg, kifogásolható magatartásnál is biztosíthatják azt.⁶⁹ Erre a szuverén jellegre alapozva többen elutasítják, hogy egy bírói fórum kontrollt gyakorolhasson a védelem megadásáról való döntés felett,⁷⁰ a magánszemély jogellenes magatartását inkább megfontolásra ajánlott, politikai szempontnak tekintik.⁷¹ Ennek ellenére olyan álláspont is ismert, amely egyenesen joggal való visszaélésnek minősíti, hogyha nyilvánvalóan kifogásolhatóan eljáró állampolgárát védi a hazája.⁷² Megjegyzendő, az államok egyébként jellemzően vonakodnak megadni állampolgáraik helyteleníthető magatartása esetén a diplomáciai védelmet.⁷³

A kereset bíróság általi befogadhatósága tárgyában a tiszta kezek elv a diplomáciai védelem más előfeltételeihez (helyi jogorvoslatok kimerítése, állampolgárság megléte) hasonló szerepben jelent meg,⁷⁴ így egy volt azon követelmények közül, amelyek nemteljesülése esetén a keresetet vissza kell utasítani.⁷⁵ Ez a nézőpont sem mentes a

⁶³ Dugard: Sixth Report... i. m. 2. bek., Garcia-Arias: i. m. 17. o.

⁶⁴ Nagy Károly: Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, 141–142. o. Amerasinghe: i. m. 212, 216. o.

⁶⁵ Garcia-Arias: i. m. 17. o.

⁶⁶ Salmon: Des mains propres... i. m. 233. o.

⁶⁷ Malanczuk, Peter: Akehurst's Modern Introduction to International Law. Routledge, London, 1997, 269. o. Kolb: La bonne foi... i. m. 52. msz.

⁶⁸ Kolb: General Principles... i. m. 57. bek., Salmon: Des mains propres... i. m. 232. o.

⁶⁹ Dugard: Diplomatic Protection... i. m. 13. bek. Salmon: Des mains propres... i. m. 236. o., Miaja de la Muela: i. m. 207. o.

⁷⁰ Barcelona Traction-ügy (1962-es új kérelem). Pleadings, Oral Arguments, Documents. II. kötet. 1964. 337. o., vö. Salmon: Des mains propres... i. m. 236. o.

⁷¹ vö. Witenberg: i. m. 63–64. o., Kolb: La maxime... i. m. 105. o.

⁷² Garcia-Arias: i. m. 22. o.

⁷³ Miaja de la Muela: i. m. 202. o.

⁷⁴ vö. Dugard: Diplomatic Protection... i. m. 17. bek., Kolb: La maxime... i. m. 105. o.

⁷⁵ Így érvel Witenberg: i. m. 63–64. o., Garcia-Arias: i. m. 17. o., Delbez: i. m. 195. o., Zoller: La bonne foi... 298. o., Dictionnaire (szerk. Salmon) i. m. 677. o., Combacau, Jean, Sur, Serge: Droit international

kritikáktól, hiszen többek szerint a jó, méltányos igazságszolgáltatás (*bonne administration de la justice*) elvével ellentétes az a gondolat, hogy egy kormányzat nem részesíthetné védelemben állampolgárát, hogy az nemzetközi szinten tisztázhassa magát a vádak alól.⁷⁶ Egy másik ellenvetés szerint a kérelem egészének visszautasítása azt eredményezné, hogy a jogsértő módon eljáró állam kibújhatna a felelősség alól a felperes mégoly csekély jogsértésére hivatkozással. Ez lehetlenné tenné a felelősség összehasonlítását, mérlegelését és az érdemi szankció mértékének megállapítását.⁷⁷ A megközelítés kritikusai sem tagadják azonban, hogy egyértelműen megállapítható felelősség esetén a visszautasítás érdeksérelem nélkül járulhat hozzá az eljárás gyors lezárásához.⁷⁸

A jogellenes magatartás érdemi szakaszban való értékelést támogatók szerint a tiszta kezek elve a felelősség alóli mentesüléshez, ezáltal a kártérítés vagy egyéb jogkövetkezmény mértékének megállapításához kapcsolódik.⁷⁹ Azaz itt nem olyan tényező, amely önmagában lehetlenné tenni a diplomáciai védelmet vagy annak tárgyalását megakadályozná, hanem a jogkövetkezmény mérlegelésében játszik szerepet súlyosító körülményként.⁸⁰ Végül a Nemzetközi Jogi Bizottság is ezt a megközelítést tette magáévá a diplomáciai védelemről szóló tervezete elfogadásakor, rámutatva, hogy nincs kiterjedt joggyakorlat, amely az érdemi szakaszt megelőzően való értékelést megalapozhatná.⁸¹

VI. Összegzés

A fentiek tükrében elmondható, hogy a méltányosság és a jóhiszeműség koncepciója lényegében a világ összes jogrendszerének részét képezi, azonban történeti és felfogásbeli tényezők következtében ezek eltérő jogintézmények formájában jelennek meg. A kereset visszautasítását eredményező eljárási szankció, a tiszta kezek elve az angolszász jogrendszer jellemzője, amíg a kontinentális jogokban a vitatott magatartást az érdemi döntés során, anyagi jogi szempontból értékelik elsősorban.

A nemzetközi jogban, annak sajátosságaihoz igazodva, tükröződik a nemzeti jogokban alkalmazott jogintézmények sokfélesége, gyakran elhatárolási problémákhoz vezetve. Az általánosabb, elvontabb jóhiszeműség elve és a méltányosság mellett kiemelhető a joggal való visszaélés, a bizalomvédelem és a kölcsönösség elve is. Ezek az elképzelések megjelennek a nemzetközi jog számos területén, így a szerződéses jogviszonyok vagy az államfelelősségi kérdések kapcsán is. A szakirodalmi viták jól mutatják, hogy miközben a nemzetközi joggyakorlatban visszatérően előkerül a tiszta kezek elvére mint eljárási

public. Montchrestien, Paris, 2008, 543. o., Dupuy, Pierre-Marie, Kerbrat, Yann: Droit international public. Dalloz, Paris, 2012, 486b. msz.

⁷⁶ Kolb: La bonne foi... i. m. 53–56. msz., Salmon: Des mains propres... i. m. 265. o.

⁷⁷ Kolb: La bonne foi... i. m. 53–56. bek., Salmon: Des mains propres... i. m. 265. o.

⁷⁸ Kolb: La bonne foi... i. m. 57. bek.

⁷⁹ Dugard: Sixth Report... i. m. 16. bek., Tournier, Arnaud: La protection diplomatique des personnes morales. LGDJ, Paris, 2013, 1725, 1832. msz.

⁸⁰ Nagy: i. m. 142. o.

⁸¹ Amerasinghe: i. m. 219. o.

szankcióra hivatkozás, továbbra is ellentmondásos, hogy ez lenne-e a megfelelő eszköze a jogellenes magatartások figyelembevételének. Kiváló példája ennek a diplomáciai védelmet övező diskurzus, amelyben megfigyelhetők a tiszta kezek elve ellen tipikusan felhozott érvek, úgy, mint az arányos szankció, a bírói fórumok legitimitása, az állami szuverenitás vagy éppen a méltányos jogvédelem sérelme.

Az elméleti vita mára már alapvetően nyugvópontra jutott a legtöbb jogterületen. Láthattuk, hogy jóllehet számos nemzetközi instrumentum tartalmaz a jogellenes magatartások szankcionálására irányuló rendelkezéseket, a tiszta kezek elve kikerült a végleges változatokból a *travaux préparatoires* során. Így a tiszta kezek elvét pusztán elméleti szempontból elemezve kézenfekvő a konklúzió, hogy a korábbi heves viták ellenére a jogtudomány jelen állás szerint határozottan elutasítja azt. Ennek tükrében különösen érdekes az a joggyakorlatban jelentkező tendencia, hogy a tiszta kezekre hivatkozás a szakirodalmi viták elcsitulásával párhuzamosan vesz újabb és újabb lendületet – mindennek bemutatása azonban a téma összetettsége miatt egy önálló tanulmányt tenne ki.

Koncsik Marcell:¹
Robotok a csatatéren:
Az autonóm fegyverrendszerek humanitárius jogi szabályozása

I. Bevezetés

Néhány évvel ezelőtt a háborút vívó robotok gondolata pusztán science fictionként élt a köztudatban, napjainkban azonban már egyáltalában nem elképzelhetetlen, hogy a – nem is túl távoli – jövő csatáiban magas szinten fejlett mesterséges intelligencián alapuló autonóm fegyverrendszerek vegyék át a kombattánsok² szerepét. A „gyilkos robotok” nemzetközi jog szerinti legalitása azonban rendkívül vitatott kérdés, nem csak pozitivisták megközelítésben, de morális és etikai szempontok alapján is.

Az autonóm fegyverrendszerek nemzetközi jogi megítélése szünni nem akaró viták forrásává vált, miután 2012-ben az emberi jogok védelmével foglalkozó *Human Rights Watch* civilszervezet közreadta a „gyilkos robotokként” aposztrofált autonóm fegyverrendszerek teljeskörű tilalmára felhívó tanulmányát, *Losing Humanity: The Case against Killer Robots* címmel.³ A kezdeményezés hatására az elmúlt évtizedben létrejött egy államközi együttműködés a mértéktelen sérülést okozó vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról szóló nemzetközi egyezmény⁴ égisze alatt,⁵ amely 2016 óta hivatalosan is a tárgykörnek dedikált kormányzati szakértők csoportjának munkájában testesül meg.⁶ Mi sem példázza jobban az autonóm fegyverrendszerek jelentette új kihívások égető fontosságát, mint António Guterres ENSZ Főtitkár szavai, miszerint a szakértői csoport munkája „elsődrendű fontosságú és sürgősségű”.⁷

¹ Joghallható, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. A publikáció az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapról finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² A fogalom meghatározására lásd: Jean-Marie Henckaerts–Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules*, Cambridge University Press, 2005, 11. o.: Kombattánsnak minősül valamely összeütkező Fél fegyveres erőinek minden tagja, kivéve az egészségügyi személyzetet és a lelkeseket.

³ Human Rights Watch, *Losing Humanity: The Case against Killer Robots*, November 2012, elérhető: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/arms1112_ForUpload.pdf, (letöltve: 2020.11.10.)

⁴ Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (with Protocols I, II and III), Geneva, 10 October 1980, U.N.T.S. Vol. 1342, 137, No. 22495.

⁵ Charles P. Trumbull IV, *Autonomous Weapons: How Existing Law Can Regulate Future Weapons*, *Emory International Law Review*, Vol. 34(2), 2020, 533-534. o.

⁶ Uo.

⁷ UN Secretary-General's message to Meeting of the Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, Switzerland, 25 March 2019, elérhető: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2019-03-25/secretary-generals-message-meeting-of-the-group-of-governmental-experts-emerging-technologies-the-area-of-lethal-autonomous-weapons-systems>, (letöltve: 2021.08.10.)

Ebben a cikkben az autonóm fegyverrendszerek nemzetközi jogi szabályozásának legfontosabb aspektusait mutatjuk be, elsődleges figyelmet fordítva a humanitárius jog – vagy *jus in bello* – által támasztott követelményekre, mind az illetén fegyverek fejlesztését, mind a harc téren való alkalmazásukat tekintve. Elsőként a tanulmány definiálja az autonóm fegyverrendszereket és különböztet közöttük az önálló cselekvési képesség szintjeit alapul véve, majd meghatározza az alkalmazandó jogi kereteket és végül vizsgálja az annak való megfelelés kívánalmait. A cikk lezárásképpen összegezi a megállapításokat és ezidáig megválaszolatlan kérdéseket is felvet.

II. Az autonóm fegyverrendszerek meghatározása

Annak ellenére, hogy az autonóm fegyverrendszerek szabályozásáról szóló nemzetközi párbeszéd több mint egy évtizede tart, máig nem alakult ki univerzálisan elfogadott definíciójuk. Ebben a cikkben elsődlegesen a Nemzetközi Vöröskereszt (*International Committee of the Red Cross*) által alkotott meghatározásra támaszkodunk, jelezve azonban, hogy számos más megközelítésben is definiálhatók az autonóm fegyverrendszerek, példaként említve erre az Amerikai Védelmi Minisztérium (*United States Department of Defense*) által használt fogalmat.

1. A Nemzetközi Vöröskereszt által alkotott definíció

A Nemzetközi Vöröskereszt meghatározása szerint autonóm fegyverrendszernek minősül minden olyan fegyverrendszer, amely autonómiával rendelkezik a meghatározó, „kritikus” funkcióit tekintve.⁸ Ilyennek tekinthetjük azon fegyvereket, amelyek képesek kiválasztani (megkeresni, észlelni, azonosítani és követni) egy célpontot és támadást indítani (erőszakot alkalmazni, semlegesíteni vagy elpusztítani) azt, emberi beavatkozás nélkül.⁹ Ezt a meghatározást a szervezet 2021-ben még tovább pontosította, annak érdekében, hogy elősegítse egy, az autonóm fegyverrendszerek szabályozására irányuló nemzetközi szerződés létrehozatalát a fogalmi keretek tisztázásán keresztül. Eszerint a fenti definíciós elemek mellett, egy autonóm fegyverrendszer sajátossága továbbá, hogy aktiválását vagy élesítését követően önállóan kezdeményez támadást a környezetéből szenzorain keresztül begyűjtött adatokra reagálva, tehát a fegyverrendszer „üzemeltetője” nem képes meghatározni és nem is tudja, hogy pontosan mikor, hol és milyen célpontok ellen indít támadást a rendszer.¹⁰ A Vöröskereszt által alkalmazott definíció szándékosan széleskörű annak érdekében, hogy már egyes létező fegyvereket – például felfegyverzett pilóta nélküli repülőket (drónokat), pilóta nélküli repülő eszközökről indított fegyvereket vagy bizonyos típusú torpedókat – is ebbe a körbe vonhasson és ne csak (egyelőre) a gyakorlatban nem létező, futurisztikus rendszerekre vonatkozó megállapításokat tegyen.¹¹

⁸ Views of the International Committee of the Red Cross (ICRC) on autonomous weapon system, Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS), Geneva, 11 April 2016, elérhető: <https://www.icrc.org/en/document/views-icrc-autonomous-weapon-system>, (letöltve: 2020.11.16.)

⁹ Uo.

¹⁰ ICRC Position on Autonomous Weapon Systems, 12 May 2021, elérhető: <https://www.icrc.org/en/document/icrc-position-autonomous-weapon-systems>, (letöltve: 2021.06.29.)

¹¹ Lásd 7. lj.

2. Egy másik megközelítés: US Department of Defense Directive No. 3000.09

Egy másik, szintén sűrűn idézett meghatározás az Amerikai Védelmi Minisztérium által a 3000.09 számú irányelvben alkotott definíció, amely szerint az autonóm fegyverrendszerek kategóriájába azok tartoznak, amelyek – ha egyszer aktiválták őket –, képesek kiválasztani és megtámadni egy célpontot további emberi beavatkozás nélkül.¹² Az irányelv külön kiemeli továbbá, hogy ide sorolandók azok a fegyverrendszerek is, amelyek ugyan képesek önállóan a célpont kiválasztására és megtámadására, de emberi felügyelet alatt állnak és a kezelőnek lehetősége van felülről a rendszer által meghozott döntéseket.¹³ A definíció által felvetett koncepció, miszerint létezhetnek teljességgel autonóm és fél-autonóm fegyverrendszerek, átvezet az autonómia szintjében jelentkező eltérések nemzetközi jogi relevanciájához.

3. *In-, on- és out of the loop* autonóm fegyverrendszerek

A fentieknek megfelelően, fontos különbséget tennünk tehát az egyes autonóm fegyverrendszerek között aszerint, hogy milyen szintű emberi ellenőrzés mellett képesek ellátni a beprogramozott feladatukat. Ebben a cikkben a *Human Rights Watch* által kialakított hármastagolást vesszük alapul, ami szerint léteznek ún. „*in the loop*”, „*on the loop*” és „*out of the loop*” autonóm rendszerek, aszerint, hogy az emberi ellenőrzés milyen mértékben érvényesül a döntéshozatal során.¹⁴ Scharre az első – *in the loop* – kategóriába sorolható rendszerek kapcsán a fél-autonóm jelzöt használja, ami arra utal, hogy ezek a fegyverek csak emberi parancsra képesek cselekedni, mindaddig nem folytatják a feladat ellátását, amíg emberi beavatkozás nem történik.¹⁵ *On the loop* ezzel szemben az a fegyver, amely már teljesen önállóan, emberi közreműködés nélkül is képes a feladatait elvégezni, azonban minden esetben fennmarad a beavatkozás lehetősége, vagyis az esély arra, hogy egy ember felülbírálja a rendszer döntését és szükség esetén megváltoztassa annak kimenetelét.¹⁶ A legnagyobb önállósággal az *out of the loop* autonóm rendszerek bírnak, amelyek teljesen emberi ellenőrzés és felügyelet nélkül képesek érzékelni a környezetüket, döntést hozni a begyűjtött adatok alapján és végre is hajtani azt, az effektív beavatkozás lehetősége nélkül.¹⁷ Ezen utóbbi rendszerek jelentik a legnagyobb kihívást a nemzetközi jog számára, lévén egy teljesen autonóm, fejlett mesterséges intelligencián alapuló fegyverrendszer – jóllehet jelenleg ilyen fegyverről nincs ismert adat¹⁸ – döntéshozatala nem volna maradéktalanul átlátható (jelentkezne

¹² United States Department of Defense, Directive Number 3000.09, 21 November 2012, elérhető: <https://www.esd.whs.mil/portals/54/documents/dd/issuances/dodd/300009p.pdf>, letöltve: (2020.11.17), 13. o.

¹³ Uo.

¹⁴ Lásd 2. ljt.

¹⁵ Paul Scharre, *Army of None: Autonomous Weapons and the Future of War*, W. W. Norton & Company, 2019, 28. o.

¹⁶ Uo, 29. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Vincze Viola, *Autonomy and Artificial Intelligence in Autonomous Weapon Systems*, In: Kajtár Gábor-Sonnevend Pál (szerk.), *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században, Tanulmányok Valki László tiszteletére*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2021, 578-579. o.

tehát az ún. *black box* effektus)¹⁹ és az általuk elkövetett jogértésekért való felelősség telepítése is rendkívül nehéz dogmatikai feladatnak bizonyulna. Habár jelenleg valódi, *out of the loop* autonóm fegyverrendszerek nem léteznek, *in-* és *on the loop* fegyverekre számos gyakorlati példát találunk.²⁰ Előbbi kategóriába a távvezérlésű fegyverek sorolhatók, mint a drónok körében például az amerikai *MQ-9 Reaper* vagy az izraeli *IAI Heron*, míg *on the loop* fegyvernek minősülnek például az izraeli *Iron Dome* és *Harpy*, valamint az amerikai *Aegis* és *Phalanx*.²¹

III. Az autonóm fegyverrendszerekre alkalmazandó jogi keretek meghatározása

Annak ellenére, hogy az autonóm fegyverrendszerekre vonatkozóan – jelenleg – nem létezik kifejezetten a tárgykörnek dedikált *lex specialis* szabályozás,²² az alkalmazandó jog meghatározása körében elégséges kapaszkodót találunk a joggyakorlatban.²³ Ebben a kontextusban kiemelkedő a Nemzetközi Bíróság azon megállapítása, miszerint a nemzetközi humanitárius jog „alkalmazandó a hadviselés minden formájára és a fegyverek mindegyékre, legyen szó akár a múlt, a jelen vagy a jövő fegyvereiről”.²⁴ A humanitárius jogi rezsím abban az esetben képezi az autonóm fegyverrendszerek nemzetközi jogi vizsgálatának keretrendszerét, amennyiben azok jogszerűségének megítélésére egy nemzetközi vagy nem-nemzetközi fegyveres konfliktus kontextusában kerül sor.²⁵ A *jus in bello* így tehát *lex specialis* módjára szabályozza az autonóm fegyverrendszereket, szembeállítva a *lex generalis*nak tekinthető emberi jogi rezsimmal, amely egyaránt alkalmazandó békeidőben és – mintegy minimum követelményeket tételezve – fegyveres konfliktusok során is.²⁶ Habár az autonóm fegyverrendszerek körében egyaránt releváns továbbá – többek között – az állami és individuális felelősség, valamint a szuverenitás kérdésköre is, ebben a cikkben az illetén fegyverek humanitárius jogi szempontból releváns aggályait elemezzük, amely főként az 1949-ben megkötött

¹⁹ Michael Pizzi-Mila Romanoff-Tim Engelhardt, *AI for humanitarian action: Human rights and ethics*, *International Review of the Red Cross*, Vol. 102, Issue 913, 2020, 152. o.

²⁰ Matthias Brenneke, *Lethal Autonomous Weapon Systems and Their Compatibility with International Humanitarian Law: A Primer on the Debate*, In: Terry D. Gill-Robin Geiß-Heike Krieger-Christophe Paulussen (szerk.), *Yearbook of International Humanitarian Law 2018*, T.M.C. Asser Press, 2020, 65. o.

²¹ Uo; A már létező, autonómiával bíró fegyverrendszerek részletes bemutatására lásd még: Vincze Viola, *The Legality of the Use of Lethal Autonomous Weapon Systems in the Conduct of Hostilities*, Doctoral Dissertation, Eötvös Loránd University of Sciences, Doctoral School Of Law, Budapest 2019, elérhető: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/42384/Vincze%20Viola_%20dissertation.a.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (letöltve: 2021.03.29.) 35-37. o.

²² Tim McFarland, *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict: Compatibility with International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, 2020, 89. o.

²³ Lásd például: Draft Report of the 2019 session of the Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, CCW/GGE.1/2019/CRP.1/Rev.2, 21 August 2019, ¶17.

²⁴ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, ¶86; A szerző saját fordítása.

²⁵ Brenneke: i.m. 63. o.

²⁶ *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 2004, ¶106.

Genfi Egyezményekhez fűzött I. Jegyzőkönyvben²⁷ található szabályok és elvek, valamint a nemzetközi szokásjog vizsgálatát teszi szükségessé.

1. Nem mindent szabad, ami nem tilos: a Martens Klauzula

Az autonóm fegyverrendszerekre irányadó jogi keretek vizsgálata során említeni szükséges a Martens Klauzulát, amely mintegy „zárja” a rendszert és biztosítja, hogy a jövő fegyverei – így az *out of the loop* autonóm fegyverrendszerek – se maradhassanak teljességgel szabályozatlanul.²⁸ A Martens Klauzula – amely Fyodor Fyodorovich Martens orosz diplomata után került elnevezésre²⁹ – modern szövege az 1949-ben elfogadott Genfi Egyezményekhez fűzött I. jegyzőkönyvben került kodifikálásra.³⁰ A Jegyzőkönyv 2. cikkének (1) bekezdése szerint: „[a] polgári személyek és harcosok a jelen Jegyzőkönyvben vagy más nemzetközi megállapodásban nem szabályozott esetekben is a nemzetközi jognak a kialakult szokásokból az emberiség törvényeiből és az emberiség lelkiismeretének követelményeiből folyó általános elvek védelme és hatálya alatt állnak.”³¹

A Nemzetközi Bíróság a nukleáris fegyverekről szóló tanácsadó véleményében kimondta, hogy a Martens Klauzula a nemzetközi szokásjog részét képezi és „a katonai technológia rapid fejlődése körében megfelelő szabályozási eszköznek bizonyul”.³² Az I. Jegyzőkönyvhöz fűzött kommentár konkretizálja a Klauzula valódi szerepét, amennyiben megállapítja, hogy ezen szabály meggátolja azt a vélekedést, hogy minden, amit nem tilt kifejezetten valamely nemzetközi egyezmény, az megengedettnek tekinthető.³³ Másodsorban pedig egy biztonsági mechanizmusnak minősül, ami garantálja, hogy a technológia bárminemű fejlődése mellett is alkalmazandók maradjanak (legalább) a Klauzulában lefektetett szabályok, vagyis az „emberiség törvényeiből” és az „emberiség lelkiismeretének követelményeiből” folyó általános elvek.³⁴

Bár a Klauzula pontos jogi természete vitatott,³⁵ az mégis – a Nemzetközi Vöröskereszt szavaival élve – lényegében „az emberiség biztonsági hálójaként” funkcionál³⁶ azáltal,

²⁷ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I), Geneva, 08 June 1977, U.N.T.S. Vol. 1125, No. 17512 (a továbbiakban: I. Jegyzőkönyv).

²⁸ Michael N. Schmitt-Jeffrey S. Thurnher, "Out of the Loop": Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict, *Harvard National Security Journal*, Vol. 4, 2013, 275. o.

²⁹ Yves Sandoz-Christophe Swinarski-Bruno Zimmerman, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Martinus Nijhoff Publishers, 1987, 38. o., ¶52.

³⁰ I. Jegyzőkönyv, 1. cikk (2) bekezdés.

³¹ Uo; A hivatalos magyar nyelvű szövegre lásd: A háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 1989. évi 20. törvényerejű rendelet, elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98900020.TVR>, (letöltve: 2021.04.10.)

³² Lásd 23. lj., ¶¶78, 84.

³³ Sandoz-Swinarski-Zimmerman: i.m. 39. o., ¶55.

³⁴ Uo; Schmitt-Thurnher: i.m. 275. o.

³⁵ Lásd például: Kjølsv Egeland, Lethal Autonomous Weapon Systems under International Humanitarian Law, *Nordic Journal of International Law*, Vol. 85(2), 2016, 107. o.

hogy jogi keretet biztosít bizonyos etikai megfontolások beemelésére az autonóm fegyverrendszerek legalitásáról szóló vitába.³⁷ Annak ellenére, hogy a Klauzula által nevesített „emberiség törvényeiből” és az „emberiség lelkiismeretének követelményeiből” folyó általános elvek pontos tartalma tisztázatlan,³⁸ egyes – az autonóm fegyverrendszerek tilalmát szorgalmazó – kezdeményezésekben megjelent az a gondolat, miszerint hiába felelnének meg az ilyen fegyverek a humanitárius jog és az emberi jogi rezsím által támasztott normatív követelményeknek, a Martens Klauzulából következően etikailag – és így jogilag is – elfogadhatatlan lenne és szembe menne az emberiség törvényeivel, hogy egy emberi felügyelet nélkül működő gépezet dönthessen élet és halál kérdésében.³⁹ Habár a magam részéről egyetértek azzal a koncepcióval, hogy egy autonóm fegyverrendszernek nem csak a nemzetközi szerződésekben és a szokásjogban megtalálható explicit szabályokkal, hanem a Martens Klauzulával is összhangban kell lennie, osztom Schmitt álláspontját, miszerint a nemzetközi jog mai keretei között alacsony a valószínűsége, hogy valamely autonóm fegyverrendszer megfeleljen valamennyi normatív szabálynak és mégis beleütközzön a Klauzulába.⁴⁰

Gyakorlati szerepét jól illusztrálja, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt a Martens Klauzulában – közelebről pedig az „emberiség lelkiismeretének” követelményben – látja olyan humanitárius jogi alapelvek kialakulásának gyökerét, mint a felesleges szenvedést és szükségtelen sérüléseket okozó, illetve a természetüknél fogva különbségtételre képtelen fegyverek tilalma.⁴¹ Habár a Martens Klauzulából álláspontom szerint nem következik *per se* az autonóm fegyverrendszerek jogellenessége, mindenesetre – közvetett módon – jelentős szerepet kap a legalitásuk értékelése során.

Annak érdekében, hogy átfogó képet adjon az autonóm fegyverrendszerek humanitárius jogi szabályozásáról, a cikk a következőkben elsőként vizsgálja azok *per se* jogellenességének felvetését és az államok fegyver felülvizsgálati kötelezettségét, majd bemutatja, hogy a harctéren való alkalmazás körében milyen követelményeket támaszt a *jus in bello* az új technológiákkal szemben.

IV. Az autonóm fegyverrendszerek alapvető jogellenességének kérdése

„Az összeütköző Feleknek a hadviselés módja vagy az eszköze megválasztásához való joga semmilyen fegyveres összeütközésben nem korlátlan.”⁴² Amint az I. Jegyzőkönyv idézett 35. cikkéből kitűnik, a jogszerűen alkalmazható fegyverek köre a *jus in bello* által

³⁶ ICRC, Ethics and autonomous weapon systems: An ethical basis for human control?, CCW/GGE.1/2018/WP.5, 3 April 2018, elérhető: https://ccdcoe.org/uploads/2018/11/UN-180403-GGE_Ethics_and_autonomous_weapon_systems.pdf, (letöltve: 2021.05.03.), 6. o.

³⁷ Neil Davison, A legal perspective: Autonomous Weapon Systems Under International Humanitarian Law, *UNODA Occasional Papers*, No. 30, 2018, elérhető: <https://www.icrc.org/en/document/autonomous-weapon-systems-under-international-humanitarian-law>, (letöltve: 2021.05.03.), 8. o.

³⁸ Brenneke: i.m. 90. o.

³⁹ lásd 2. lj.

⁴⁰ Michael N. Schmitt, Autonomous Weapon Systems and International Humanitarian Law: A Reply to the Critics, *Harvard National Security Journal Feature*, 2013, 32. o.

⁴¹ Lásd 35. lj., 6. o.

⁴² I. Jegyzőkönyv, 35. cikk (1) bekezdés.

behatárolt, amely alól természetesen az autonóm fegyverrendszerek sem képeznek kivételt. Ennek megfelelően, az ilyen fegyverek jogszerűségének értékelése során elsőként arra kell figyelmet fordítanunk, hogy azok – felhasználásuk konkrét kontextusát ebben a lépésben figyelmen kívül hagyva – *per se* legálisnak minősülhetnek-e a nemzetközi jog alapján. Ebben a viszonylatban három fő kritériumnak kell eleget tennie egy autonóm fegyverrendszernek: nem okozhat felesleges szenvedést és szükségtelen sérüléseket, nem lehet természeténél fogva képtelen a civilek és a kombattánsok, valamint a civil és a katonai objektumok közötti különbségtételre, illetve nem lehetnek kontrollálhatatlan hatásai.⁴³ Annak érdekében, hogy az itt meghatározott szabályok érvényesülése biztosított legyen, az államoknak kötelezettsége az I. Jegyzőkönyv 36. cikke alapján, hogy egy új fegyver fejlesztése vagy megszerzése során megállapítsák, hogy annak alkalmazása nem ütközne-e a nemzetközi jog szabályaiba.

1. A felesleges szenvedést és szükségtelen sérüléseket okozó fegyverek tilalma

„Tilos olyan fegyvereket, lövedékeket és anyagokat, valamint olyan hadviselési módokat alkalmazni, amelyek felesleges károkat, vagy szükségtelen szenvedést okoznak.”⁴⁴ Ez, az I. Jegyzőkönyv 35. cikkének (2) bekezdésében kodifikált – a Nemzetközi Bíróság szerint a *jus in bello* egyik „kardinális alapelvét” képező és a nemzetközi szokásjog részeként is érvényesülő⁴⁵ – szabály egyike a fegyverfejlesztés alapvetető korlátainak. A gyakorlatban nem teljeskörűen tisztázott, hogy pontosan milyen hatások minősülnek „szükségtelen szenvedésnek” vagy „felesleges kárnak”, azonban bizton ide sorolható például az elkerülhetetlenül maradandó fogyatékoság okozása, illetve az olyan támadások köre, amelyek minden esetben bizonyosan halálos kimenetellel járnak.⁴⁶ Kitűnik tehát, hogy a tilalom nem azokra a fegyverekre vonatkozik, amelyek bizonyos felhasználási körben képesek felesleges szenvedést és szükségtelen sérülést okozni, hanem azokra, amelyek elkerülhetetlenül, a természetüknél fogva – a felhasználásuk konkrét kontextusára való tekintet nélkül – okoznak ilyen sérüléseket.⁴⁷ Ebbe a körbe sorolhatjuk például a mérgezett fegyvereket, a biológiai és a kémiai fegyvereket, illetve a vakító lézerefegyvereket.⁴⁸

Kiemelendő azonban, hogy a felesleges kár és a szükségtelen sérülések relatív koncepciót takarnak, amely körben a Nemzetközi Bíróság úgy foglalt állást, hogy felesleges szenvedés az az ártalom, amely átlépi azt a szintet, amely elkerülhetetlenül szükséges egy jogszerű katonai cél eléréséhez.⁴⁹ Ez lényegében egy mérlegelést jelent tehát a katonai szükségesség és a várható sérülések, illetve kár súlyossága között, amely alapján meghatározható mi minősül feleslegesnek vagy szükségtelennek. Annak ellenére tehát,

⁴³ Kenneth Anderson-Matthew C. Waxman, *Debating Autonomous Weapon Systems, their Ethics, and their Regulation under International Law*, *Washington College of Law Research Paper*, No. 2017-21, 1104-1107. o.

⁴⁴ I. Jegyzőkönyv, 35. cikk (2) bekezdés.

⁴⁵ Lásd 23. lj., ¶¶78-79; Henckaerts – Doswald-Beck: i.m. 237. o.

⁴⁶ Uo, 241. o.

⁴⁷ William H. Boothby, *Weapons and the Law of Armed Conflict*, Second Edition, Oxford University Press, 2016, 53-54. o.

⁴⁸ Henckaerts – Doswald-Beck: i.m. 243-244. o.

⁴⁹ Lásd 23. lj.

hogy egy fegyver akár kiemelkedően súlyos sérülések okozására is alkalmas (de nem természetesen vezet mindig erre az eredményre), jogszerűnek minősül, amennyiben a mérlegelés eredményeképpen megállapítható, hogy szükséges és arányos az általa okozható sérülések köre az elérhető katonai előnyhöz mérten.⁵⁰

Összegezve a fentieket az a megállapítás tehető, hogy egy fegyver csak abban esetben ütközne a felesleges szenvedés és a szükségtelen károk tilalmába, amennyiben természeténél fogva, abban a felhasználási kontextusban, amelyre szánták, általános jelleggel okozna olyan sérüléseket, amelyek meghaladják a – szintén általánosságban vett – általa elérhető katonai előnyök mértékét.⁵¹ Egy autonóm fegyverrendszer tehát az esetek túlnyomó többségében feltehetően nem minősülne *per se* jogellenesnek ezen szabály alapján, lévén az autonómia ebben az értelemben kevésbé befolyásolja az érintett fegyver megfelelőségét. Ahogy Schmitt és Thurnher rámutatnak, ezen szabály szempontjából a releváns kérdés nem az, hogy autonóm módon működik-e valamely rendszer, hanem hogy olyan fegyvert alkalmaz-e, amely beleütközik a szükségtelen szenvedés és felesleges károk tilalmába.⁵² Mindezeket figyelembe véve az a konklúzió tehető, hogy az autonóm fegyverrendszerek teljeskörű, *per se* tilalma nem következik a felesleges szenvedés és a szükségtelen károk tilalmából.⁵³

2. A természetüknél fogva különbségtételre képtelen fegyverek tilalma

A fegyverfejlesztés további korlátját jelenti az I. Jegyzőkönyv azon szabálya, amely szerint: „[t]ilos megkülönböztetés nélküli támadásokat indítani. Megkülönböztetés nélküli támadás az: amelynek során olyan harcmódot, vagy harceszközt alkalmaznak, amelyet nem lehet meghatározott katonai célpont ellen irányítani, és ezért minden ilyen esetben megkülönböztetés nélkül egyaránt sújtja a katonai célpontokat és a polgári személyeket, illetve polgári javakat”.⁵⁴ Ez a – nemzetközi szokásjog részét képező – szabály az olyan fegyverek tilalmát határozza meg, amelyeket természetüknél fogva nem lehet kizárólag katonai célpontok ellen irányítani, lévén inherens módon képtelenek különbséget tenni civilek és kombattánsok, illetve polgári és katonai objektumok között.⁵⁵ Fontos hangsúlyozni ebben a körben, hogy – amint a szükségtelen szenvedés és felesleges károk tilalma esetében is – a szabály csak azokat a fegyvereket tiltja, amelyek a tervezett felhasználásuk körülményei között egyáltalán nem képesek a különbségtételre legitim és illegitim célpontok között, tehát természetüknél fogva beleütköznek ebbe a tilalomba.⁵⁶ Amennyiben létezik olyan felhasználási módja az érintett fegyvernek, amely képessé teszi a megkülönböztetés követelményének való megfelelésre – mert például sivatagi hadviselés során alkalmazzák, ahol nincs veszélyeztetett civil lakosság – akkor már nem állapítható meg a fegyver *per se* jogellenessége.⁵⁷ Ebből következően fontos

⁵⁰ Henckaerts – Doswald-Beck: i.m. 240. o.; Boothby 2016: i.m. 54. o.

⁵¹ Uo.

⁵² Schmitt-Thurnher: i.m. 245. o.

⁵³ Rebecca Crootof, The Varied Law of Autonomous Weapon Systems, In: Andrew P. Williams-Paul D. Scharre (szerk.), *Autonomous Systems Issues for Defence Policymakers*, 2015, 104. o.

⁵⁴ I. Jegyzőkönyv, 54. cikk (4) bekezdés b) pont.

⁵⁵ Henckaerts – Doswald-Beck: i.m. 244. o.

⁵⁶ Trumbull: i.m. 556-557. o.

⁵⁷ Schmitt-Thurnher: i.m. 246. o.

utalnunk arra, hogy az itt tárgyalt szabály nem egyezik meg a jelen cikk 6.1. pontja alatt bemutatott különbségtétel követelményével, amely már nem *per se* vizsgálja egy fegyver jogszerűségét, hanem a felhasználás konkrét körülményeit mérlegelve annak szituatív jogszerűségének megállapítására szolgál.

Tekintve, hogy egy fegyver csak abban az esetben minősül *per se* jogellenesnek, ha a tervezett felhasználása körében teljességgel képtelen különbséget tenni legitim és illegitim célpontok között – mint például a biológiai fegyverek – egyetérték azzal az általánosnak tekinthető vélekedéssel, miszerint az autonóm fegyverrendszerek inherens jogellenessége nem következik ebből a tilalomból, lévén például egy tengeralattjárók ellen alkalmazott rendszer esetében nem merül fel valós kockázat.⁵⁸

3. A kontrollálhatatlan hatást kiváltó fegyverek tilalma

Bár a kontrollálhatatlan hatású fegyverek tilalma dogmatikailag nem különül el teljességgel a különbségtételre képtelen fegyverekre vonatkozó tiltástól, érdemes mégis külön tárgyalni a szabályozás tartalmát az autonóm fegyverrendszerek speciális tulajdonságára – az emberi felügyelet teljes vagy részleges hiányára – való tekintettel. Az I. Jegyzőkönyv megfogalmazása szerint: „[t]ilos megkülönböztetés nélküli támadásokat indítani. Megkülönböztetés nélküli támadás az: amelynek során olyan harcmódot, vagy harceszközt alkalmaznak, amelynek hatásait nem lehet a jelen Jegyzőkönyv kívánalmi szerint korlátozni, és ezért minden ilyen esetben megkülönböztetés nélkül egyaránt sújtja a katonai célpontokat és a polgári személyeket, illetve polgári javakat.”⁵⁹ A kontrollálhatatlan hatást kiváltó fegyverek tilalma is részét képezi a nemzetközi szokásjognak.⁶⁰ Ahogy Schmitt megállapítja, a tilalom alá eső fegyverek pragmatikus példáját a biológiai fegyverek képezik, például egy katonai egység megfertőzése valamely vírussal, amelynek későbbi továbbterjedése nem tartható ellenőrzés alatt.⁶¹ Ha a tilalom klasszikus célkitűzését vesszük alapul, akkor az autonómia önmagában minden bizonnyal nem vezetne egy fegyverrendszer *per se* jogellenességéhez, lévén – ahogy fentebb láttuk – nem a felhasználás módja, hanem a fegyver szándékolt hatásai jelentik a döntő kritériumot a szabályoknak való megfelelés során.

Ennek ellenére azonban, az *out of the loop* autonóm fegyverrendszerek körében jelentkező teljesen emberi felügyelettől mentes döntéshozatal, illetve annak esetleges kiszámíthatatlansága és átláthatatlansága álláspontom szerint szintén a vizsgálat tárgyává tehető a kontrollálhatatlan hatással bíró fegyverek tilalma körében.⁶² Számos kezdeményezésben megjelenik az a vélekedés, miszerint az érdemi emberi felügyelet (*meaningful human control*) hiánya *ipso facto* jogellenessé tenné az autonóm fegyverrendszereket,⁶³ mert a döntéshozatal és annak következményei kikerülnek az

⁵⁸ Lásd 55. lj.

⁵⁹ I. Jegyzőkönyv, 51. cikk (4) bekezdés c) pont.

⁶⁰ Henckaerts – Doswald-Beck: i.m. 247. o.

⁶¹ Schmitt 2013: i.m. 14. o.

⁶² Thompson Chengeta, Are autonomous weapon systems the subject of Article 36 of Additional Protocol I to the Geneva Conventions?, *UC Davis Journal of International Law and Policy*, Vol. 23(1), 2017, 98. o.

⁶³ Lásd például: Rebecca Crootof, A Meaningful Floor for "Meaningful Human Control", *Temple International & Comparative Law Journal*, Vol. 30, 2016, 53-54. o.

emberi irányítás köréből, ezáltal lényegében kontrollálhatatlan hatásokhoz vezetve.⁶⁴ Annak ellenére azonban, hogy ez a koncepció reális veszélyekre mutat rá, feltételezhetően mégsem vezet az autonóm fegyverrendszerek *per se* jogellenességéhez, hiszen a szándékolt felhasználás kontextusától is függ, hogy jogszerűnek minősül-e általában egy fegyver.⁶⁵

Összegezve a három fegyverjogi kritériumot megállapítható, hogy egy „általános” autonóm fegyverrendszer nagy valószínűséggel nem minősülne *per se* jogellenesnek, hiszen a szükségtelen szenvedés és felesleges kár tilalma, a természetükénél fogva különbségtételre képtelen fegyverek tilalma, illetve a kontrollálhatatlan hatásokat kiváltó fegyverekre vonatkozó tilalom csak ritka, kirívó esetekben vezetnek egy fegyver teljeskörű jogellenességéhez.

V. Az I. Jegyzőkönyv 36. cikke által támasztott fegyverfelülvizsgálati követelmény

Annak érdekében, hogy egy autonóm fegyverrendszer megfeleljen valamennyi itt tárgyalt szubsztantív kritériumnak – ideértve a Martens Klauzulát is⁶⁶ –, az államoknak kötelessége felülvizsgálni azok nemzetközi joggal való kompatibilitását az I. Jegyzőkönyv 36. cikkének megfelelően, ha pedig elmulasztják ezt megtenni, úgy felelősnek tekinthetők a fegyver által okozott jogellenes károkért.⁶⁷ A szabály szerint: „[v]alamily új fegyver, hadtechnikai eszköz, vagy mód tanulmányozása, kifejlesztése, bevezetése, illetve rendszeresítése során az érintett Magas Szerződő Fél köteles megállapítani, hogy annak alkalmazása nem esik-e minden, vagy bizonyos körülmények között a jelen Jegyzőkönyv, vagy a Magas Szerződő Felet kötelező valamely más nemzetközi jogi szabály tilalma alá.”⁶⁸ Annak ellenére, hogy – a fent bemutatott szubsztantív követelményekkel szemben – azt itt tárgyalt szabály szokásjogi természete vitatott a szakirodalomban,⁶⁹ számos olyan állam is alkalmaz ennek megfelelő fegyver felülvizsgálati mechanizmusokat, amely nem ratifikálta az I. Jegyzőkönyvet.⁷⁰

A 36. cikk tág megfogalmazásából következően az államoknak egyaránt meg kell győződnie arról, hogy egy autonóm fegyverrendszer megfelel-e valamennyi nemzetközi szerződésben vállalt vagy a szokásjog útján kötelezővé vált szabálynak és megbízhatóan, illetve kiszámíthatóan működik-e.⁷¹ Vitatott azonban, hogy egy ilyen fegyver „megbízhatóságát” mihez viszonyítva kell az államoknak értékelniük. A többségi

⁶⁴ Brenneke: i.m. 89. o.

⁶⁵ Trumbull: i.m. 556. o.

⁶⁶ ICRC, A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare: Measures to Implement Article 36 of Additional Protocol I of 1977, *International Review of the Red Cross*, Vol. 88, No. 864, 2006, elérhető: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/irrc_864_icrc_geneva.pdf, (letöltve: 2021.06.25.), 944-955. o.

⁶⁷ Sandoz-Swinarski-Zimmerman: i.m., 423. o., ¶1466.

⁶⁸ I. Jegyzőkönyv, 36. cikk.

⁶⁹ Lásd például: Jarna Maria Petman, *Autonomous Weapons Systems and International Humanitarian Law: 'Out of The Loop'?*, The Eric Castren Institute of International Law and Human Rights, 2017, 25. o.; William H. Boothby, *Conflict Law: The Influence of New Weapons Technology, Human Rights and Emerging Actors*, T.M.C. Asser Press, 2014, 170. o.

⁷⁰ Brenneke: i. m. 88. o.

⁷¹ Davison: i.m. 10. o.

álláspont szerint nem egy hipotetikus modellt, hanem az emberi képességeket kell alapul venni, amikor egy autonóm fegyverrendszer nemzetközi jognak való megfelelőségét vizsgáljuk, így tehát nem várható el az ilyen fegyverektől sem, hogy soha, semmilyen körülmények között ne kövessenek el hibákat.⁷² Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a felülvizsgálati eljárás során nem a fegyver szituatív jogszerűségét kell az államoknak mérlegelnie – lévén az a felhasználás kontextusától függ – hanem azt, hogy a fegyver általános természetét és szándékolt hasznosítását tekintve nem sérti-e a nemzetközi jog szabályait.⁷³

Fontos továbbá, hogy a vizsgálatnak csak a fegyver szándékolt felhasználására kell kiterjednie,⁷⁴ így az államok nem kötelesek – és valójában nem is képesek – ezen szabály alapján vizsgálni, hogy az érintett fegyver rosszhiszemű felhasználás esetén is megfelelne-e a nemzetközi jog szabályainak.⁷⁵ Ezen túlmenően azonban, ahogyan azt Vincze Viola megállapítja, a 36. cikk szövege nem nyújt további iránymutatást arra vonatkozóan, hogy milyen formai és tartalmi kritériumoknak kellene megfelelnie egy fegyver felülvizsgálati eljárásnak, így lényegében ez az államok diszkréciójának körébe esik.⁷⁶ Aggályosnak tekinthető továbbá, hogy – a Nemzetközi Vöröskereszt állásfoglalása szerint – az is az államok saját döntésén múlik, hogy nyilvánosságra hozzák-e a fegyver felülvizsgálati eljárások eredményét,⁷⁷ amelyre a legtöbb esetben nemleges válasz várható, lévén szenzitív katonai információkról van.⁷⁸

A fegyver felülvizsgálatnak minden esetben *ex ante*, a fegyver bevetését megelőzően kell megtörténnie, azonban a Nemzetközi Vöröskereszt a 36. cikkhez készített iránymutatójában további támpontokat fogalmazott meg, hogy pontosan mikor kell az egyes esetekben elvégezni az értékelést.⁷⁹ Kiemelendő ezek közül, hogy abban az esetben, ha egy fegyvert (vagy egyéb, fegyverre alakítható technológiát) jelentősen módosít valamely állam, úgy ismételt – vagy akár ennek következtében első alkalommal – kötelessége elvégezni a fegyver felülvizsgálatát is.⁸⁰

Összegezve a fentieket az a konklúzió tehető, hogy bár a fegyver felülvizsgálati eljárás fontos garanciális kötelezettséget jelent annak érdekében, hogy kizárólag a nemzetközi jognak megfelelő autonóm fegyverrendszerek kerüljenek kifejlesztésre és később alkalmazásra, a szabály gyakorlati érvényesülését több tényező is nehezíti. Figyelembe véve, hogy a fegyver felülvizsgálati eljárás nagymértékben az államok diszkrécióján alapszik, annak eredményét nem kötelező nyilvánosságra hozni és kizárólag az autonóm

⁷² UN General Assembly, Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Christof Heyns, A/HRC/23/47, 9 April 2013, ¶¶63-64; Marco Sassóli, Autonomous Weapons and International Humanitarian Law: Advantages, Open Technical Questions and Legal Issues to be Clarified, *International Law Studies*, Vol. 90, 2014, 319. o.

⁷³ Schmitt-Thurnher: i.m. 273-274. o.

⁷⁴ Boothby 2014: i.m. 170. o.

⁷⁵ Sandoz-Swinarski-Zimmerman: i.m. 424. o., ¶1469.

⁷⁶ Vincze 2019: i. m. 78. o.

⁷⁷ Lásd 65. lj.

⁷⁸ Markus Wagner, The Dehumanization of International Humanitarian Law: Legal, Ethical, and Political Implications of Weapon Systems, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 47, 2014, 37. o.

⁷⁹ Lásd 65. lj., 951-952. o.

⁸⁰ Schmitt-Thurnher: i.m. 272. o.

fegyverrendszerek *per se* legalitásának megállapítására alkalmas, álláspontom szerint nem képes (maradékalanul) garantálni az ilyen fegyverek nemzetközi jognak való megfelelését. Annak érdekében, hogy megállapítható legyen egy autonóm fegyverrendszer teljeskörű, szituatív jogszerűsége, elemezni szükséges továbbá a humanitárius jogban kialakult különbségtétel (*distinction*), arányosság (*proportionality*) és elővigyázatosság (*precaution*) elveinek való megfelelését is.

VI. Autonóm fegyverrendszerek a harctéren: az alkalmazás humanitárius jogi szabályai

Szemben annak alacsony valószínűségével, hogy egy autonóm fegyverrendszer *per se* jogellenesnek minősüljön a fent írtak szerint, jóval nagyobb kihívást jelent az alkalmazás körében érvényesülő három humanitárius jogi alapelvnek való megfelelés, amelyek a különbségtétel, az arányosság, és az elővigyázatosság szabályait foglalják magukban és mindig a felhasználás konkrét körülményeit figyelembe véve mérlegelendők.⁸¹

Mindhárom itt tárgyalt alapelv körében igaz, hogy nem objektív, hanem szubjektív, mérlegelésen alapuló zsinórmértékül szolgálnak annak megállapítása során, hogy valamely támadás vagy egyéb hadművelet megfelel-e a *jus in bello* által támasztott követelményeknek.⁸² Ahogy Trumbull – álláspontom szerint helyesen – megállapítja, egy kombattáns által hozott döntés jogszerűségét az ésszerűség és jóhiszeműség követelménye alapján kell mérlegelni, amely minden esetben csak a körülmények összességét figyelembe véve állapítható meg.⁸³ A tárgyalt humanitárius jogi alelvek inherensen szubjektív természete tehát az egyik fő nehézséget jelenti az autonóm fegyverrendszerek nemzetközi jogi megfeleléségének vizsgálata során, lévén az „ésszerűség” szintjén való döntés képessége magas fokú kognitív készségek meglétét feltételezi.

1. A különbségtétel követelménye

A különbségtétel követelményét összefoglalva, az „összeütköző feleknek mindenkor különbséget kell tenniük a polgári lakosság és a harcosok, valamint a polgári javak és a katonai célpontok között”,⁸⁴ „támadást szigorúan csak katonai célpontok ellen lehet indítani”⁸⁵ és a „polgári lakosságot, valamint a polgári személyeket tilos megtámadni”.⁸⁶ A különbségtétel elve a nemzetközi szokásjog részét képezi⁸⁷ és a Nemzetközi Bíróság szerint egyike a nemzetközi jog „áthághatatlan” normáinak.⁸⁸ A modern hadviselés körében rendkívül gyorsan változó körülmények kiemelkedően nehezé teszik a

⁸¹ Jeffrey S. Thurnher, The Law That Applies to Autonomous Weapon Systems, *ASIL Insights*, Vol. 17(4), elérhető: <https://www.asil.org/insights/volume/17/issue/4/law-applies-autonomous-weapon-systems>, (letöltve: 2021.05.11.)

⁸² Trumbull: i.m. 559-560. o.

⁸³ Uo.

⁸⁴ I. Jegyzőkönyv, 48. cikk.

⁸⁵ Uo., 52. cikk (2) bekezdés.

⁸⁶ Uo., 51. cikk (2) bekezdés.

⁸⁷ Henckaerts – Doswald-Beck: i.m. 3, 25. o.

⁸⁸ Lásd 23. lj., ¶¶78-79.

különbségtétel követelményének való megfelelést, lévén egy támadó félnek nem csak az olyan objektív tényezőket kell azonosítania, mint hogy az ellenség kezében lévő tárgy fegyvernek minősül-e vagy katonai egyenruhát visel-e a célpont, hanem az emberi viselkedést és szándékot is figyelembe kell vennie, amikor arról dönt, hogy legitim katonai célpontot készül-e megtámadni.⁸⁹ A gyorsan változó körülmények miatt egy autonóm fegyverrendszernek tehát dinamikus módon is képesnek kell lennie arra, hogy megfeleljen a különbségtétel követelményének, ezért a jogszerűséghez magasszintű adaptációs készséggel is bírnia kell.⁹⁰

A hatásosabb védelem érdekében az I. jegyzőkönyv előírásai szerint vélelmezni kell, hogy egy személy a polgári lakosság körébe tartozik, ha ezen minőségével kapcsolatban kétely merül fel.⁹¹ Ezen vélelem értelmezése jól illusztrálja a különbségtétel követelménye által az autonóm fegyverrendszerek elé állított nehézségek körét. Amint Schmitt érvel, a vélelem érvényesítéséhez nem elégséges a kétely legkisebb formájának azonosítása, hanem egy ésszerű támadónak, a támadás végrehajtásának pillanatában rendelkezésére álló információk összességét figyelembe véve – kalkulálva olyan tényezőkkel, mint a célpont katonai értéke vagy egy későbbi (kevésbé kockázatos) támadás lehetősége – kell eldöntenie, hogy legitim, katonai célpontot készül-e megtámadni vagy a célba vett személy (vagy objektum) polgári minősége miatt jogellenes a támadás végrehajtása.⁹² A szabálynak való megfeleléshez szükséges mérlegelés tehát nagymértékben szituatív, szubjektív és az emberi ésszerűségre támaszkodva került meghatározásra. Ahhoz, hogy egy autonóm fegyverrendszer (valaha) képes legyen megfelelni a különbségtétel követelményének, rendkívül magas technológiai fejlettséget kell tehát elérnie, amely által biztosítható, hogy megbízható és kiszámítható módon legyen képes különböztetni legitim és jogellenes célpontok között.⁹³

Ehhez olyan szenzorokra és algoritmusra van szükség, amelyen keresztül egy autonóm fegyverrendszer képes valamely referencia értéket alapul véve értékelni a fennálló kétely mértékét és mérlegelni, hogy kellő bizonyossággal tekinthető-e egy célpont legitimnek.⁹⁴ Mindemellett azonban az a tény, hogy a mérlegelésnek az emberi ésszerűséghez kell közelítenie azt is jelenti egyben, hogy az autonóm fegyverrendszerek körében sem várható el a minden körülmények között hibátlan működés, hanem az emberi képességeket alapul véve kell meghatározni azok jogszerűségét.⁹⁵ Ebben a kontextusban is igaz továbbá az a megállapítás, miszerint egy autonóm fegyverrendszer jogszerűségét nagyban befolyásolja, hogy milyen környezetben alkalmazzák, lévén például egy civil lakosságtól távol eső sivatagi harctér esetében a különbségtétel követelményének való megfelelés nem bizonyulna megoldhatatlan problémának.⁹⁶

⁸⁹ Brenneke: i.m. 68. o.

⁹⁰ Christopher P. Toscano, "Friend of Humans": An Argument for Developing Autonomous Weapons Systems, *Journal of National Security Law & Policy*, Vol. 8, 210. o.

⁹¹ I. Jegyzőkönyv, 50. cikk (1) bekezdés.

⁹² Schmitt 2013: i.m. 16-17. o.

⁹³ Trumbull: i.m. 574. o.

⁹⁴ Lásd 91. l.j; Brenneke: i.m. 68. o.

⁹⁵ Sassóli: i.m. 319. o.

⁹⁶ Anderson-Waxman: i.m. 1106. o.

Bár a megkülönböztetés követelménye alapján felmerülő problémák köre kifejezetten széles – lásd például a kettős felhasználású objektumok közötti különbségtétel nehézségét⁹⁷ vagy az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevő polgári személyek azonosításának problémáját⁹⁸ – álláspontom szerint a *hors de combat* állapotot felismerése jelenti az egyik legnagyobb kihívást e téren. Az I. Jegyzőkönyv kimondja ugyanis, hogy „[n]em szabad megtámadni azt, akiről felismerik, vagy az adott körülmények között felismerhető, hogy harcképtelen.”⁹⁹ Ebben a körben harcképtelennek minősül az a személy, aki a szembenálló fél hatalmában van, egyértelműen kifejezésre juttatja azt a szándékát, hogy megadja magát vagy sebesülése, vagy betegsége következtében elvesztette eszméletét, vagy egyébként magatehetetlenné vált, és ezért önvédelemre képtelen, feltéve továbbá, hogy tartózkodik ellenséges cselekmények elkövetésétől és nem kísérel meg szökést.¹⁰⁰ Az itt felsorolt ismertetőjegyek felismerése akár megoldhatatlan feladatnak is bizonyulhat egy autonóm fegyverrendszer számára,¹⁰¹ lévén nem csak szubjektív, kontextus függő körülményeket – például egy sebesülés súlyosságát vagy a magatehetetlenség kezdetét és végét – kell figyelembe venni a *hors de combat* állapot meghatározása során, hanem az emberi szándékot is arra nézve, hogy egy kombattáns valóban kész-e megadni magát vagy esetleg ellenséges cselekmény elkövetésére készül miközben együttműködést szimulál.¹⁰²

Az autonóm fegyverrendszerek képessége, hogy megfeleljenek a különbségtétel követelményének rendkívül vitatott a szakirodalomban. Egyes szerzők álláspontja szerint az ilyen fegyverek feltételezhetően soha nem lesznek képesek disztingválni legitim és jogellenes célpontok között,¹⁰³ ezzel ellenben mások úgy vélik, hogy a technológiai fejlődés elvezet majd a különbségtételre képes autonóm fegyverrendszerek korához.¹⁰⁴ Sőt, néhányan amellet is érvelnek, hogy nem csak megfelelni lesznek majd képesek ennek a követelménynek, hanem az autonóm fegyverrendszerek túl is szárnyalják majd az emberi precizitást, ezzel előmozdítva a humanitárius jog által biztosított védelem érvényesülését.¹⁰⁵ A magam részéről egyetértek Brenneke vélekedésével, miszerint feltételezhető, hogy jelenleg egy *out of the loop* autonóm fegyverrendszer nem lenne képes megfelelni a különbségtétel követelményének, azonban korai lenne megállapítanunk, hogy ezt a szintet soha nem is éri majd el a technológia.¹⁰⁶

2. Az arányosság követelménye

⁹⁷ Lásd: Vincze 2019: i.m. 100-101. o.

⁹⁸ Lásd: Uo., 114-119. o.

⁹⁹ I. Jegyzőkönyv, 41. cikk (1) bekezdés.

¹⁰⁰ Uo., 41. cikk (2) bekezdés.

¹⁰¹ Lásd 71. lj.

¹⁰² Robert Sparrow, *Twenty Seconds to Comply: Autonomous Weapon Systems and the Recognition of Surrender*, *International Law Studies*, Vol. 91, 2015, 706-708. o.

¹⁰³ Lásd 2. lj., 30. o.

¹⁰⁴ Elliot Winter, *The Compatibility of Autonomous Weapons with the Principle of Distinction in the Law of Armed Conflict*, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 69(4), 2020, 876. o.

¹⁰⁵ Sassóli: i.m. 328. o.

¹⁰⁶ Brenneke: i.m. 73. o.

A *jus in bello* keretében kialakult arányosság követelménye szerint tilos olyan támadást indítani, „amely a polgári lakosság körében feltehetően annyi áldozatot követel, és annyi sebesülést okoz, valamint a polgári létesítményekben akkora károkat idéz elő, hogy azok önmagukban, vagy együttesen meghaladnák a támadástól várható konkrét és közvetlen katonai előny mértékét”.¹⁰⁷ Az arányosság követelménye az I. Jegyzőkönyv több szabályában is megjelenik,¹⁰⁸ illetve a nemzetközi szokásjog részének is tekinthető.¹⁰⁹

Ahogy arra Vincze Viola rámutat, a szabály angol szövegében található „*excessive*” – vagyis túlzott – jelző értelmezése kiemelten fontos az arányosság követelményének vizsgálata során,¹¹⁰ lévén a szabálynak való megfelelés civil életek és a támadás által elérhető katonai előny egymással szembeni mérlegelését teszi szükségessé.¹¹¹ Az autonóm fegyverrendszerek – humanitárius jogi szempontból vett – jogszerűségének garantálása körében a legnagyobb kihívást feltehetően az arányosság követelményének való megfelelés okozza majd,¹¹² hiszen a mérlegelés mindig szubjektív szempontok alapján történik és a túlzott civil veszteség, valamint az elérhető katonai előny mértékének meghatározása során a „józan ész” és a „jóhiszeműség” alapján kell eljárnia a döntéshozó katonai vezetőnek,¹¹³ ami így meglehetősen tág mérlegelési lehetőséget biztosít számára.¹¹⁴ Az arányosság követelménye tehát nem egy szimpla mennyiségi értékelést takar, hanem valójában egy ésszerűségi teszten nyugszik és emiatt nem, vagy csak rendkívül nehezen volna lefordítható egy algoritmus nyelvére.¹¹⁵

Bár egy támadás arányosságának meghatározása nem objektív mérőszámok alapján történik, a civil veszteségek előzetes kalkulálására már létezik egy ún. járulékos veszteség becsülő módszer (*collateral damage estimate methodology [CDEM]*), amely olyan tényezők figyelembevételével, mint például a bevetett fegyver pontossága, illetve a polgári lakosság jelenlétének valószínűsége képes egy előzetes, számszerűsített becslést adni a várható civil veszteségeket illetően.¹¹⁶ Habár ez az algoritmus alapú, objektív adatokon nyugvó módszer programozható lehet egy autonóm fegyverrendszerbe is, a várható civil veszteségek meghatározása önmagában nem elégséges a támadás arányossá minősítéséhez.¹¹⁷ Ehhez ugyanis meg kell becsülni továbbá a támadástól várható közvetlen és konkrét katonai előnyt is és mérlegelni is kell a két adatot egymáshoz mérten.

A támadás által elérhető konkrét és közvetlen katonai előny meghatározása rendkívül komplex feladat, tekintve, hogy az – többek között – függ az átfogó katonai stratégiától,

¹⁰⁷ I. Jegyzőkönyv, 57. cikk (2) bekezdés a) pont (iii) alpont.

¹⁰⁸ Lásd: Uo., 51. cikk (5) bekezdés b) pont; 57. cikk (2) bekezdés b) pont.

¹⁰⁹ Henckaerts – Doswald-Beck: i.m. 46. o.

¹¹⁰ Vincze 2019: i.m. 138. o.

¹¹¹ McFarland: i.m. 123. o.

¹¹² Lásd például: Noel Sharkey, Saying ‘No!’ to Lethal Autonomous Targeting, *Journal of Military Ethics*, Vol. 9(4), 2010, 378. o.; James Foy, Autonomous Weapons Systems: Taking the Human out of International Humanitarian Law, *Dalhousie Journal of Legal Studies*, Vol. 23, 2014, 59. o.

¹¹³ Sandoz-Swinarski-Zimmerman: i.m. 683-684. o., ¶2208.

¹¹⁴ Uo., 679. o., ¶2187.

¹¹⁵ Schmitt-Thurnher: i.m. 256-257. o.

¹¹⁶ Uo., 255.

¹¹⁷ Uo.

a támadás térbeli és időbeli dimenziójától, illetve a célpontnak tulajdonított katonai értéktől is.¹¹⁸ Ahhoz tehát, hogy egy autonóm fegyverrendszer képes legyen megbízható módon megbecsülni az általa indítani tervezett támadás várható katonai előnyeit, teljeskörűen tisztában kellene lennie egyaránt a hosszútávú és teljes haditeranggal, valamint a másodpercek alatt változó harctéri állapotokkal is.¹¹⁹ Ha feltételezzük is, hogy a technológiai fejlődés következtében egy autonóm fegyverrendszer képessé válik felmérni a támadástól várható katonai előny mértékét és az ehhez kapcsolódó civil veszteségeket, az arányosság követelménye pusztán ezáltal továbbra sem volna megtartottnak tekinthető, hiszen a két eredményt egymással szembeállítva értékelni is szükséges azok viszonyát. Több szerző álláspontja szerint a legnagyobb kihívást éppen ez a mérlegelés jelentené egy autonóm rendszer számára, tekintve, hogy a járulékos civil veszteség, illetve az elérhető katonai előny objektív módon nem arányosítható egymással,¹²⁰ így a támadás arányossá vagy aránytalanná minősítése elkerülhetetlenül egy szubjektív értékítélet eredménye, ami ésszerűséget és jóhiszeműséget kíván meg az értékelő részéről.¹²¹

Összegezve a fenti nehézségeket, álláspontom szerint egy teljesen emberi felügyelet nélkül működő *out of the loop* autonóm fegyverrendszer jelenleg nem lenne képes megfelelni az arányosság – rendkívül összetett – követelményének.¹²² Mindemellett azonban nem értek egyet azzal az állásponttal, miszerint az arányosság olyan akadályt jelent, amely még egy magasan fejlett (jövőbeli) mesterséges intelligencia alapú autonóm fegyver esetében is *per se* kizárná annak jogszerűségét.¹²³ Megismételve a különbségtétel követelményének kontextusában tett konklúziót, véleményem szerint korai lenne megítélni, hogy a jövő fegyverei képesek lesznek-e a humanitárius jognak megfelelő, arányos támadásokat végrehajtani.

3. Az elővigyázatosság követelménye

Az elővigyázatosság elvének elsődleges célja, hogy biztosítsa a civil lakosság és a polgári javak védelmét azáltal, hogy előírja a szembenálló felek számára valamennyi olyan megvalósítható óvintézkedés megtételének kötelezettségét, ami által elkerülhető vagy legalább minimalizálható a járulékos civil veszteségek bekövetkezése.¹²⁴ Az elővigyázatosság elve szintén a nemzetközi szokásjog részét képezi, kodifikálásra pedig az I. Jegyzőkönyv 57. cikkében került.¹²⁵ Ezen elv szerint a támadást tervező vagy afelől döntő félnek kötelessége többek között minden lehetséges módon meggyőződni arról, hogy a támadás jogszerű katonai célpont ellen irányul-e,¹²⁶ kötelessége minden lehetséges

¹¹⁸ Maziar Homayounnejad, *Lethal Autonomous Weapon Systems Under the Law of Armed Conflict*, Thesis, King's College London, 2018. Elérhető: https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/110384075/2019_Homayounnejad_Maziar_0222601_ethesis.pdf, (letöltve: 2021.06.21.), 241-243. o.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ McFarland: i.m. 123. o.

¹²¹ Lásd 117. l.; Trumbull: i.m. 579. o.

¹²² Ioannis Kalpouzios, Double Elevation: Autonomous Weapons and the Search for an Irreducible Law of War, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 33(2), 2020, 305. o.

¹²³ Lásd például: 2. l., 32-34. o.

¹²⁴ Schmitt-Thurnher: i.m. 259. o.

¹²⁵ Henckaerts – Doswald-Beck: i.m. 51. o.; Vincze 2019: i.m. 148-149. o.

¹²⁶ I. Jegyzőkönyv, 57. cikk (2) bekezdés a) pont (i) alpont.

elővigyázattal megválasztani a támadás eszközét és módját, hogy elkerülhetővé váljon a járulékos civil veszteségek bekövetkezése,¹²⁷ valamint lehetőség szerint köteles hatékony előrejelzést adni azon támadásokról, amelyek kihatással lehetnek a polgári lakosságra.¹²⁸ Az I. Jegyzőkönyv alapján az elővigyázatosság körébe tartozik továbbá a támadás felfüggesztésének kötelezettsége is, ha nyilvánvalóvá válik, hogy a célpont a humanitárius jog alapján nem minősül jogszerűnek vagy a támadás sértene az arányosság követelményét.¹²⁹

Az elővigyázatosság követelményének vizsgálatakor fontos hangsúlyozni, hogy az csak a megvalósítható óvintézkedések megtételére kötelezi az érintett felet.¹³⁰ Ebbe a körbe azokat az intézkedéseket sorolhatjuk, amelyek a döntés meghozatalának időpillanatában a gyakorlatban kivitelezhetők, figyelembe véve mind a katonai, mind a humanitárius jogi megfontolásokat.¹³¹ Ahogy Brenneke megállapítja, a „megvalósítható” óvintézkedések meghatározása minden esetben egy szubjektív, kontextusfüggő döntés eredménye, lévén az elővigyázatosság nem eredménykötelmet, hanem gondossági kötelességet takar és így mindig az adott helyzet teljeskörű mérlegelése alapján állapítható meg, mi minősül megvalósítható lépésnek.¹³² Anderson és Waxman – hasonlóan a különbségtétel és az arányosság elveihez – az elővigyázatosság körében is az ésszerűséget, valamint a jóhiszeműséget tekinti zsinórmértékül.¹³³ Az elővigyázatosságban rejlő szubjektivitás és szituatív mérlegelés magas szintű és komplex helyzetfelismerést és értékelési képességet kíván tehát, ezért kimagaslóan nehezen volna átültethető egy autonóm fegyverrendszert vezérlő algoritmus szintjére.¹³⁴

Ezzel összhangban, Schmitt az *out of the loop* autonóm fegyverrendszerek bevetésének elsődleges gátját jelenleg abban látja, hogy a támadó fél kötelezettségei közé tartozik minden lehetséges elővigyázattal megválasztani a támadás eszközét a járulékos civil veszteségek elkerülése vagy minimalizálása érdekében, amely kizárná egy – az emberi felügyelet hiányából adódóan kockázatosabb – autonóm fegyverrendszer alkalmazhatóságát, ha a kitűzött cél ugyanolyan hatékonyan megvalósítható egy konvencionális fegyvert alkalmazva, amely várhatóan kisebb járulékos veszteséget okoz.¹³⁵ Ugyanezt a problémát a másik oldalról megközelítve azonban az is feltételezhető, hogy amennyiben a technológiai fejlődés hatására egy autonóm fegyverrendszer meghaladná az emberi képességek szintjét, úgy az elővigyázatosság követelménye nem csak lehetővé tenné, hanem kötelezné is az érintett felet annak alkalmazására, amennyiben ezáltal minimalizálhatóvá válna a járulékos veszteségek mértéke.¹³⁶

¹²⁷ Uo., 57. cikk (2) bekezdés a) pont (ii) alpont.

¹²⁸ Uo., 57. cikk (2) bekezdés c) pont.

¹²⁹ Uo., 57. cikk (2) bekezdés b) pont.

¹³⁰ Trumbull: i.m. 586. o.

¹³¹ Henckaerts – Doswald-Beck: i.m. 54. o.

¹³² Brenneke: i.m. 84-86. o.

¹³³ Anderson-Waxman: i.m. 1106. o.

¹³⁴ Lásd 131. ljt.

¹³⁵ Schmitt 2013: i.m. 24. o.

¹³⁶ Uo., 25. o.; Lásd még: Sassóli: i.m. 320. o.; Peter Margulies, *The Other Side of Autonomous Weapons: Using Artificial Intelligence to Enhance IHL Compliance*, in: Eric Talbot Jensen-Ronald T.P. Alcalá

Vitatott mindemellett a szakirodalomban az is, hogy egy autonóm fegyverrendszer esetében ki minősül pontosan az elővigyázatossági kötelezettség címzettjének, lévén egy *out of the loop* rendszer esetében a fegyver bevetésről döntő parancsnok jelentősen kisebb hatékonysággal képes óvintézkedéseket tenni, mint például a rendszert beprogramozó személyzet.¹³⁷ Véleményem szerint azonban az a feltételezés, hogy az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevő nem vevő polgári személyek – az autonóm fegyverrendszerek fejlesztői – humanitárius jogi felelősséget viselnek az elővigyázatosság követelményének megtartása körében dogmatikailag nem igazolható, ezért a kötelezettség címzettjének tisztázása kívánatos.

Összegezve az elővigyázatosság követelményét az a megállapítás tehető, hogy a nemzetközi humanitárius jog jelenleg nagy valószínűséggel nem tenné lehetővé egy mindennemű emberi felügyeletől mentes autonóm fegyverrendszer bevetését a harctéren a járulékos veszteségek nagyobb kockázatára való tekintettel, mindaddig amíg más fegyverek által is elérhető a kívánt eredmény, azonos hatékonysággal. Mindemellett úgy vélem azonban, hogy a technológiai fejlődés elvezethet odáig, amikor egy magasan fejlett mesterséges intelligencián alapuló autonóm fegyverrendszer nagyobb bizonyossággal lesz képes megtartani az elővigyázatosság elvébe foglalt kötelezettségeket, így egyes esetekben akár az államok normatív köteleességévé is válhat annak bevetése.

VII. Konklúzió

A technológia rendkívül gyors fejlődését figyelembe véve elképzelhető, hogy a nem túl távoli jövő háborúit nem (csak) kombattánsok vívják majd egymás ellen, hanem – valódi, *out of the loop* – autonóm fegyverrendszerek is megjelennek a harctéren. A nemzetközi jog, közelebbről pedig a *jus in bello* kimagaslóan fontos szerepet játszik annak garantálásában, hogy a „gyilkos robotok” majdani csatasorba állítása kizárólag a fegyveres konfliktusok jogszerű keretei között történhessen meg. Amint fentebb láttuk, az autonóm fegyverrendszerek körében nem azok *per se* legalitása a legvitásabb kérdés, hanem az alkalmazás jogszerűségéhez elengedhetetlen különbségtétel, arányosság és elővigyázatosság elveinek való megfelelés képessége. Összegezve az a megállapítás tehető, hogy napjainkban a *jus in bello* által támasztott komplex követelmények nagy valószínűséggel nem tennék lehetővé egy, a technológia mai szintjén elképzelhető *out of the loop* fegyver bevetését. Mindemellett azonban úgy vélem, hogy néhány éven (legfeljebb évtizeden) belül a haditechnika eléri majd azt a fejlettségi szintet, ahol – egy esetleges tilalmi megállapodás hiányában – a nemzetközi jog nem gördít majd többé akadályt az autonóm fegyverrendszerek alkalmazása elé.

(szerk.), *The Impact of Emerging Technologies on the Law of Armed Conflict*, Oxford University Press, 2019, 148-149. o.

¹³⁷ Jonathan David Herbach, *Into the Caves of Steel: Precaution, Cognition and Robotic Weapon Systems Under the International Law of Armed Conflict*, *Amsterdam Law Forum*, Vol. 4(3), 2012, 8. o.

Szabó Patrik:¹

„*Kicsit sárgább, kicsit savanyú, de a mienk.*” – Gondolatok a korlátozott precedensrendszerről az angolszász precedensjog és a bírói függetlenség tükrében²

I. Bevezetés

Az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatali eljárások megteremtésével összefüggő módosításáról szóló 2019. évi CXXVII. törvény (a továbbiakban: Módosító törvény) intézményesítette az ún. korlátozott precedensrendszert³, amely a Kúria Birósági Határozatok Gyűjteményében közzétett határozatait (a továbbiakban: a Kúria határozatai) a bíróságokra nézve *de facto* kötelező erővel ruházta fel, és a felülvizsgálati alapok bővítése mellett jogegységi panasz eljárás néven új rendkívüli jogorvoslatot intézményesített.⁴ Az ún. korlátozott precedensrendszer a „*Kúria tekintélyének megerősítésén*”⁵ keresztül, és azzal, hogy a törvénykezést a *common law* jogrendszerek irányába mozdította el, a hazai jogalkalmazói praxist egyaránt lényeges ponton érintette.

Meggyőződésem, hogy a korlátozott precedensrendszer bevezetése a jogászai gondolkodásmódot alapjaiban változtatja meg, ezért egy olyan diskurzus kibontakoztatása szükséges, amely szilárd elméleti alapokra támaszkodva teszi lehetővé a tételes szabályok értékelését. Tanulmányommal e párbeszéd megteremtéséhez kívánok hozzájárulni, tisztázva a *common law* jogcsaládokban zajló jogalkalmazás és a precedensrendszerekben uralkodó jogászai gondolkodás jellemzőit, valamint a korlátozott precedensrendszerrel kapcsolatban felmerülő egyik legjelentősebb problémát, a bírói függetlenség alkotmányos garanciájának érvényesülését. Ennek érdekében először (I.) a korlátozott precedensrendszert alkotó szabályok lényegét foglalom össze, majd (II.) az angolszász területen meghonosodott precedensrendszer sajátosságait mutatom be. A tanulmány utolsó (III.) fejezetében a korlátozott precedensrendszerrel kapcsolatos alkotmányos aggályok közül egyet kiemelve érvelek amellett, hogy a Módosító törvény szabályai sértik a bírói függetlenséget. A korlátozott precedensrendszerrel kapcsolatos egyes jogértelmezési kérdéseket a bíróság szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (a továbbiakban: Bszi.), és a Polgári Perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) szabályain keresztül mutatom be.

¹ Doktorandusz, ELTE-ÁJK Polgári Jogi Tanszék; ügyvédjelölt.

² A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

³ A jelen tanulmányban tárgyalt téma átfogó feldolgozásáról, illetve annak elméleti előkérdéseiről lásd: Szabó Patrik: Gondolatok a korlátozott precedensrendszerről és annak egyes jogértelmezési kérdéseiről. Várható megjelenés: Polgári Jog, 2020/1.; Szabó Patrik: „A törvény szövedéke” – Adalékok a korlátozott precedensrendszer előkérdéseire. Várható megjelenés: Magyar Jog, 2020/1.

⁴ A „*korlátozott precedensrendszer*” kifejezést a Módosító törvény miniszteri indokolása vezette be. Ld.: Az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatali eljárások megteremtésével összefüggő módosításáról szóló T/8016. számú törvényjavaslat. Miniszteri indokolás. 149. o.

⁵ Varga Zs. András: Tíz gondolat a jogegységről és a precedenshatásról. *Magyar Jog*, 2020/2., 81. o.

II. A korlátozott precedensrendszer

A Módosító törvény a Bszi.-t, a Közigazgatási Perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvényt (a továbbiakban: Kp.), a Büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvényt (továbbiakban: Be.) és a Pp.-t szintén módosította. A Kp. szabályai a fellebbezés (Kp. 99. § (1) bekezdés; Kp. 109. § (2) bekezdés) és a felülvizsgálat (Kp. 115. §; Kp. 118. § (1) bekezdés b) pont) körében módosultak. A Be. szabályait az ügydöntő határozat indokolásának *rendelkező része (!)* (Be. 561. § (3) bekezdés g) pont) valamint a felülvizsgálat (Be. 648. § - 649. §; Be. 652. §) vonatkozásában érintette a Módosító törvény. Jelen tanulmány tárgyára tekintettel itt a Pp. releváns, és a Kp. valamint a Be. módosításaival lényegében egybehangzó változtatását emelem ki. *A Pp. 346.§ (5) bekezdése immáron kimondja, hogy „az [ítélet] jogi indokolása tartalmazza azokat az okokat is, amelyek miatt a bíróság jogkérdésben eltért a Kúriának a Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett határozatától, vagy az arra irányuló indítványt elutasította.”*

A rendkívüli perorvoslatok tekintetében szintén fontos változások történtek. *Egyfelől*, a felülvizsgálat alapjai bővültek, így már a jogerős ítélet vagy az ügy érdemében hozott jogerős végzés felülvizsgálatát az a fél is kérheti, aki a Kúria közzétett határozatától jogkérdésben való eltérésre hivatkozik.⁶ Ha a határozat a Kúria által közzétett határozattól eltér, a Kúria azt egészben vagy részben hatályon kívül helyezi, és a jogszabályoknak megfelelő új határozatot hoz, egyébként az ügyben eljáró első- vagy másodfokú bíróságot új eljárásra és új határozat hozatalára utasítja.⁷

Másfelől, a Bszi. jogegységi panasz eljárás név alatt új rendkívüli jogorvoslatot intézményesített, amelynek szabályai lényegre törően a következőképpen foglalhatók össze. A jogegységi panaszt a jogegységi panasz tanács bírálja el, amelyet a Kúria elnöke vezet. A tanács a Kúria elnökéből, valamint további legalább 8 tagból áll, akiket az elnök úgy jelöl ki, hogy minden kollégiumból legalább 1-1 részt vegyen a tanácsban.⁸ *Jogegységi panasznak van helye - a pervezetésre vonatkozó végzés kivételével - a Kúriának az eljárási törvény alapján további fellebbezéssel, felülvizsgálati kérelemmel nem támadható határozata ellen, ha a felülvizsgálati kérelemben a Kúria 2012. január 1. után hozott és a Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett határozatától jogkérdésben való eltérésre már hivatkoztak, és a Kúria az eltéréssel okozott jogsértést határozatában nem orvosolta.*⁹

Jogegységi panasznak van helye akkor is, ha magának a Kúriának valamely ítélkező tanácsa jogkérdésben - jogegységi eljárás kezdeményezése nélkül - tér el a Kúria közzétett határozataitól.¹⁰ Ha a jogegységi panasz tanács megállapítja a Kúria közzétett

⁶ Pp. 406. § (1) bekezdés második tagmondat

⁷ Pp. 424. § (3) bekezdés

⁸ Bszi. 41/A. § (1) bekezdés

⁹ Bszi. 41/B. § (1) bekezdés

¹⁰ Bszi. 41/B. § (2) bekezdés

határozatától jogkérdésben való eltérést, a panasszal támadott határozatot hatályában fenntartja, ha az eltérés indokolt volt, vagy a panasszal támadott határozatot egészben vagy részben hatályon kívül helyezi, és a Kúriát új eljárásra és új határozat hozatalára utasítja, ha az eltérés nem volt indokolt.¹¹

Az ún. korlátozott precedensrendszert, lényege tehát két ponton ragadható meg. *Egyrésztől*, a Módosító törvény a Kúria határozatait *de facto* kötelezővé teszi a bíróságok számára.¹² *Másrésztől*, a törvény nemcsak a Kúria közzétett határozatától jogkérdésben való eltérésre hivatkozó fél részére engedélyezi a felülvizsgálatot,¹³ hanem egy új rendkívüli jogorvoslatot, az ún. jogegységi panaszeljárást is intézményesített. Ennek keretei között a Kúria elnöke által kijelölt bírákból álló jogegységi panasz tanács hozhat a bíróságokra kötelező - a jogegységi határozatok hatályával rendelkező - határozatokat.¹⁴ Az Országgyűlés 2021. január 2-én Dr. Varga Zs. András kétharmados többséggel megválasztotta a Kúria¹⁵ - és egyben a jogegységi panasz tanács - elnökének.¹⁶

A korlátozott precedensrendszer alkotó szabályok ismertetését követően azon viszonyítása alap lefektetése szükséges, amely fényében a korlátozott precedensrendszer szabályai értékelhetők. A következő fejezetben az angolszász területen meghonosodott precedensrendszer lényegét mutatom be, amely ismeretében érhetővé válik, hogy a hazai precedensrendszer korlátozott jellege miből is fakad.

III. A precedensrendszer

A kontinentális jogcsaládba tartozó jogrendszerekben, így a magyar jogrendben egyaránt, a bírói jog meghatározó jelentőséggel bír,¹⁷ de továbbra is az absztrakt, tárgyi jog

¹¹ Bszi. 41/D. § (1) bekezdés

¹² Pp. 346. § (5) bekezdés: „*A jogi indokolás tartalmazza azokat az okokat is, amelyek miatt a bíróság jogkérdésben eltért a Kúriának a Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett határozatától (a továbbiakban: a Kúria közzétett határozata), vagy az arra irányuló indítványt elutasította.*”

¹³ Pp. 406. § (1) bekezdés

¹⁴ Bszi. 24. § (2) bekezdés; Bszi. 41/A. § - 41/C. §

¹⁵ Varga Zs. András megválasztása a Módosító törvénynek köszönhetően vált lehetővé. E törvény biztosította az alkotmánybírók számára a lehetőséget, hogy egyoldalú - akár ítélkezési gyakorlat hiányában, a teljes bírói szocializációs folyamatot és előmeneteli rendszert mellőzve - kérelmezzék kúriai bíróvá történő kinevezésüket.

¹⁶ Az Országos Bírói Tanács 2020. októberében meghallgatta Varga Zs. András és 1 igen, 13 nem szavazattal a Kúria elnökévé történő megválasztását nem támogatta. Az OBT fenntartásainak középpontjában a jelölt ítélkezési tevékenységének, tárgyalótermi tapasztalatának valamint a peres ügyek és a bírósági igazgatás terén szerzett gyakorlatának hiánya állt. Az OBT kiemelte továbbá, hogy Varga Zs. András jelöltté válását két közelmúltbeli törvénymódosítás tette lehetővé, amely nem feleltethető meg annak az alkotmányos elvárásnak, hogy a bírósági szervezetrendszer csúcsára a más hatalmi ágaktól független, külső szemlélő számára is pártatlannak látszó személy kerüljön. Erről ld.: Vadász Viktor: *Az OBT véleményezte a kúriai elnökének javasolt személyt.* <https://orszagosbiroitanacs.hu/az-obt-velemenyezte-a-kuriai-elnokenek-javasolt-szemelyt/> (Letöltve:2021.08.16.); Az OBT üléséről készült jegyzőkönyvet ld.: <https://orszagosbiroitanacs.hu/?mdocs-file=1497>

¹⁷ Menyhárd Attila: Szöveg, jog, értelmezés. In: Chronowski – Pózsár-Szentmiklósy – Smuk Péter – Szabó Zsolt (szerk.): *A szabadságszerető embernek. Liber Amicorum István Kukorelli.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2017, 299-309. o.

elsődlegessége uralkodik. Jelen fejezetben egy olyan jogcsalád főbb jellemvonásait összegzem, amelyben a fenti reláció megfordul, és a parlament alkotta joggal szemben a bírói esetjog dominál. Alább a *common law* jogcsaládban meghonosodott precedensrendszer sajátosságait három rendszeralkotó fogalmon keresztül ragadom meg. Ezek a (1) *stare decisis* elve, (2) a *ratio decidendi* valamint (3) az *art of distinguishing* és az *overruling* fogalom párja. Jelen gondolati egység célja, hogy a precedensrendszer bemutatásával olyan viszonyítási alapot teremtsen, amelyhez képest a magyar „korlátozott precedensrendszer” értékelhető.¹⁸

1. A *stare decisis* elve

A *stare decisis* elvének bemutatása előtt az angol *common law* jogrendszer alapjainak rövid ismertetése szükséges. E rendszer alapvetően két területre tagolható, ezek a parlament alkotta jogszabályok (*statue law, lex scripta*) és a bírói jog (*lex non scripta*). Jelen fejezet tárgya a bírói jog, amely középpontjában a precedensek állnak. A precedens - lényegében - nem más, mint „*Olyan egyedi ügyben hozott bírói döntés, amely a később felmerülő, ténybeli illetve jogi alapon azonos vagy hasonló esetekre irányadó jogforrásként szolgál.*”¹⁹

A precedensek jogforrási minőségét a *stare decisis* elv szavatolja, amely lényege abban áll, hogy bíróságok a felsőbbbíróság döntései mellett a saját és valamennyi magasabb szintű bíróság döntéséhez kötve vannak, attól nem térhetnek el.²⁰ Ebből egy másik jellegadó sajátosság következik, miszerint a precedensrendszerben a bíróságok döntései nem csak kötelezőek, de egyúttal elsődleges jogforrásnak (*primary source of law*) minősülnek.²¹ Olyannyira így van ez, hogy a kontinentális rendszerekkel szemben a precedensrendszerben ma is a bírói jog elsődlegessége érvényesül. A bíróság úgy is eldönthet egy ügyet, hogy kizárólag bírói döntés(ek)re hivatkozik. A jogrend (*law*) által védett alanyi jogok (*rights*) a bírói döntésekben gyökereznek.²² A bírói döntések pedig egy olyan egymásra épülő, összetett rendszert alkotnak, amely középpontjában a különösen nagy autoritással rendelkező *leading case-ek* állnak.²³

¹⁸ Megjegyzendő, hogy a kontinentális és *common law* jogcsaládok között konvergencia figyelhető meg. Ennek eklatáns példája az Európai Unió Bíróságának esetjoga. Erről ld.: Marc Jacob: Precedents and Case-based Reasoning in the European Court of Justice. *International Journal of Constitutional Law*, 2014/ 3., 832-835. o.

¹⁹ Szabadfordítás tőlem. Ld.: Henry Campbell Black: *Black's Law Dictionary*. St. Paul, West Publishing, 1968, 1340. o.

²⁰ Zódi Zsolt: Precedenskövetés és jogszabály-értelmezés. *Állam- és Jogtudomány*, 2014/2., 65.o.

²¹ Osztoivits András: Törvénymódosítás a bírósági gyakorlat egységesítése érdekében – jó irányba tett rossz lépés? *Magyar Jog*, 2020/ 2.,75. o.

²² Zódi Zsolt: Precedens. In.: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.) [2018]: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* <http://ijoten.hu/szocikk/precedens> (Letöltve: 2021.08.16.) 8. o.

²³ Ilyen *leading case*-nek nevezhető az angol kártérítési jogban a *Donoghue v. Stevenson* ([1932] UKHL 100) ügy, amely a gyártókat a fogyasztókkal szemben terhelő termékfelelősség előfutára. Az amerikai jogtörténetből többek között a *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803) és a *Brown v. Board of Education*, 347 U.S. 483 (1954) ügyek említhetők. További példákról ld.: American Bar Association: *Landmark United States Supreme Court Cases*. https://www.americanbar.org/groups/public_education/programs/constitution_day/landmark-cases/ (Letöltve: 2021.08.16.)

Jóllehet, a bírói jognak és a *stare decisis* elvének is megvannak a maga korlátai. A bírói jog elsődleges korlátja a parlament alkotta jog (*statue law*), amely az angol „jogforrási hierarchiában” a bírói döntéseknél magasabb helyet foglal el. Mindazonáltal, ez a bírói jog gyakorlati elsőbbségét nem érinti, hiszen a bírói döntések napjainkban kvantitatív és kvalitatív szempontból továbbra is dominálnak. A *statue law* a kontinentális jogrendszerek kódexeitől merőben eltér, nem törekszik átfogó absztrakt szabályozásra, hanem inkább konkrétabb részletkérdésekről dönt, és kevesebb mozgásteret hagy a bírói jogértelmezésnek.²⁴

A *stare decisis* elve két fő ponton kerül megszorításra. Egyrészt, a *ratio decidendi* meghatározza a bírói döntés azon részét, amelyhez kötőerő társulhat. Másrészt, a *distinguishing* és az *overruling* koncepciói a döntésektől való eltérés lehetőségét biztosítva csökkentik a precedensek alkalmazási körét.

2. Ratio decidendi és obiter dicta

A kötőerő szempontjából a bírói döntések két részre tagolhatók. Megkülönböztethető az ún. *ratio decidendi* és az *obiter dicta*.

A *ratio decidendi* („a döntés indoka”) nem más, a döntés „szelleme”:²⁵ az a konkrét esetben döntő, általánosítható szabály,²⁶ amely a bíróság egyedi ügyben hozott döntésének indokául szolgál, és azt a jövőben azonos vagy hasonló esetekben követni kell.²⁷ A döntés indokával kapcsolatban *Edmund Plowden*, a késő Tudor-korszak jogásza úgy fogalmazott: „*Nem a jog szavai, hanem azok belső lényege a jog [...] a jog betűje a jog teste, de az értelme és a lényege annak lelke.*”²⁸ A *ratio decidendi* tehát a konkrét döntés mögött meghúzódó, kötelező erővel bíró szabály. Ezzel szemben minden más *obiter dicta* („mellesleg megemlítve”), így kötőerővel sem bír.²⁹

A *ratio decidendi* megállapításával kapcsolatban két megjegyzést szükséges tenni. Egyfelől, hogy a döntés indokát mindig egy másik bíróság, utólag állapítja meg, így az is előfordulhat, hogy egy döntésnek utóbb több *ratio decidendi*je születik. Másfelől, a *ratio decidendi* megállapítása a kontinentális jogalkalmazástól alapjaiban eltérő módszert igényel. *O. W. Holmes* úgy fogalmazta meg a *common law* jogrendszerek alaptételét, hogy „*[a] jog élete sohasem a logikából: a tapasztalatból fakadt.*”³⁰ A *common law*

²⁴ Kelemen Katalin: A common law jogrendszerek. In: Jakab András – Fekete Balázs (Szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. <http://joten.hu/szocikk/a-common-law-jogrendszerek> (Letöltve:2021.08.16.) 7. o.

²⁵ Szabó Miklós: Mi a precedens? *Jogesetek Magyarázata*, 2012/2. 75. o.

²⁶ Kovács Virág: Precedensjog az Európai Bíróság gyakorlatában. *Jogelméleti Szemle*, 2004/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/kovacs4.html> (Letöltve: 2021.08.16.)

²⁷ René David: *A jelenkor nagy jogrendszerei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977, 308. o.

²⁸ Edmund Plowden gondolatait Zódi Zsolt idézi. In: Zódi: i. m. 8. o.

²⁹ Szilágyi Péter: *Jogi alaptan*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2014, 232. o.

³⁰ Oliver Wendell Holmes gondolatait idézi Molnár András. In: Molnár András: Oliver Wendell Holmes jogi gondolkodása. *Jogelméleti Szemle*, 2011/4., <http://jesz.ajk.elte.hu/molnar48.pdf> (Letöltve: 2021.08.16.)

jogászok gondolkodása a konkrét egyedi ügyből kiinduló, és az általánosra következtető *induktív* gondolkodás. A kontinentális jogrendszerek jogászait ezzel szemben *deduktív* gondolkodás jellemzi, ahol absztrakt, általános szabályokból kiindulva, szubszumpció útján vonnak le az egyedi ügyre irányadó következtetéseket. A *ratio decidendi* megtalálása időigényes munka, hiszen felek által hivatkozott ügyek alapos ténybeli és jogi ismeretét előfeltételezi. A gyakorlati munka elősegítése céljából Angliában már II. Eduárd király uralkodása idején, a XIV. század első felében ún. *report*-okban foglalták össze a bíróságok döntéseit. E gyűjtemények nem egyszerűen a döntések ömlesztett kiadványaként funkcionáltak, hanem válogatott bírói döntéseket rendszerezve, a tényállást, a pertörténetet, a felek érveit és a döntés indokait kiemelve összegezték.³¹ Napjainkban ezt olyan adatbázisok segítik elő, mint a Lexis, a Nexis, a Westlaw vagy a Citor.³²

Jóllehet, még a *ratio decidendi* megtalálása után sem állapítható meg, hogy a konkrét szabály a jogalkalmazó előtt fekvő egyedi ügyben alkalmazandó-e. Ehhez előbb a precedens ténybeli és jogi kérdéseinek feltárása útján való megkülönböztetése szükséges.

3. Art of distinguishing és overruling

Az *art of distinguishing* („megkülönböztetés”) és *overruling* („felülbírálat”) a precedensektől való eltérés lehetőségére reflektál. Esetükben arról van szó, hogy a bírói valamely korábbi precedenst az előtte folyamatban lévő ügyben nem tart alkalmazhatónak. A lényeg a következőképpen ragadható meg: egy precedenst akkor kell követni, ha hasonló, akkor kell megkülönböztetni, ha látszólag hasonló, de valójában különbözik, és akkor kell felülbírálni, ha hasonló ugyan, de a korábbi precedenst nem akarja a bíróság fenntartani.³³

Ahhoz, hogy egy precedenst később alkalmazni lehessen a jogesetnek ténybelileg és jogi szempontból lényeges pontokon egyaránt hasonlítaniuk kell. Előfordulhat, hogy a két eset csak jogi szempontból hasonlít, például mert mindkét esetben jó erkölcsbe ütköző szerződésekről van szó. Ettől ezek még hasonló döntéseknek minősülhetnek, azonban a pusztán ténybeli hasonlóság nem alapozza meg a relevanciát.

Az *overruling* („felülbírálat”) esetében arról van szó, hogy a precedens egyébként irányadó lenne az alapul fekvő ügyben, azonban a bíróság az önmaga vagy az alsóbb fokú bíróság által hozott döntést nem alkalmazza, helyette új szabályt vezet be.³⁴ Az *overruling* intézményét igazolandó tipikusan két indok hozható fel. A korábban meghozott hibás döntések korrekciója mellett az az igény is e körben jelenik meg, hogy a

³¹ Henry Campbell Black: i. m. 53. o.

³² Hanák András: A precedenstan az Amerikai Egyesült Államokban. *Jogesetek magyarázata*, 2012/2.,2. o.

³³ Zódi Zsolt: i. m. 34. o.

³⁴ Az Amerikai Legfelső Bíróság 1808 óta összesen 232 döntést bíralt felül. Erről ld.: Constitution Annotated: *Table of Supreme Court Decisions Overruled by Subsequent Decisions*. <https://constitution.congress.gov/resources/decisions-overruled/> (Letöltve: 2021.08.16.)

bíróság a társadalmi változásokkal (pl.: új technológiák, nemi és faji egyenlőség kérdése) lépést tudjon tartani.³⁵

4. Részkövetkeztetések

Egyrészt, a *ratio decidendi*, a *distinguishing* és az *overruling* koncepcióit szem előtt tartva látszik, hogy a precedensalapú jogalkalmazás merőben eltér a hazánkban napjainkban uralkodó jogi gondolkodásmódtól, amelyet a precedensalapú jogalkalmazást kevésbé elősegítő infrastruktúra övez. Ennek elsajátítása hosszú időt vesz igénybe, kezdve a jogászképzés átalakításával,³⁶ és olyan határozat-gyűjtemények, szoftverek, adatbázisok létrehozásával, amelyek a tényleges esetalapú gondolkodást segítve rendszerezik a bírósági határozatokat, és túllépnek az ún. *headline*-ok (fejlécek) kiemelésén. Osztom az aggályt, hogy a BHGY-ben szerkesztetlenül közzétett harmincnolcezer határozat precedens-alapú feldolgozása a jogalkalmazók számára ilyen rövid idő irreális terhet jelenthet.³⁷

Másrészt, A Pp. 346. § és a Bszi. 41/D. §-át együtt olvasva, a Kúria határozataitól csakis *indokolt* esetben megengedett az eltérés. Álláspontom szerint, annak megállapítása, hogy az eltérés mikor indokolt, a jogalkalmazókat a felek általál hivatkozott valamennyi döntés *ratio decidendinek* feltárására, és az esetek megkülönböztetésére kötelezi. Természetesen, a *distinguishing* módszere mögött is ugyanaz a vezérelv áll, amely a kontinentális jogalkalmazást is áthatja: a hasonló eseteket hasonlóan, az eltéréket eltérően kell kezelni. A különbség csupán abban áll, hogy ezt a feladatot a *common law* jogrendszerek az absztrakt jogszabályok helyett a konkrét bírói döntésekben foglalt szabályok feltárása és a tények alapos mérlegelése útján végzik el. Mindez - a jelenlegi keretek között - egy bonyolult, a hazai praxistól egyelőre idegen, időigényes feladat.

Harmadrészt, a bírói döntések jogforrási minőségét tekintve is fontos eltérés figyelhető meg. A kontinentális jogrendszerekben a bírói jog szintén meghatározó szerephez jut, hiszen a bíróságok jogértelmezésén keresztül alakítják a jog „élő” tartalmát. A *common law* jogrendszerek ezen túllépnek. Bennük a bíróságok nem csak alakítják, hanem elsősorban alkotják a jogot. A bírói döntések az alanyi jog forrásai, azokhoz a bíróság maga és valamennyi alsóbb fokú fórum kötve van. A Módosító törvénnyel bevezetett precedensrendszer korlátozott jellegét éppen az adja, hogy a *stare decisis* elve a magyar jogrendben továbbra sem érvényesül, hiszen a bíróságok kizárólag a Kúria határozataihoz vannak kötve. Ugyanakkor a Kúria határozatának *de facto* kötelezővé tételével, a

³⁵ Brandon J. Murill: *The Supreme Court's Overruling of Constitutional Precedent. Congressional Research Service Report 7-5700.* <https://fas.org/sgp/crs/misc/R45319.pdf> (Letöltve: 2021.08.16.) 7. o.

³⁶ Az esetalapú gondolkodás egyetemi képzésben való erősítése mellett érvel Somssisch Réka egyetemi tanár. Ld.: *Jogászvilág: Egyre fontosabbak az analitikai készségek, a jogi kutatás, és az újfajta döntéskeresési módok használata a korlátozott precedensrendszer bevezetésével.* <https://jogaszvilag.hu/szakma/egyre-fontosabbak-az-analitikai-keszsegek-a-jogi-kutatas-es-az-ujfajta-donteskeresesi-modok-hasznalata-a-korlatozott-precedensrendszer-bevezetesével/> (Letöltve: 2021.08.16.) – Beszámoló Dr. Somssisch Réka előadásáról, amely 2021. májusában a korlátozott precedensrendszer bevezetésének 1 éves évfordulója alkalmából rendezett online konferencián hangzott el.

³⁷ Osztoivits i. m. 77. o.

felülvizsgálati alapok kibővítésével, illetve a jogegységi panasz eljárás intézményesítésével - hiszen a hatályos jogrend mindkét eljárásban kasszációs jogot biztosít a Kúria részére - a jogalkotó elméleti szinten jelentős mértékben a valódi precedensrendszer irányába mozdította el a hazai ítélkezési gyakorlatot, és alapjaiban formálta át a Kúria határozatainak jogforrásai minőségét, amely súlyos problémákat vet fel. E problémák mélyen érintik a bírói függetlenség garanciáját, amely középpontjában az az alkotmányos követelmény áll, hogy ítélkezési tevékenységük során a bírók csakis a „törvényeknek” vannak alávetve.

IV. A Kúria határozataitól való eltérés és a bírói függetlenség

Az Alaptörvény értelmében „mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.”³⁸ Az alkotmány normaszövegéből is látszik, hogy jogállami keretek között a bíróságokkal szemben legalább két immanens követelmény támasztható: a függetlenség és a pártatlanság. Mindkét kritérium a bírói függetlenség egy-egy oldalát jeleníti meg. A bíróságok függetlensége a bírói függetlenség külső, míg a pártatlanság annak belső oldalának nevezhető. A bírói függetlenség külső oldala a bíróságok szervezeti függetlenségét jelenti, ideértve a bíróságok helyét a hatalommegosztás rendszerében, a bíróságok szervezetrendszerét, azok igazgatását és költségvetési függetlenségüket. A pártatlanság a bírói függetlenség belső oldalát jeleníti meg, amely alatt elsősorban az ítélkező bíró függetlenségét és a bíró személyes függetlenségét kell érteni. Az ítélkező bíró függetlenségét biztosító garanciák köréből itt a bírók törvényeknek való alávetettségét tárgyalom.

1. A bírók törvényeknek való alávetettsége

Az Alaptörvény elvi élel deklarálja, hogy a bírák függetlenek, és csak a törvénynek vannak alárendelve.³⁹ A bírói függetlenség alapvető követelménye, hogy az ítélkező bíró minden, akár más hatalmi ágak felől, kívülről, akár más bírón keresztül a bírósági szervezetrendszeren belülről érkező befolyástól mentes, határozatait kizárólag a hatályos jogszabályok alapján hozza. A bíróságok joghoz kötöttsége tekintetében a „törvény” szó alatt nem kizárólag az Országgyűlés által megalkotott törvények, hanem valamennyi olyan általános magatartási szabály értendő, amelyet az Alaptörvény T) cikke nevesít. Emellett szintén e körbe sorolandók az Alaptörvény E) cikke alá tartozó, közvetlenül hatályosuló és alkalmazandó uniós normák valamint a jogegységi határozatok is. Ezek a szakirodalom alapján az államszervezet rendszerén kívülre is ható (extern) normatív aktusoknak vagy materiális jogforrásoknak nevezhetők.⁴⁰ Az Alaptörvény Q) cikkének vonatkozásában megjegyzendő, hogy az dualista felfogást követ, így a nemzetközi jog

³⁸ Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdés

³⁹ Alaptörvény 26. cikk (1) bekezdés

⁴⁰ Jakab András: A magyar jogrendszer szerkezete. Doktori értekezés. Miskolc, Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2005, <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5617/1091.pdf> (Letöltve: 2021.08.16.) 100. o.

általánosan elismert szabályai közvetlenül az alkotmány alapján (generális transzformáció), a nemzetközi jog más forrásai jogszabályban történő kihirdetésükkel (speciális transzformáció) válnak a magyar jogrendszer részévé.⁴¹ Az Alaptörvény tehát fentiek alapján egyértelműen meghatározza azokat a jogforrásokat, amelyekben a bíró által ítélezési tevékenysége során figyelembe vehető tárgyi jog áll, ezeken kívül nincs más aktus, amely a jelenleg alkotmányos alappal rendelkező, hogy a bíróságokra vagy az állampolgárokra (a jogvita feleire) kötelező szabályokat állapítson meg. A tárgyi jog által lefedett normák köre tehát a hazai jogrendben a materiális jogforrásokkal esik egybe. A tárgyi jog fogalma a Pp. értelmező rendelkezési között a jogalap fogalma körében köszön vissza.

A Pp. a jogalap fogalmát a következőképpen határozza meg: „*az az anyagi jogi jogszabályi rendelkezés, amely az alanyi jogot közvetlenül keletkeztető tényeket meghatározza és annak alapján az igény támasztására feljogosít*”.⁴² A Pp. hatályos meghatározása tehát a kontinentális jogrendszerekben uralkodó felfogással egyezően a tárgyi jogra alapozva adja meg a jogalap fogalmát. A jogalap normatani szempontból nem más, mint valamely norma (jogszabályi rendelkezés) hipotézisében foglalt tények összessége, amelyek az alanyi jogot megnyitják. Látszik, hogy a jogalap definícióját a Módosító törvény sem változtatta meg, és a Pp. a jogalap fogalmából a bírósági határozatokat továbbra is kirekeszti. Mindez, ahogy azt fentebb bemutattam, a precedensrendszerektől, ahol a bíróságok döntései elsődleges jogforrásként érvényesülnek, merőben idegen. A hazai korlátozott precedensrendszer tekintetében a Kúria határozatait illetően legitim érvek szólnának amellet, hogy a jogalkotó a jogalap definícióját is módosítsa, hiszen ennek hiányában úgy érvényesülnek, gyakorlatilag jogszabály módjára viselkedő, a bíróságokra közvetlenül, a jogkereső állampolgárokra pedig közvetve kötelező határozatok, hogy azokat a Pp. nem tekinti jogalappal. Álláspontom szerint ebből is látszik, hogy a jogalap fogalma, valamint a Bszi. releváns rendelkezései között ellentmondás feszül, amely a jogértelmezés klasszikus módszereivel nem oldható fel.

Jóllehet, a jogalap törvényi fogalma a precedensrendszerek fent bemutatott logikájától idegen, mindazonáltal a hatályos alkotmányos szabályokkal a jelenlegi formájában konform. A jogalap fogalmából látszik, hogy polgári eljárásban igény csak az alkalmazandó tárgyi jogra alapítható. A tárgyi fogalma a fentebb bemutatott materiális jogszabály fogalmával azonos kört ölel fel. E körbe a belső és uniós jogszabályok, kihirdetett nemzetközi egyezmények tartoznak, amelyek az állampolgárokra (az eljárásban felekre) közvetlenül jogokat és kötelezettségeket állapít meg. Ahogy azt fentebb bemutattam, a Kúria határozatai a materiális jogforrások körén kívül esnek, alkotmányos alapon nyugvó általános kötőerejük nincs, így a jogalap fogalma alá sem sorolhatók be. Megjegyzendő, hogy bár a jogegységi határozatok szintén a materiális jogszabályok körébe sorolandók, e bírósági aktusok – a Kúria határozataihoz hasonlóan – a jogalap fogalmába nem illeszthetők be. Ennek oka, hogy a jogegységi határozatok a

⁴¹ Molnár Tamás: A nemzetközi jog és a belső jog viszonya. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. <http://joten.hu/szocikk/a-nemzetkozi-jog-es-a-belso-jog-viszonya> (Letöltve: 2021.08.16.) 18. o.

⁴² Pp. 7. § (1) bekezdés 8. pont

felek nem közvetlenül, hanem közvetve kötelezőek. A felek aligha tudnak olyan aktusból származó igényt érvényesíteni, amely rájuk nem, csak a bíróságokra ró kötelezettséget.

2. A Pp. 346. § (5) bekezdés és a Bszi. normatani elemzése

A első fejezetben bemutatásra került a korlátozott precedensrendszert alkotó szabályrendszer, amellyel kapcsolatban az konklúzió, miszerint „*a miniszteri indokolásban található útmutatás, és a Pp. idézett módosítása eredményeként még nem hozza létre Magyarországon a precedensrendszer semmilyen formáját*”,⁴³ álláspontom szerint tovább árnyalendő. Az mindenképpen megállapítható, hogy a Kúria határozataitól való eltéréshez szükséges külön indokolási kötelezettség különleges szereppel ruhazza fel a Kúria határozatait, „*hiszen azokat kötelezően figyelembe veendővé, a jogértelmezés kapcsán mintegy elsőszámú igazodási ponttá teszi.*”⁴⁴

Úgy vélem, a Módosító törvény ennél tovább megy, és a Kúria határozatait *de facto* kötelező erőt biztosít. A Pp. 346. § (5) bekezdésére pillantva első ránézésre valóban úgy tűnik, mintha a bíróság a Kúria határozataitól szabadon eltérhetne, ha azt indokolja. A szóban forgó norma elemzése azonban e ponton nem állhat meg. A Pp. – és valamennyi eljárási kódex – módosításait a Bszi. változtatásaival együtt szükséges olvasni. A két törvény rendelkezéseit szem előtt tartva a Kúria határozataitól való eltérést szabályozó norma szerkezete, a hipotézis - diszpozíció - jogkövetkezmény trichotómiát alkalmazva,⁴⁵ a következőképpen írható le.⁴⁶

(*Hipotézis*) Amennyiben az ítélező bíró előtt folyamatban lévő egyedi ügyben a felek valamely, a Kúria által közzétett határozatra hivatkoznak, (*Diszpozíció*) akkor a bírónak indokolnia kell, hogy a felek által hivatkozott határozattól miért tért el. Amennyiben az ügyben eljáró bíróság a Kúria határozatától megalapozatlanul eltér, (*Jogkövetkezmény*) a bíróság határozata – felülvizsgálati vagy jogegységi panasz eljárásban – hatályon kívül helyezhető.

A felülvizsgálat és a jogegységi panasz eljárás között ebből a szempontból kizárólag annyi a különbség, hogy előbbi keretei között a magasabb fórum új eljárásra is utasíthat, de maga is megváltoztathatja a határozatot, míg a jogegységi panasz tanács reformatorius jogkörrel nem rendelkezik. Látható tehát, hogy a Módosító törvény által bevezetett új szabályok a Kúria határozataitól történő megalapozatlan eltérést a jogszabálysértéssel azonos módon kezelik, és szankcionálják. Ennek alapján úgy vélem, hogy a Kúria közzétett határozatai *de facto* kötelező erővel bírnak, és jogforrási minőségük a jogszabályokéhoz hasonlóvá vált. Ezt támasztja alá a Bszi. 41/C. § (5) bekezdés, amely

⁴³ Osztoivits i. m. 75. o.

⁴⁴ Angyal Márton: *Bírói függetlenség és a korlátozott precedensrendszer*. Tudományos Diákköri Dolgozat. Kézirat. ELTE-ÁJK, Budapest, 2021, 35. o.

⁴⁵ Asztalos László: *A polgári jogi szankció*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

⁴⁶ A normatani elemzés során abból a téziszből indulok ki, hogy egy norma elemi nem szükségszerűen ugyanabban a jogtételben vagy szakaszban jellennek meg, hanem akár más jogszabályban, elszórtan is megtalálhatók. Erről ld.: Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási Jog. Általános Rész III*. Eötvös Kiadó, Budapest, 2017, 49-69. o.

értelmében a jogegységi panasz tanács által hozott határozatok a jogegységi határozatok hatályával rendelkeznek, így azokat a Magyar Közlönyben egyaránt közzé kell tenni.

3. A Kúria határozatainak *de facto* kötelező erejéből fakadó problémák

A Kúria határozatainak *de facto* kötelező erejéből álláspontom szerint a következő problémák fakadnak. Egyfelől, a Kúria közzétett határozatai *inter partes* hatályú egyedi, nem pedig normatív aktusok. Az Alaptörvény – ahogy azt fentebb rögzítettem – egyértelműen meghatározza, hogy melyek azok a normatív aktusok, amelyekből a felekre nézve jogok és kötelezettségek származhatnak, és azokat, és csakis azokat, a bíróságnak alkalmazniuk kell. A Kúria közzétett határozatai - a jogegységi határozatok kivételével – nem tartoznak e körbe. A problémát az sem orvosolja, hogy a Bszi. a jogegységi panasz tanács által hozott határozatok egy részét (amelyek a felülvizsgált határozatot helyben hagyják) a jogegységi határozat hatályával ruházta fel, hiszen ezek csak egy töredékét jelentik a Kúria közzétett határozatainak, és ettől önmagukban nem válnak jogegységi határozatokká, amelyeket az Alaptörvény a bíróságokra nézve is kötelező erővel ruházna fel.

Szintén kiemelendő, hogy a Kúria közzétett határozatai - az előbb bemutatott jogorvoslati eszközökön túl, praktikus okokból is csökkentik a bírók számára az ítélkezési tevékenységük során rendelkezésre álló mozgásterét. A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény (a továbbiakban: Bjt.) szabályaiból is látszik, hogy a bírói pályázatok értékelése során a pályázó bíró szakmai tevékenysége objektív komponensként jelenik meg.⁴⁷ A bíró tényszerű adatokra alapozott szakmai értékelése során a bíró éves tevékenységéről az ügyforgalmi és tevékenységi adatok, továbbá a másodfokú és a felülvizsgálati határozatok alapján kimutatást kell készíteni, amelyet a bíró értékelésénél figyelembe kell venni.⁴⁸ Bencze Mátyás álláspontja szerint, „*A bírói előmeneteli rendszerben az alsóbb fokú bíróságok bírójának minősítése leginkább az ítéleteikkel szembeni fellebbezéseket elbíráló közvetlen felettes bíróságoktól függ.*”⁴⁹ Úgy vélem, a korlátozott precedensrendszer bevezetésével ez a kijelentés nem pusztán a másodfokú bíróságok, hanem a Kúria tekintetében is megállja a helyét.

Másfelől, amennyiben fentiek alapján elfogadjuk, hogy a Kúria közzétett határozatai *de facto* kötelezők és így a – akárcsak a jogegységi határozatok – nem csak a bíróságokra, de közvetve a felek helyzetére is kihatnak, akkor súlyos problémaként jelentkezik, hogy e határozatoknak közül csak a jogegységi panasz eljárásban és a jogegységi eljárásban meghozott határozatok jelennek meg az ország hivatalos lapjában, a Magyar Közlönyben. Álláspontom szerint ez a joghoz való hozzáférést, a legalitás elvét és a jogállamiságot is sérti.

⁴⁷ Bjt. 14. §

⁴⁸ Bjt. 74 – 75. §

⁴⁹ Bencze Mátyás: A magyar legfőbb ítélkezési fórum jogegységesítő szerepének jogszociológiai dilemmái. *Jogesetek Magyarázata*, 2012/4., 7. o.

V. Záró gondolatok

Tanulmányomban először a korlátozott precedensrendszert alkotó szabályokat mutattam be, amelyeket az angolszász területen kialakult precedensszerrel összehasonlítva arra a következtetésre jutottam, hogy a Kúria határozatait magában foglaló precedensrendszer korlátozott jellegét a *stare decisis* elv hiánya adja. Álláspontom szerint a hazai törvénykezést a Módosító törvény jelentős mértékben a precedensrendszerek irányába mozdította el, azonban az angolszász jogalkalmazást jellemző konkrét gondolkodásmód és az azt megkönnyítő feltételek hazánkban idáig nem honosodott meg. A precedensrendszerek jellegadó sajátosságából kifolyólag a korlátozott precedensrendszerben is rendkívül felértékelődtek a legfelső bíróság (Kúria) határozatai. Mindazonáltal, a Kúria határozatai nélkül tettek szert *de facto* kötelező erőre, és rónak a bíróságokra közvetlenül, a felekre pedig közvetve kötelezettségeket, hogy arra feljogosító alkotmányos alappal rendelkezzenek. Ezzel sérül a bírói függetlenség, amely legfontosabb garanciája, hogy ítélezési tevékenységük során a bírók csakis az Alaptörvényben meghatározott jogforrásoknak vannak alávetve, rájuk nézve kizárólag ezekből fakadhat kötelezettség.

A korlátozott precedensszerről elmondható, hogy az az angolszász területen meghonosodott precedensrendszerekhez több szempontból hasonló, de mégis jellegadó különbségeket hordoz. Álláspontom szerint ennek az az egyik oka, hogy a magyar jogrendszer, annak eltérő alkotmányos keretei és tradíció, valamint az azt működtető jogászság absztrakt, kontinentális szemléletmódja okán egy ilyen mértékű, a jogrendszer legmélyebb struktúráit érintő változásra egyelőre nem áll készen, és a precedensrendszereket jellemző jogalkalmazást önmagától idegennek érezheti.

A jelen tanulmányban bemutatott dilemmák tudatában a korlátozott precedensrendszer szabályaira pillantva a jogászoknak hasonló gondolataik támadhatnak, mint Pelikán elvtársnak, aki a Narancskutató Intézet vezetőjeként a citromba harapó Bástyá elvtárs kérdésére, hogy „*Mi ez?*”, csak annyit felelt: „*Az új magyar narancs. Kicsit sárgább, kicsit savanyú, de a mienk.*”⁵⁰. Megjegyzendő, hogy a korlátozott precedensrendszer e kézirat lezárásakor még rendkívül fiatal, alig múlt egy éves. Azt gondolom, hogy egy ilyen jelentőségű változás tekintetében csak később válik el, hogy az valóban „*jó irányba tett rossz lépésként*”⁵¹ aposztrofálható-e. Mindenesetre, a korlátozott precedensrendszer építményének gyenge pontjai már most is látszanak. Ezek megerősítése a jogalkotó és a bíróságok, kiváltképpen a Kúria feladata, akik közös felelőssége, hogy a bírói függetlenség újra „*állócsillagként*”⁵² ragyoghasson a magyar jogrendszer égboltján.

⁵⁰ Idézet Bacsó Péter A tanú. c. 1969-es filmjéből.

⁵¹ Osztovits i. m. 72. o.

⁵² Trócsányi László: A végrehajtó hatalom és a bírói hatalom viszonyáról. *Magyar Jog*, 2014/9., 481. o.

Polonyi Domonkos:

Az esküdtbíráskodás modern kori európai történetének összehasonlító elemzése

I. Bevezetés

Európában 1790-ben Anglia volt az egyetlen ország, ahol esküdtek ítéleztek. Alig több mint száz év elteltével, a XIX. és XX. század fordulóján viszont a kontinens majdnem minden államában esküdtszék előtt tárgyalták a büntetőügyeket. Ötven évvel később már sokkal kevesebb európai igazságszolgáltatási rendszer alkalmazta az esküdtbíráskodást, napjainkban pedig nyolc olyan európai ország említhető, ahol továbbra is jelen van az esküdtszék.¹

Hogyan zajlottak ezek a folyamatok, és mi állt a háttérükben? Valerie P. Hans szerint ezeket a kérdéseket még nem válaszolta meg kellő alaposággal a jogtudomány.² Hans kiemeli, hogy az esküdtszék mindig is kedvelt témája volt a jogi kutatásoknak, azonban az összehasonlító jogtörténet eddig csak elvétve foglalkozott vele. Pedig Hans szerint hasznos lenne, ha ebből a szempontból is megvizsgálánánk, mert akkor meg tudnánk válaszolni az arra vonatkozó kérdéseket, hogy „az esküdtszékek hogyan váltak a világ jogrendszerének részévé, és milyen körülmények között virágoztak, illetve haltak el”.³

Hans továbbá azt állítja, hogy aki az esküdtszék történetét írja le, az egy *legal transplant* történetéről tudósít. A *legal transplant* népszerű fogalom a funkcionalista szemléletmódú összehasonlító jogtudósok körében. Elterjesztője Alan Watson skót professzor volt, aki úgy definiálta, hogy a *legal transplant* „egy szabály vagy egy jogrendszer átemelése egy országból egy másik országba vagy egy néptől egy másik néphez”.⁴

Tanulmányomban az esküdtszék európai transzplantálásának folyamatát járom körül. A perspektívám összeurópai szintű, de részletekbe menően négy országban fogom elemezni és összehasonlítani az esküdtszék átvételének történetét. Ezek közül az országok közül három jelentős európai nagyhatalom: Franciaország, Oroszország és Németország. Az itt zajló eseményeket azért érdemes bemutatni, mert nagy hatással voltak a kisebb, mintakövető államokra. A negyedik ország Magyarország, amit értelemszerűen azért választottam, hogy a folyamat hazai vonatkozásaival is megismertessem az olvasót.

Először arra fogok koncentrálni, hogy hogyan vezették be az esküdtszéket a vizsgált országokban. Utána részletezem az esküdtbíráskodás XIX. század végi válságát,

¹ Ezek a következők: Ausztria, Belgium, Egyesült Királyság, Írország, Málta, Oroszország, Spanyolország és Svédország. A lista összeállítása során egy régebbi kutatás eredményeit igazítottam a mai viszonyokhoz. Az eredeti kutatásért l.: Jackson, John D. – Kovalev, Nikolai P.: Lay Adjudication and Human Rights in Europe. *Columbia Journal of European Law*, 2006/1., 95. o. Kiemelendő, hogy ma már nem húzható éles vonal az európai esküdt- és ülnökbíróságok közé, és az elhatárolás is vitatott a szakirodalomban. Ez a kérdés azonban egy külön tanulmányt érdemelne.

² Hans, Valerie P.: Trial by Jury. Story of a Legal Transplant. *Law & Society Review*, 2017/3., 472-473. o.

³ Saját fordítás.

⁴ Saját fordítás. Watson, Alan: *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Scottish Academic Press, Edinburgh, 1974, 21. o.

fókuszomban Németország fog állni. Ezt követően bemutatom a jogintézmény megszűnésének körülményeit a két világháború között mind a négy országban, végül kitérek a közelmúlt európai fejleményeire és a mai állapotokra. A tanulmány során végig figyelemmel leszek a történetek jogelméleti vonatkozásaira, és olyan nagy hatású gondolkodók esküdtszékről alkotott véleményét is ismertetem, mint Montesquieu, Rudolf von Jhering és Deák Ferenc.

II. Az esküdtszék elterjedése

1. Franciaország

A XVIII. század közepén Anglia volt az egyetlen európai ország, ahol esküdtszéki rendszer működött. Ekkoriban már a múlté volt a középkorban és kora újkorban Európa-szerte virágzó laikus bírászkodás, a kontinensen majdnem mindenhol szakbírók ítéleztek, az inkvizitórius rendszer szabályai szerint eljárva.⁵ Angliában azonban más volt a helyzet, a szigetországban ugyanis megmaradtak a laikus elemek a bíróságokon. Az angol laikus bírászkodási modell az esküdtszék, amelynek legfontosabb jellemzője, hogy tagjai a szakbíróktól elkülönülten tanácskoznak és hozzák meg döntéseiket.

Ráadásul az 1700-as évek közepére Angliában kialakult egyfajta sajátos, az esküdtbíráskodást övező kultusz, aminek lényegi narratívája az volt, hogy az esküdtszék az egyéni szabadság védelmezője a központi hatalommal szemben. Ennek a nézetnek Sir William Blackstone volt az egyik legfontosabb képviselője.

Blackstone korának befolyásos jogásza volt, emellett *tory* politikus és parlamenti képviselő, számos jogi szakkönyv szerzője. Leghíresebb műve a *Commentaries on the Laws of England*, ami több kötetben jelent meg az 1760-as évek folyamán, és amiben az esküdtszéknek külön fejezetet szentelt.⁶ Szavaiból sugárzik az esküdtbíráskodással kapcsolatos optimizmus.

Blackstone véleménye szerint az esküdtszék a legnagyobb értékű eljárásjogi intézmény, amit valaha kitaláltak. Az esküdtek hozzák a legelfogulatlanabb ítéleteket, és mindig figyelembe veszik a vádlott, illetve a peres felek érdekeit is. Blackstone értelmezésében tehát az esküdtszék „az igazság fő kritériuma az angol jogban”,⁷ valamint „szabadságunk elsődleges záloga”.⁸ Blackstone művét a világ számos pontján olvasták – többek között például Franciaországban.

Ugyanakkor mire a könyv az 1770-es években megjelent franciául is, az esküdtbíráskodás eszméje már meglehetősen nagy népszerűségnek örvendett a francia

⁵ Donovan, James M.: *Juries and the Transformation of Criminal Justice in France in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, Észak-Karolina, 2010, 23-25. o.

⁶ Blackstone, William: *Commentaries on the Laws of England. III. kötet*. Clarendon Press, Oxford, 1769, 349-386. o.

⁷ Idézi: Horváth Barna: *Angol jogelmélet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1943, 13. o.

⁸ Saját fordítás. Blackstone: i.m. 350. o.

értelmiség körében.⁹ Az előző néhány évtized folyamán sokan írtak a legnevesebb filozófusok és jogászok közül az angol esküdtzékről. Többen amellet tették le a voksukat, hogy az esküdtbíráskodást Franciaországban is be kéne vezetni. Ez a terv azonban nem elszigetelten, hanem egy nagyobb reformtörekvés keretein belül fogalmazódott meg.

A reformgondolkodók a felvilágosodás jegyében a korabeli büntető eljárásjogot teljes egészében meg akarták változtatni.¹⁰ Számukra az inkvizitórius rendszer szinte minden eleme elfogadhatatlan volt. Határozottan ellenezték a kínvallatást, tarthatatlannak érezték, hogy az eljárás titokban és írásban zajlik, és kiálltak amellet, hogy a vádlott jogait tiszteletben kell tartani.

Miután az inkvizitórius eljárásrend minden jellegzetességét elvetették, a változás hívei az angol akkuzatórius modellben találták meg az egyetlen lehetséges alternatívát. Az angolok rugalmas bizonyítási rendszere, a tárgyalások nyilvánossága, a kínvallatás teljes hiánya megtestesítette mindazt, amit a francia reformpártiak el szerettek volna érni. A büntetőeljárás területén – és egyébként számos más jogi-politikai kérdésben is – valóságos angломánia bontakozott ki Franciaországban a XVIII. század második felében. Voltaire egyenesen úgy tartotta, hogy Anglia joga a legnagyobb az egész világon.¹¹ Kevesen voltak, akik ne értettek volna egyet vele.

Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy az esküdtbíráskodás bevezetését is sokan támogatták. Az esküdtzék annak köszönhetete népszerűségét, hogy a nagyra tartott angol akkuzatórius rendszer központi eleme volt. Ennyi elég volt ahhoz, hogy a reformerek a lehető legpozitívabb színben lássák. Ugyanakkor a jogintézmény mégsem egészen ugyanazzal a jelentéssel bírt a korabeli Angliában és Franciaországban.

A franciákat az esküdtzék megítélésében ugyanis alapvetően befolyásolták Rousseau és Montesquieu gondolatai. Rousseau azért helyeselte az esküdtbíráskodást, mert általa biztosíthatónak tartotta, hogy a nép, akitől a főhatalmat származtatta, beleszólhasson az igazságszolgáltatás menetébe is.¹² Egy pillanatig sem gondolta, hogy ennek bármi akadálya lenne. Úgy vélte, hogy a helyes ítéletek meghozatalához nem kell más, csak józan ész, igazságérzet és szilárd jellem, ezekkel a tulajdonságokkal pedig egy jól megalkotott államban minden polgár rendelkezik. Rousseau értelmezésében tehát az esküdtzék a népszuverenitás kifejeződése volt a bírói hatalmi ágban.

Montesquieu szintén sajátos szemszögből vizsgálta a kérdést. Szerinte az esküdtbíráskodás legnagyobb előnye, hogy az esküdtek és a bíró osztoznak az ítékezés feladatán, a laikus testület kizárólag a ténykérdésekben, a szakbíró pedig a jogkérdésekben dönt.¹³ Montesquieu ebben a folyamatban a – számára kiemelten fontos –

⁹ Bloemberg, Ronnie Gerard: *The Development of the Criminal Law of Evidence in the Netherlands, France and Germany Between 1750 and 1870*. University of Groningen, Groningen, 2018, 92-93. o.

¹⁰ Uo. 88-91. o.

¹¹ Esmein, Adhémar: *A History of Continental Criminal Procedure. With Special Reference to France*. Little, Brown, and Company, Boston, 1913, 369. o.

¹² Rousseau, Jean-Jacques: *Társadalmi szerződés*. Phönix – Oravetz Kiadás, Budapest, 1947, 119. o.

¹³ Bloemberg: i.m. 89. o.

hatalommegosztást látta megvalósulni. Ugyanakkor az esküdtek képességeivel kapcsolatban óvatosan fogalmazott. „A nép azonban nem jogtudós (...); öléje egyetlenegy tárgyat, egy tényt, csupán egyetlenegy tényt kell terjeszteni, hogy láthassa, vajon elítélő vagy felmentő ítéletet kell-e hoznia” – írta.¹⁴ Ezekből a szavakból egyben az angol esküdtszék enyhe kritikája is kiolvasható. Angliában ugyanis az esküdtektől büntetőügyekben azt várták el, hogy jelentsék ki, hogy a vádlott bűnös-e vagy ártatlan. Ezt pedig nyilvánvalóan csak számtalan ténykérdés együttes vizsgálata során lehet eldönteni.

Összességében tehát mind Rousseau, mind Montesquieu filozófiájuk központi elemét vélték felfedezni az esküdtbíráskodás intézményében. Montesquieu gondolatai különösen fontos szerepet játszottak abban, hogy a forradalmi törvényalkotás idején a franciák nem egy az egyben az angol gyakorlatot vették át. Az Alkotmányozó nemzetgyűlés 1790 áprilisában szavazott abban a kérdésben, hogy beiktassák-e a francia büntető eljárásjogba az esküdtszéket.¹⁵ Az indítványt elsöprő többséggel fogadták el. A jogintézmény legelkötelezettebb hívei körében még az is felmerült, hogy polgári ügyekben is meg kéne honosítani az esküdtszéket az országban, de ezt a felvetést a nemzetgyűlés elutasította. Miután megszületett a végleges döntés, az alkotmányozók Adrien Duport-t bízták meg a büntetőeljárás és esküdtszéki törvény kidolgozásával.¹⁶ Duport év végére készült el a kodifikációs munkával, és 1791 januárjában a nemzetgyűlés törvényerőre emelte a javaslatát.¹⁷

Duport a törvényben kísérletet tett rá, hogy a Montesquieu által lefektetett elvet átültesse a gyakorlatba.¹⁸ Ennek érdekében kialakított egy új megoldást, ami az angol szokásoktól teljes mértékben idegen volt. A törvény értelmében a francia esküdtszék tagjai a tanácskozás megkezdése előtt kézhez kaptak egy eldöntendő kérdéseket tartalmazó listát. Az esküdtek feladata az volt, hogy ezekre a kérdésekre igennel vagy nemmel feleljenek. Először azt kellett megállapítaniuk, hogy a bűncselekmény valóban megtörtént-e, és a vádlott volt-e az elkövető. Ezután külön kérdés vonatkozott a szándékosságra és az esetleges enyhítő körülményekre. Ezáltal Duport biztosítottak látták azt, hogy a tanácskozás során az esküdtek egyszerre mindig csak egy ténykérdéssel fognak foglalkozni.

Az új francia esküdtszék működése tehát ebben a tekintetben gyökeresen eltért az angolétól. Duport célja láthatóan nem az volt, hogy az esküdtbíráskodás angol szabályait szolgai módon lemásolja. Ezt a tényt ő maga ismerte el a nemzetgyűléshez intézett egyik felszólalásában, amikor leszögezte, hogy „nem az angolok esküdtszékének bevezetését javasoljuk Önöknek, uraim; a természet és az észszerűség nagy könyve volt előttünk, ott kerestük elveinket”.¹⁹

¹⁴ Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Osiris – Attraktor, Budapest, 2000, 145-146. o.

¹⁵ Bloemberg: i.m. 102-104. o.

¹⁶ Donovan: i.m. 29. o.

¹⁷ Bloemberg: i.m. 104-107. o.

¹⁸ Donovan: i.m. 30-31. o.

¹⁹ Saját fordítás. Idézi: Allen, Robert: *Les tribunaux criminels sous la révolution et l'Empire. 1792-1811*. Presses universitaires de Rennes, Rennes, 2005, 1. fejezet.

Ezt leszámítva azonban az 1791-es büntetőeljárás törvény átvette az akkuzatórius rendszer minden sajátosságát.²⁰ A tárgyalás inentől kezdve nyilvánosan és szóban zajlott, a bizonyítékokat kifejezetten tilos volt írásban benyújtani. Emellett Duport a korábbi bizonyítási rendszert is teljes mértékben eltörölte, az esküdteknek az ítélethozatal során kizárólag belső meggyőződésükre kellett tekintettel lenniük.

A jogszabály veszte végül éppen az lett, hogy az akkuzatórius eljárásrendet ennyire tiszta formában – szinte még az angoloknál is következetesebben – próbálta érvényre juttatni. Hamar kiderült, hogy a régi inkvizitórius rendszert, aminek többszáz éves hagyománya volt, nem lehet nyomtalanul eltüntetni a francia jogból.²¹ Az inkvizitórius szisztémának ugyanis – összes hibájával együtt – voltak bizonyos erényei. Mivel a nyomozásra és a tárgyaláselőkészítő szakaszra helyezte a hangsúlyt, nagyon komoly eredményeket tudott felmutatni a bűnüldözés terén. A forradalom zűrzavaros éveiben viszont teljesen összeomlott a közbiztonság, és emiatt sokan az új eljárásjogi rendszert hibáztatták. Emellett az 1800-as évek elejére már a múlté volt a forradalom előtti évek angolpárti közhangulata. Az angolokkal való hosszú háborúskodás folytán a franciák ferde szemmel néztek mindenre, ami a szigetországból származott, és ez alól az akkuzatórius rendszer sem volt kivétel.

Ezt látva Napóleon elhatározta, hogy egy új eljárásrendben egyesíti az inkvizitórius és az akkuzatórius rendszer előnyeit. Az 1808-as büntetőeljárás törvényben Napóleon kodifikátorai megalkották az úgynevezett vegyes rendszert. Ennek értelmében a nyomozás az inkvizitórius elvek mentén, titokban és írásban zajlott, a tárgyalás viszont az akkuzatórius jegyeket viselte magán. Napóleon tehát nem riadt vissza attól, hogy felülbírálja a forradalmi jogalkotók döntéseit, az esküdtbíráskodás működését mégis arra hivatkozva hagyta lényegében érintetlenül, hogy „az esküdtszék a forradalom gyermeke, nem lehet hozzányúlni”.²²

A Napóleon által meghódított területek nagy részén hatályba léptették az új büntetőeljárás kódexet, így Nyugat-Európa először a franciák uralma alatt találkozott az esküdtbíráskodással a gyakorlatban. Ez a körülmény azonban egyedül Hollandiában és Luxemburgban hozta magával az esküdtszék negatív megítélését – ebben a két országban a franciák kivonulása után rögtön megszüntették, és azóta sem alkalmazták többé.²³

Ahogy a francia forradalmárok számára az angol akkuzatórius rendszer, úgy a XIX. századi liberálisoknak a francia vegyes rendszer volt a követendő minta a büntető eljárásjog terén. A polgári mozgalmak követelése a század közepén az egész kontinensen hasonlóak voltak, és szinte kivétel nélkül mindenhol szerepelt közöttük a vegyes eljárásjogi szisztéma, valamint a francia típusú esküdtbíráskodás bevezetése. Ennek köszönhetően ebben az időszakban folyamatosan nőtt az esküdtszékkel rendelkező

²⁰ Donovan: i.m. 31-32. o.

²¹ Spencer, John R.: Introduction. In: Delmas-Marty, Mireille – Spencer, John R. (szerk.): *European Criminal Procedures*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 10-11. o.

²² Saját fordítás. Idézi: Hans, Valerie P. – Germain, Claire M.: The French Jury at a Crossroads. *Chicago-Kent Law Review*, 2011/2., 743-744. o.

²³ Gorphe, François: Reform of the Jury System in Europe II. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1936/2., 166. o.

államok száma. A XIX. század közepére megjelent az esküdtbíráskodás Belgiumban, a déli államokban (Portugáliában, Spanyolországban, Itáliában és Görögországban), Skandináviában (Svédországban és Dániában), a német területeken (számos svájci kantonban és német tartományban, valamint Ausztriában) és Magyarországon is – ez utóbbiról a következő fejezetben lesz részletesebben szó.²⁴ Tehát alig néhány évtizeddel a francia forradalom után már Európa országainak túlnyomó többségébe eljutott az esküdszék.

Mint az előzőekben láttuk, a XVIII. századi francia reformgondolkodók kezdetben az angol akkuzatórius rendszer átvételére törekedtek. Ezen az angolos irányultságon Rousseau és Montesquieu módosított némileg, amikor az esküdtbíráskodás eszméjét összekapcsolta két jellegzetesen francia gondolattal: a népszuverenitással és a hatalommegosztással. Az első francia büntetőeljárás törvény esküdtbíráskodásról szóló része Montesquieu hatására nem követte minden ponton az angol gyakorlatot. Végül Napóleon kialakított egy olyan új büntetőeljárás rendszert, ami ötvözte az angol és a francia szisztéma előnyös tulajdonságait.

2. Magyarország

Magyarországon először a reformkor idején – amikor a liberális nemesség egyébként is nagyon nyitott volt mindenre, ami nyugatról származott – merült fel az esküdtbíráskodás bevezetésének gondolata. Ez a kérdés az 1840-es években zajló híres büntetőjogi kodifikációs kísérletnek volt az egyik vitatott témája.²⁵

Ennek a törvényhozási folyamatnak az előzményei az 1830-as években keresendők, amikor a magyar közvélemény a politikai perek től volt hangos. A kormány az igazságszolgáltatási rendszeren keresztül próbált nyomást gyakorolni az egyre erősödő liberális ellenzékre. Az országgyűlési ifjak, valamint a Kossuth és Wesselényi ügyében hozott elmarasztaló ítéletek sokakat felháborítottak. Ebben a feszült hangulatban a liberálisok a büntetőjog szabályozásában a Habsburgokkal szembeni ellenállás egyik lehetséges eszközét kezdték látni. Úgy vélték, hogy a modern büntetőjogi normák lefektetésével csökkenthető lenne a Helytartótanács és ezáltal az osztrák érdekek befolyása a magyar igazságszolgáltatásban.

A liberális követek ennek hatására az országgyűlésben azt szorgalmazták, hogy a törvényhozás dolgozzon ki és fogadjon el büntetőtörvényeket. Nem sokkal később a kormánypárt is támogatni kezdte ezt a kezdeményezést, így az országgyűlés 1840-ben felállított egy választmányt a büntetőjog kodifikációjára, amibe a liberálisok és a konzervatívok egyaránt delegáltak tagokat. A törvénytíró feladata az volt, hogy

²⁴ Gorphe, François: Reform of the Jury System in Europe I. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1936/1., 18-20. o. Annyiban érdemes árnyalni a képet, hogy az itt említett országok többségében az esküdszék ekkor még nem tudott gyökeret eresztetni, sok helyen pusztán alkotmányos deklarációk szintjén vagy csak korlátozott formában (pl. sajtóesküdszékek) jelent meg. Az átfogó büntetőeljárás (vagy bíróságszervezeti) kódexek, amelyek tartalmazták az esküdtbíráskodást is, inkább a XIX. század második felében terjedtek el Nyugat-Európában.

²⁵ Varga János: *Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1980, 3-6. o.

megalkossanak egy anyagi büntetőjogi, egy büntetőeljárási és egy büntetőügyi jogszabálytervezetet.

A konzervatívok kifejezetten kompromisszumkésznek mutatkoztak a választmányi üléseken, és nagyon sok esetben komoly gesztusokat tettek a bizottság Deák Ferenc által vezetett liberális tagjainak irányába.²⁶ Az anyagi jogi tervezetben Deák szinte minden téren megvalósíthatta elképzeléseit, az eljárásjog területén a konzervatívok is a vegyes rendszer bevezetése mellett foglaltak állást, a büntetés-végrehajtási javaslatba pedig belekerülhettek Eötvös József haladó büntetőreformjai. Volt azonban egy olyan kérdés, amiben a konzervatívok egy tapodtat sem voltak hajlandók engedni a liberálisoknak: az esküdszék bevezetése.

Az ellenzékiek ragaszkodtak ahhoz, hogy az eljárásjogi tervezet fektesse le az esküdtbíráskodás alapjait, a kormány támogatói viszont ezt határozottan elutasították.²⁷ Végül a testület konzervatív többsége leszavazta Deákék felvetését, és a kormánypárt vezetőjét, Dessewffy Aurélt jelölte ki a büntetőeljárási törvényt fogalmazó albizottság élére.²⁸ Úgy gondolták, hogy az esküdtpárti hangokat ezzel még csírájukban elfojtották.

Deák azonban a kezdeti kudarc ellenére sem adta fel a harcot. Amikor 1843-ban a bizottság elkészült a három törvénytervezettel, Deák a liberálisok nevében különvéleményt fogalmazott meg az esküdszék mellett.²⁹ Ebben nyíltan írt arról, hogy mit tart az esküdtbíráskodás bevezetése melletti egyik legfontosabb érvnek.

Bevallotta, hogy az esküdszék működése liberális szempontból jelentős politikai hozadékokkal járna. Az esküdteket az alkotmányos szabadságjogok támaszaiként jellemezte a kormány által könnyen befolyásolható, hatalmi érdekeket kiszolgáló szakszabóságokkal szemben. Deák szemében az esküdszék „biztosságot nyújtanak a nemzetnek aziránt, hogy a büntető igazság kiszolgáltatása a hatalom önkényének politikai célokra használható eszközévé nem fajulhat”.³⁰ Szavaiból kivehető az előző évek igazságtalan politikai perei miatt érzett keserűség.

A konzervatívok gyakran hangoztatták, hogy az esküdszék bevezetését azért utasítják el, mert távol áll a magyar jogi hagyományoktól. Deák erre úgy reagált, hogy valójában tisztán magyar jogintézmények nem igazán léteznek. Szerinte az adójogtól kezdve egészen a közigazgatás eljárásaiig szinte minden külföldi közvetítéssel és idegen minták átvételével vált a magyar jog részévé. Sőt egészen odáig ment, hogy kijelentette: „kötelessége minden törvényhozónak idegen nemzetek tapasztalásaira is figyelmeztetni, s ha önhazájában oly hiányokat lát, melyeknek pótlására célszerű intézmények léteznek más országokban, átalvanni az idegen intézményt is.”³¹

²⁶ Uo. 40. o.

²⁷ Uo. 27-33. o.

²⁸ Uo. 43. o. Miután Dessewffy nem sokkal később meghalt, a helyére Zsedényi Edét nevezte ki a kormánypárt.

²⁹ Deák Ferenc: Különvélemény az esküdszék mellett. In: Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek. I. kötet.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 379-406. o.

³⁰ Uo. 403. o.

³¹ Uo. 381. o.

Deák mondatai nem véletlenül voltak ilyen sarkosak: nagy hatást akart elérni velük a törvényhozásban. Ez sikerült is neki, hiszen az 1843–44-es országgyűlés alsó táblájának többségét képes volt maga mellé állítani.³² A vármegyei követek kikötötték, hogy csak abban az esetben hajlandóak elfogadni a büntetőeljárás javaslatot, ha szerepel benne az esküdszéki ítélkezés. Szemere Bertalant bízták meg azzal a feladattal, hogy dolgozza át a tervezetet ennek szellemében.

Szemere a francia büntető eljárásjog szakértőjének számított. Az 1830-as évek végén hosszú körutat tett Nyugat-Európában, és Franciaországban alaposan tanulmányozta a perrendtartás sajátosságait. Útinaplójában ezzel kapcsolatban azt írta, hogy nincs még egy olyan állam, ahol „az igazságszolgáltatás oly könnyű, tiszta, szabatos és sikerre számított szerkezettel bírna, mint Franciaországban”.³³ Ezért aztán nem különösebben meglepő, hogy az új büntetőeljárás javaslat kialakítása során elsősorban a francia példát vette alapul. Az 1844-re elkészült törvényszöveg, ami a kérdésfeltevésees esküdszéki rendszerre épített,³⁴ elnyerte az országgyűlési követek jóváhagyását.³⁵

Összességében tehát három rendkívül modern, a legújabb büntetőjogi trendek által befolyásolt törvényjavaslatot fogadott el az alsó tábla, és küldött tovább a főrendi házhoz. Végül azonban a büntetőjogi kodifikáció teljes egészében elbukott. A főrendek ellenállása miatt egyik tervezetből sem lett törvény, és ezzel a magyar büntetőjog átfogó szabályozása lekerült a napirendről – és ezen a téren az 1848-as események sem hoztak döntő változást.

Hiába ment végbe ugyanis 1848-ban a polgári fordulat, az áprilisi törvényhozók prioritásai között nem szerepelt a büntetőtörvények kodifikálása.³⁶ Egyedül a sajtóvétségek kérdését rendezték, a sajtótörvény keretein belül: ezeknek az ügyeknek a tárgyalását esküdszékekre bízták. Deák ezúttal igazságügyi miniszterként kapott fontos szerepet az események alakításában.³⁷ A tárca vezetőjeként az ő feladata volt az esküdszéki eljárás részletszabályainak kidolgozása. Nem sokat késlekedett, és már április végén kiadta a rendeletet, ami rögzítette az esküdszékek megszervezésének módját és a tárgyalások menetét – elsősorban Szemere négy évvel korábbi elképzeléseit követve. Még az év tavaszán megalakultak az első magyar sajtóesküdszékek, de a szabadságharc kitérőre elsöpörte tényleges működésüket. Vagyis a gyakorlatban egyáltalán nem valósult meg a márciusi ifjak követelése: „esküdszéket, képviselet és egyenlőség alapján”.³⁸

³² Varga: i.m. 158. o.

³³ Szemere Bertalan: *Utazás külföldön. I. kötet.* Geibel Károly, Pest, 1845, 150. o.

³⁴ A büntetőeljárás II. (esküdszéki) javaslata. In: Fayer László: *Az 1843-i büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I. kötet.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1896, 359. § - 361. §

³⁵ Both Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdszéki rendelet. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 1960/1., 12-13. o.

³⁶ Uo. 18-19. o.

³⁷ Mezey Barna: Deák Ferenc és a büntető eljárásjog reformja 1848-ban. In: Molnár András (szerk.): *A Batthyány-kormány igazságügyminisztere.* Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998, 174-176. o.

³⁸ Ez a nyolcadik a 12 pontból.

A sajtóesküdszéki rendelet története véget érhetett volna azzal, hogy 1848-ban papíron maradt, de ez nem így történt: a kiegyezés után ugyanis kisebb módosításokkal végrehajtották.³⁹ A dualizmus első időszakában tehát a sajtóperekben esküdtek döntöttek, minden más büntetőügy viszont továbbra is a szakbíróságok hatáskörébe tartozott.

Ami az elmaradt büntetőjogi kodifikációt illeti, 1867 után az országgyűlésnek valós lehetősége nyílt arra, hogy a több évtizede formálódó elképzeléseket végre megvalósítsa, de a politikai vezetők nem hamarkodták el a dolgot. Az első magyar büntető törvénykönyvet – mint ismeretes – csak 1878-ben fogadta el a parlament. Ezt követően fordult a jogalkotók figyelme a büntetőeljárás felé, és az erre vonatkozó joganyag kidolgozásával szintén Csemegi Károlyt bízták meg.⁴⁰

Csemegi alapvetően nem volt elfogult az esküdtbíráskodással szemben, büntetőeljárás tervezetéből mégis kihagyta a jogintézményt. Ennek az volt az oka, hogy véleménye szerint egy olyan soknemzetiségű országban, mint az akkori Magyarország, az esküdszékek gördülékeny funkcionálását akadályozzák a nyelvi nehézségek. Márpedig ha egyes esküdtek részére folyamatosan tolmácsolni kell a tárgyaláson elhangzottakat, az sérti a közvetlenség elvét.

A Csemegi-féle javaslat nyomán az 1880-as években kiújult Magyarországon az esküdtbíráskodás szükségességéről szóló polémia. A vitát végül az zárta le, hogy 1889-ben kinevezték Szilágyi Dezsőt igazságügyi miniszternek, akiről köztudott volt, hogy határozottan esküdtpárti.⁴¹ Szilágyi számára azóta az esküdszék volt az etalon, hogy fiatalkorában részt vett egy tanulmányúton Angliában. A szigetországban szerzett tapasztalatok teljesen megváltoztatták a büntetőeljárásról alkotott képét. „Anglia példája tökéletesen meggyőzött engem arról, hogy az esküdszéki rendszernek jó büntető igazságszolgáltatás lehet eredménye” – írta hazatérése után.⁴² Miniszterként is ez az elv befolyásolta a tevékenységét: hivatali ideje alatt új alapokra helyezte a büntetőeljárás kodifikációt azzal, hogy kitűzte, hogy a törvénytervezetnek tartalmaznia kell az esküdtbíráskodás intézményét. Az eljárási szabályok adottak voltak: lényegében átvették őket a sajtóesküdszéki rendeletről.

A javaslat szokatlan gyorsasággal került a parlament elé, és 1896-ban már el is fogadták a képviselők. Ezzel egy évtizedek óta húzódó ügy végére került pont: megszületett Magyarország legelső büntetőeljárás törvénye, bűnvádi perrendtartás néven. Egyúttal eldőlt az is, hogy hazánk felzárkózik azoknak az európai országoknak a sorához, amelyekben az esküdszék meghatározó eleme a büntető-igazságszolgáltatásnak. Ezen a listán a XIX. század végén már egyes keleti szomszédaink, sőt a polgári államnak

³⁹ Ministeri rendelet a sajtóvétségek felett ítélő esküdszékek felállítása iránt. *Budapesti Közlöny*, 1867. május 18., 597-600. o.

⁴⁰ Ablonczy Zsuzsanna: A laikus bíráskodás problémájának bemutatása a magyarországi esküdszéki ítélezés történetén keresztül. *Iustum Aequum Salutare*, 2009/4., 172. o.

⁴¹ Antal Tamás: A 19. századi brit laikus bíráskodás magyar szemmel. Szilágyi Dezső az angol esküdszékről. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 2015, 345-347. o.

⁴² Idézi: Uo. 353. o.

korántsem nevezhető Oroszország is szerepelt – amint ezt a következő fejezetben bővebben kifejtem.

Vagyis az esküdtbíráskodás sajtóügyeken túlra való kiterjesztése ekkoriban már távolról sem egy merész reform volt, hanem az összeurópai normához való csatlakozás, és a kontinentális igazságszolgáltatási rendszerek egységesedésének egyik újabb állomása. Ezzel a bűnvádi perrendtartás megalkotói teljes mértékben tisztában voltak, és az általános indoklásban hangsúlyozták is. Az ő szavaikkal élve a törvény eleget tesz „a távolságokat már alig ismerő kor ama kívánalmának (...), hogy az egymással mindennapos érintkezésben levő országokban lehetőleg egyenlő legyen az igazságszolgáltatás, mely kívánalom előtt a legfüggetlenebb és leghatalmasabb nemzetek is meghajoltak már”.⁴³

Összegezve azt mondhatjuk, hogy hazánkban a nyugathoz való igazodás vágya nagyobb volt, mint az ezzel szembeni ellenérzések. Éppen ezért sem a reformkor, sem a dualizmus idején nem titkolták az esküdtszék hívei egy pillanatig sem, hogy egy idegen jogintézmény lemásolására törekednek. Ahogy Deák és Szemere, úgy Szilágyi is nyíltan vállalta, hogy az esküdtbíráskodás távol áll a magyar jogi hagyományoktól, de ezt egyikőjük sem tartotta hátránynak. Végül a bűnvádi perrendtartás 1896-ban az európai fősodort követte, igaz, ezzel a kontinensen már valójában sereghajtónak számítottunk.

3. Oroszország

A polgári elvek Oroszországot messziről elkerülték a XIX. században. Ennek ellenére az esküdtbíráskodás mégis meg tudta vetni a lábát a hatalmas országban. Ehhez egy olyan nagy formátumú uralkodó kellett, mint II. Sándor. A cár 1855-ben, a krími háború idején foglalta el az orosz trónt, és már uralkodásának második évében egy súlyos válsággal kellett szembenéznie. Országát elvesztette a háborút, ráadásul úgy, hogy az orosz katonák saját területen harcoltak. A csúfos vereség meggyőzte II. Sándort arról, hogy égetően nagy szükség van bizonyos reformok bevezetésére.⁴⁴

A cár alapvetően nyitott volt a nyugati liberális eszmékre, és ezek mentén akarta megújítani az orosz bíráskodást is. A korabeli igazságszolgáltatással nem csak az volt a probléma, hogy inkvizitórius elvek alapján működött – gyakorlatilag minden szempontból középkori állapotok uralkodtak.⁴⁵ A központi bírósági szervezetrendszer egyes fejlettebb területeket leszámítva nem is létezett, az ország jelentős részében kizárólag a népi jogszokások és a földesúri ítélkezési gyakorlat érvényesült. Miután a cár 1861-ben elrendelte a jobbágyfelszabadítást, a bírósági reform sem várthatott tovább

⁴³ A bűnvádi perrendtartásról szóló törvényjavaslat indoklásának kezdete. In: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. XXVII. kötet.* Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1895, 62. o.

⁴⁴ Kucherov, Samuel: The Jury as Part of the Russian Judicial Reform of 1864. *The American Slavic and East European Review*, 1950/2., 77. o.

⁴⁵ Kucherov, Samuel: *Courts, Lawyers, and Trials Under the Last Three Tsars.* Frederick A. Praeger, New York, 1953, 1-9. o.

magára.⁴⁶ A liberális felfogású Szergej Zarudnij lett a motorja a bíróságszervezeti, valamint a polgári és a büntető eljárásjogi törvény elkészítésének.

Zarudnij és kollégái túlnyomórészt a nyugati példákból merítettek. Törvényjavaslatuk a vegyes rendszerre és a francia típusú esküdtbíráskodásra épültek.⁴⁷ Ugyanakkor Zarudnijék nyilvánosan nem hangoztattak liberális elveket, sőt épp az ellenkezőjét tették. A cárhoz hű, de nála konzervatívabb elitet arról próbálták meggyőzni, hogy egy egyedi, orosz jogintézmény megalkotására törekedtek, amikor az esküdtszékről szóló szabályokat kidolgozták.

A témában Nyikolaj Buckovszkij, Zarudnij egyik közeli munkatársa szólalt fel az államtanács előtt.⁴⁸ A kodifikátor nem győzte hangsúlyozni, hogy bár hatással voltak rájuk a nyugati minták, az esküdtbíráskodás bevezetésével korántsem a külföldi gyakorlat másolása a céljuk. „A mi utunk nem az utánzás, hanem a jogtudomány által kidolgozott általános elvek alkalmazása” – fogalmazott.⁴⁹ Ráadásul Buckovszkij azt állította, hogy az orosz hagyományok nem is állnak olyan távol az esküdtbíráskodástól. Kiemelte, hogy Rettegett Iván korában részt vettek az igazságszolgáltatásban olyanok, akiket a nép maga közül választott. Ezeknek a laikusoknak a felemlegetésével – akik egyébként teljesen más jellegű tevékenységet végeztek, mint a modern esküdtek – Buckovszkij azt a benyomást keltette, mintha valójában egy régi orosz szokás felélesztése lenne napirenden.

Eközben Zarudnij azt igyekezett bebizonyítani, hogy az esküdtbíráskodás bevezetése nem jelenti egyben a nyugati politikai eszmék importálását is.⁵⁰ Úgy fogalmazott, hogy az orosz esküdtszék abban fog leginkább különbözni a többi európai laikus fórumtól, hogy „a mi esküdtszékünknek nem lehet és nem szabad politikai karakterrel rendelkeznie”.⁵¹ Zarudnij szerint az angolok és a franciák egyébként is tévednek, amikor azt gondolják, hogy az esküdtek a politikai szabadságjogok oltalmazói. A laikusok ítélkezése nem jár együtt szükségszerűen a központi hatalom ellenőrzésével, ugyanis az esküdtszék pusztán egy eljárásjogi intézmény, amit minden nemzet maga tölt meg tartalommal.

Nagyobb ellentmondás nem is lehetett volna a törvények tartalma, valamint Buckovszkij és Zarudnij szavai között, az érvelés mégis sikerrel járt. Az államtanács tagjai úgy szavazták meg a cári Oroszország legliberálisabb törvénycsomagját, hogy az erről szóló vitán végig azt hallották, hogy semmi köze nincs a liberalizmushoz. A cár 1864-ben hatályba léptette a bíráskodási reformot. Nem kellett azonban túl sok időnek eltelnie, hogy kiderüljön: Zarudnij politikai karakterről szóló állításai nem egészen felelnek meg a valóságnak. Az 1878-as Zaszulics-ügyben nyilvánvalóvá vált, hogy az esküdtszék bizonyos szempontból igenis politikai intézmény, ami szembe tud helyezkedni a központi akarral.

⁴⁶ Uo. 21-25. o.

⁴⁷ Kucherov 1950: i.m. 78. o. 82-84. o.

⁴⁸ Atwell, Jr., John W.: *The Russian Jury. The Slavonic and East European Review*, 1975/1., 48. o.

⁴⁹ Saját fordítás.

⁵⁰ Atwell: i.m. 47. o.

⁵¹ Saját fordítás.

Vera Zaszulics egy fiatal forradalmár volt, aki elhatározta, hogy megöli Fjodor Trepovot, Szentpétervár kormányzóját.⁵² Rálőtt Trepovra, de a kormányzó nem halt meg, csak súlyosan megsebesült. Zaszulicsot perbe fogták, és esküdtszék elé állították. A tárgyaláson bevallotta, hogy elkövette a bűncselekményt, amivel vádolják, az esküdtek viszont ennek ellenére felmentették. Zaszulics külföldre menekült, és csak az 1905-ös forradalom idején tért vissza Oroszországba.

Ez az ítélet megpecsételhette volna az orosz esküdtszék sorsát, azonban mégsem így történt. A kormány tett bizonyos óvintézkedéseket annak érdekében, hogy a Zaszulics-ügyhöz hasonló esetek ne fordulhassanak újra elő.⁵³ Az egyértelműen politikai indíttatású bűncselekmények tárgyalását kivonták az esküdtek hatásköréből, és a szakbíróságokhoz utalták. Ennél tovább azonban nem gyengítették az intézményt. Az orosz esküdtszék minden más téren zavartalanul folytathatta tovább működését.

A Zaszulics-ügy ugyanakkor némileg rontott az esküdtbíráskodás megítélésén. Érdekes módon a támadó hangok nagyrészt a szépirodalom felől érkeztek. Dosztojevszkij meglehetősen negatív színben tüntette fel az esküdteket A Karamazov testvérekben, amit a Zaszulics-ügy tárgyalása idején írt. A regényben szereplő laikus bírók tudatlanok, nem érzik az őket terhelő felelősséget, és helytelen ítéletet hoznak.⁵⁴ A későbbiekben Tolsztoj még lesújtóbb képet festett az esküdtszék működéséről Feltámadás című művében. Tolsztoj esküdtjei teljesen inkompetensek, és véletlenül elítélik azt a vádlottat, akiről tudják, hogy ártatlan.

II. Sándor élete vége felé elkezdett eltávolodni a liberális eszméktől, halála után pedig egyértelműen konzervatív fordulat állt be az orosz politikában. Az utolsó két cár elutasított szinte mindent, ami nyugati és polgári. Az esküdtszék működését azonban még ezek a változások sem tudták kikezdeni. Sőt az orosz esküdtbíráskodás sikereit ebben az időszakban is rendszeresen méltatták fontos kormányzati szereplők.

Köztük Ivan Scseglovitov, a birodalmi korszak egyik utolsó igazságügyi minisztere, aki a cári érdekeket minden tekintetben kiszolgálta, és akit egyáltalán nem lehetett liberális elhajlással vádolni.⁵⁵ Scseglovitov mégis az esküdtbíráskodás elkötelezett híve volt. Miniszteri kinevezése előtt azt vallotta, hogy az esküdtek hatáskörét bővíteni kéne, nem pedig szűkíteni. Később a kormány tagjaként pedig úgy fogalmazott, hogy az esküdtszék intézményét meg kell védeni minden olyan változtatástól, ami a lényegét érintené.

Scseglovitov azt is hozzátette, hogy az esküdtbíráskodás nemcsak az értelmiség körében divatos, hanem „megérintette az orosz népet, és elnyerte szimpátiáját”.⁵⁶ Ebben kétségkívül igaza volt: az esküdtszékekkel kapcsolatban meglehetősen széles körű

⁵² Kucherov 1953: i.m. 214-215. o.

⁵³ Atwell: i.m. 54. o.

⁵⁴ McReynolds, Louise: *Murder Most Russian. True Crime and Punishment in Late Imperial Russia*. Cornell University Press, Ithaca és London, 2013, 4. fejezet, 4. alfejezet.

⁵⁵ Uo. 3. fejezet, 7. alfejezet.

⁵⁶ Saját fordítás. Idézi: Atwell: i.m. 60. o.

társadalmi konszenzus alakult ki.⁵⁷ Végeredményben az oroszok képesek voltak sikerre vinni az esküdtbíráskodást még egy autokratikus, abszolutisztikus államban is.

Nem sokkal azután, hogy Oroszországban 1864-ben kezdetét vette az esküdtszékek működése, több új, orosz irányultságú államalakulat jött létre Kelet-Európában. Az Oszmán Birodalomból kivált Románia, Szerbia és Bulgária elsősorban az orosz mintát követte a jogalkotás területén. Mindhárom ország bevezette az esküdtbíráskodást a XIX. század második felében.⁵⁸

Összefoglalva: az oroszok lényegében a franciáktól vették át az esküdtszéket, bár ezt aényt mindig is tagadták. Ugyan minden adott volt ahhoz, hogy az esküdtbíráskodás elbukjon Oroszországban – az abszolutista államberendezkedés, a hírhedt jogeset, az erősen konzervatív világnézetű cárok –, a jogintézmény mégis évtizedeken át sikeres tudott maradni, sőt szinte egész Kelet-Európában is elterjedt.

III. Az esküdtszék első kritikái a XIX. századi Németországban

Az esküdtbíráskodás rövid idő alatt sokat veszített népszerűségéből Németországban azután, hogy 1848-ban a legtöbb tartományban bevezették. Ez legfőképpen a német-francia viszony megromlásával volt magyarázható.⁵⁹ A franciákkal folytatott háborút követően a német közvélemény meglehetősen nagy ellenérzést tanúsított mindennel szemben, ami Franciaországból származott. Az esküdtszék elutasíthatósága korábban nem látott méreteket öltött.

Önmagában a laikus bíráskodás létjogosultságát viszont kevesen vitatták, az esküdtszék helyett pedig az ülnökbíráskodás kínálkozott reális alternatívaként. Az ülnökmozgalom a XIX. század elejétől kezdve jelen volt Németországban.⁶⁰ Támogatói azt akarták, hogy a német bíróságokon a laikus elemek a szakbíróval együtt tanácskozzanak és hozzanak ítéletet. Az ülnökpártiak az 1850-es években képesek voltak részleges sikereket elérni. Néhány tartományban bevezették az ülnökrendszert, azonban az esküdtszéket sem törölték el. Egyes bűncselekményeket esküdtek, míg másokat ülnökök tárgyaltak.

A mozgalom – amelynek egyik legfőbb ideológusa a szász tartományi főügyész, Friedrich Oskar von Schwarze volt – azzal indokolta az ülnökbíráskodás fölényét az esküdtbíráskodás felett, hogy előbbi igazi német jogintézmény, komoly történelmi hagyományokkal. Ez csak részben volt igaz. A korai középkortól kezdve egészen az 1600-as évekig valóban részt vettek úgynevezett ülnökök a német igazságszolgáltatásban.⁶¹ Tevékenységük azonban csak nyomokban emlékeztetett arra,

⁵⁷ Uo. 61. o.

⁵⁸ Gorphe 1936/1.: i.m. 19-20. o.

⁵⁹ Kucherov 1953: i.m. 74. o.

⁶⁰ Vogler, Richard: *A World View of Criminal Justice*. Routledge – Taylor & Francis Group, London és New York, 2016, 12. fejezet, 2. alfejezet.

⁶¹ Mannheim, Hermann: Trial by Jury in Modern Continental Criminal Law II. *The Law Quarterly Review*, 1937/3., 406-407. o.

amit a modern ülnökbírászkodás hívei ugyanezen a néven be akartak vezetni.⁶² Ettől függetlenül az ülnökrendszer közkedvelté vált a gyakorló jogászok és a politikusok körében egyaránt.

Az 1870-es években Bismarck kormánya amellelt kötelezte el magát, hogy teljes egészében megszünteti az esküdtbírászkodást. Éppen az újonnan egyesült Német Császárság eljárásjogának egységesítése volt napirenden. A kormány a parlament elé terjesztett egy bíróságszervezeti, egy polgári és egy büntető eljárásjogi törvénytervezetet. A javaslatok értelmében az esküdtek helyett ülnökök ítéleztek volna a büntetőügyekben.

Hiába volt az ülnökbírászkodás megítélése rendkívül pozitív, az esküdtbírászkodásé pedig szokatlanul negatív, a kormánynak nem sikerült elfogadtatnia javaslatait a parlamenttel. A törvényhozók között többségbe kerültek azok, akik az esküdtszék megtartását támogatták, így végül egy kompromisszumos megoldás született. Az 1877-ben elfogadott törvénycsomag értelmében a bűncselekményeket súlyosságuktól függően más-más bírói fórumok tárgyalták első fokon.⁶³ A legenyhébb bűncselekmények körében ülnökbíróságok ítéleztek. Az eggyel súlyosabb kategóriát öt szakbíró hatáskörébe utalták, a legkomolyabb esetekben pedig esküdtek döntöttek. A kormány ettől függetlenül nem engedett abból, hogy eredeti elképzeléseit egyszer meg fogja valósítani, és az ekkor bevezetett intézkedéseket csupán átmenetinek szánta.

Az új eljárásjogi szabályozás az esküdtszék jogtudomány felől érkező kritikáit sem csillapította igazán. Nem sokkal a törvénycsomag hatályba lépése után Rudolf von Jhering fejtette ki negatív véleményét az esküdtbírászkodásról.⁶⁴ Jhering a német Pozitivisták Iskola megalapítója volt, jellegzetesen pozitivisták szemléletmódja pedig az alábbi gondolatmenetében is megmutatkozik.

Szerinte ugyanis nem a szakbírók önkénye jelenti az igazi veszélyt egy büntetőügy tárgyalásán, hanem az esküdteké. Jhering értelmezésében az esküdtszék soha nem a vádlott felett ítélezik, hanem a törvények felett. Ha egy rendelkezés nem nyeri el az esküdtek tetszését, akkor egyszerűen figyelmen kívül hagyják, és nem alkalmazzák. Jhering úgy gondolta, hogy ez teljes mértékben aláássa a jogbiztonságot, és meggyőződése volt, hogy egy hivatásos bíró soha nem tenne ilyet. A szakbírókat a jó katonákhoz hasonlította, akik mindig engedelmeskednek a parancsoknak. Jól tudják, hogy nem állnak a törvények felett, és akkor is a jogszabályoknak megfelelően ítéleznek, ha azok a személyes véleményükkel ellentétesek.

Jhering nem utasította el mindenestül az esküdtszéket. Elismerte, hogy a jogintézmény jó szolgálatot tett a német társadalomnak, mert bevezetésével megszűnt az abszolutizmus kiszámíthatatlan eljárásjoga és végbement a bizonyítási rendszer reformja. Ugyanakkor

⁶² Mannheim szerint (l. a fenn idézett cikkét) a régi német ülnökök jobban hasonlítottak a modern esküdtekre, mint a modern ülnökökre.

⁶³ Gerichtsverfassungsgesetz vom 27. Januar 1877. 27. §, 73. §, 80. §
<https://de.wikisource.org/wiki/Gerichtsverfassungsgesetz> (Letöltve: 2021. 06. 22.)

⁶⁴ Jhering, Rudolf von: *Der Zweck im Recht. I. kötet*. Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel, Lipcse, 1877, 401-413. o.

úgy fogalmazott, hogy az esküdszék beteljesítette feladatát, és most már mennie kell. Jhering hangsúlyozta, hogy a laikus bírászkodás nincs ellenére, és az ülnökrendszer kiterjesztését támogatná, amennyiben az ülnökök szolgálati ideje kellően hosszú lenne. Ezalatt ugyanis a laikus bírók megszereznék a szükséges tapasztalatokat, és megtanulnák alávetni magukat a törvény betűjének.

Max Weber szintén ambivalens érzéseket táplált az esküdszék iránt.⁶⁵ Jheringhez hasonlóan úgy vélte, hogy az esküdtek a korabeli szabályozási keretek között gyakran önkényes döntéseket hoznak. A legnagyobb problémát abban látta, hogy nem várják el tőlük, hogy indokolják meg ítéleteiket. Emiatt Weber az esküdszéket egy teljességgel irracionális jogintézménynek tartotta, és az orákulumokhoz hasonlította. Ezzel együtt nem fogalmazott meg olyan programot, mint Jhering. Sem az esküdtbírászkodás átalakítása, sem az ülnökrendszer kizárólagossá tétele mellett nem foglalt állást.

Látható, hogy Németországban már a XIX. század második felében megjelentek az első kritikus hangok az esküdszékkel kapcsolatban, többek között Schwarze, Jhering és Weber is kifejtette ellenvetéseit. Ennek ellenére joggal mondhatjuk, hogy a XIX. század az esküdtbírászkodás évszázada volt Európában. Az I. világháború után viszont egyre több helyről érték támadások a jogintézményt, és arra sem kellett sokat várni, hogy bizonyos helyeken a megszüntetésére is sor kerüljön.

IV. Az esküdszék visszaszorulása

A világháborúk korában egész Európában megrendült az esküdtbírászkodásba vetett bizalom. Ennek előzményei már a XIX. században is láthatóak voltak. Ugyanakkor ahhoz, hogy ez az újfajta gondolkodásmód a jogintézmény tényleges megszüntetéséhez vezessen, a legtöbb helyen szükség volt bizonyos politikai változásokra is.

Oroszországban ez 1917-ben következett be. A bolsevikok első intézkedései közé tartozott az igazságszolgáltatási rendszer teljeskörű átalakítása, és ennek keretében az esküdtek helyébe az úgynevezett népi ülnökök léptek.⁶⁶ A diktatúra nem engedhette meg, hogy az országban a központi hatalomtól teljesen független laikusok ítélkezzenek, akikről előzetesen soha nem lehetett tudni, hogy milyen döntéseket fognak hozni.⁶⁷ A népi ülnökök közé már a kiválasztás során is csak olyanok kerülhettek, akiket a Párt megbízhatónak tartott. Azáltal pedig, hogy a bírók és az ülnökök együtt tanácskoztak, biztosítható volt, hogy az ítéletek tartalmára mindig legyen befolyása az államhatalomnak.

A változtatást ideológiailag sem volt nehéz megindokolni, Marx ugyanis rendkívül rossz véleménnyel volt az esküdtekről. A kommunista filozófus azt írta, hogy az esküdszék „a privilegizált osztályok bírósága, amit azzal a céllal alkottak meg, hogy a joghézagokat a

⁶⁵ Sahni, Isher-Paul: Max Weber's Sociology of Law. Judge as Mediator. *Journal of Classical Sociology*, 2009/2., 218-219. o.

⁶⁶ Kucherov, Samuel: *The Organs of Soviet Administration of Justice. Their History and Operation*. E. J. Brill, Leiden, 1970, 336. o.

⁶⁷ Uo. 372. o.

burzsoá lelkiismerettel töltse ki”.⁶⁸ A burzsoá lelkiismeret pedig semmi jót nem jelentett Marx szemében. Erre alapozva a szovjet propaganda azt hangoztatta, hogy az esküdtszék a korábbi elnyomó rendszer terméke, amit mindenestül el kell törölni.

Eközben azonban ugyanahhoz a taktikához folyamodtak, mint néhány évtizeddel korábban a liberális szellemű orosz törvényszövegezők. Az új laikus bíraskodási forma megalkotásánál sokat merítettek a német ülnökrendszer szabályaiból, de ezt semmi esetre sem vallották volna be. Visinszkij, a hírhedt szovjet főügyész felháborodottan szerzett róla tudomást, hogy egyesek hasonlóságokat vélnek felfedezni a két rendszer között. „Egy szovjet bíróság és egy burzsoá bíróság összehasonlítása, még ha ez utóbbi ülnökbíróság is, elvi szinten helytelen és teljességgel elfogadhatatlan. Nem lehet elválasztani egy bíróság formáját annak tartalmától” – fogalmazott az 1930-as években.⁶⁹

Mindössze két évvel azután, hogy Oroszországban befejezték működésüket az esküdtszék, hazánkban is ugyanez lett a sorsuk, igaz, teljesen más körülmények között. Huszár Károly kormánya 1919-ben rendeleti úton vetett véget az esküdtbíráskodásnak, és az összes büntetőügy tárgyalását a szakbíróságokra bízta.⁷⁰ Az intézkedést eredetileg csak addig tervezték fenntartani, amíg a világháború idejére szóló rendkívüli állapot fennáll. A rendelet viszont a két világháború közötti időszakban végig hatályban maradt, miközben törvényileg nem rendezték a kérdést. Magyarországon úgy szűnt meg az esküdtbíráskodás, hogy a büntető perrendtartás szövegéből nem kerültek ki az erre vonatkozó rendelkezések.⁷¹

Ez a hosszú távra kiterjesztett átmeneti állapot – ami egyébként igencsak jellemző volt a két világháború közötti Magyarországra – teljes mértékben megosztotta a jogásztársadalmat. Voltak, akik úgy vélték, hogy semmi nem indokolja a rendkívüli helyzet fenntartását, és vissza kéne térni a törvényben foglaltakhoz. A XII. Országos Jogászgűlés 1928-ban hosszú vita után amellet foglalt állást, hogy kívánatos lenne az esküdtbíráskodás újbóli bevezetése.⁷² Mások viszont üdvözölték az esküdtek kiiktatását az igazságszolgáltatásból. Moór Gyula, a jogelmélet elismert professzora úgy fogalmazott, hogy „a mai ideiglenes jogállapot az esküdtbíráskodás törvényi megszüntetése által véglegesítendő”.⁷³

Közben Németországban is sikert arattak az esküdtszék ellenzói. Láttuk, hogy a német konzervatívoknak az eljárásjogi kodifikáció idején nem sikerült megszüntetniük az esküdtbíráskodást, de ennek ellenére a céljuk továbbra is ez maradt. Az I. világháborút követően elérkezettnek látták az időt arra, hogy megint megpróbálkozzanak tervük

⁶⁸ Saját fordítás. Idézi: Kucherov 1950: i.m. 85. o.

⁶⁹ Saját fordítás. Idézi: Kucherov 1970: i.m. 369. o.

⁷⁰ 6898/1919. M.E. számú rendelet az esküdtbíráóságok működésének ideiglenes felfüggesztése tárgyában. *Budapesti Közlöny*, 1919. december 30., 2. o.

⁷¹ Gorphe 1936/2.: i.m. 161. o.

⁷² Keszthelyi Nándor: Az esküdtzék múltja és jövője. A Jogászgűlés határozatának margójára. *Jogtudományi Közlöny*, 1928/11., 102-103. o.

⁷³ Moór Gyula: Az esküdtbíráskodás kérdéséről. In: Tóth Mihály (szerk.): *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 344. o.

megvalósításával.⁷⁴ A konzervatív irányultságú kormány 1923-ban beterjesztett a parlament elé egy olyan törvénytervezetet, amelynek értelmében az esküdtbíráskodás intézménye – az ülnökrendszer hatásköreinek kiterjesztése mellett – kikerült volna a német eljárásjogból.

A Reichstagban viszont nem sikerült a kellő többséget maguk mögé állítaniuk. Ennek az volt az oka, hogy a parlament rendkívül megosztott volt: közel azonos számú konzervatív és szociáldemokrata képviselő ült a törvényhozásban. A háború utáni időkben a baloldali pártok korábban soha nem látott mértékben megerősödtek, és inentől kezdve a véleményük mérvadónak számított. Az esküdtszék kérdésében pedig határozott álláspontot képviseltek: kiálltak azért, hogy az esküdti szolgálat lehetőségét ne vegyék el az állampolgároktól. Helyette azt követelték, hogy az esküdtek között a társadalom minden rétege helyet foglalhasson, ezáltal az egyszerűbb emberek is részt vehessenek a bíráskodásban. Mikor a kormány látta, hogy a reform kudarcra van ítélve, visszavonta a törvényjavaslatot.

Nem sokkal később azonban a végrehajtó hatalomnak lehetősége nyílt rá, hogy a parlamentet megkerülve érvényesítse akaratát. A Reichstag 1923 végén a gazdasági válságra és a hatalmas inflációra való tekintettel elfogadott egy felhatalmazási törvényt, ami megengedte a kormánynak, hogy a pénzügyi helyzet javítása érdekében a szokásosnál tágabb hatáskörben adjon ki rendeleteket.⁷⁵ Az igazságügyi miniszter, Erich Emminger ezt a jogosítványt többek között arra használta fel, hogy megszüntesse az esküdtbíráskodást.⁷⁶ Miközben arra hivatkozott, hogy az igazságszolgáltatási rendszert kizárólag megtakarítási célból alakítja át, 1924 januárjában rendeleti formában hatályba léptette a fél évvel korábban elbukott törvényjavaslatot. A rendeletet gyakran Emminger-reform néven is emlegetik.

A jogszabály megtartotta a bűncselekmények trichotómiáját, viszont teljesen átszervezte, hogy melyik ügyben milyen összetételű bírói fórum köteles eljárni.⁷⁷ A legkevésbé súlyos büntettek elkövetői felett inentől kezdve jogvégzett egyesbírók ítéleztek, az eggyel szigorúbban büntetendő esetek pedig két ülnök és egy szakbíró hatáskörébe kerültek. A legsúlyosabb bűncselekmények körében ettől fogva hat laikust és három szakbírókat illetett meg a döntés joga. Az esküdtszék ezzel végleg kikerült az igazságszolgáltatási rendszerből.

Nagyon hasonló változtatásokat vezettek be a franciák is 1941-ben.⁷⁸ Az esküdtszék szerepét egy olyan testület vette át, amelynek munkájában szintén hat laikus, valamint három bíró vett részt. Nem mellékes körülmény, hogy ezt a módosítást a Vichy-kormány eszközölte. A kollaboráns vezetés számára nyilvánvalóan fontos szempont volt, hogy

⁷⁴ Kläre, Helmut: Die Abschaffung der echten Schwurgerichte in der Weimarer Republik. *Jogelméleti Szemle*, 2000/2., 1. fejezet.

⁷⁵ Uo. 2. fejezet, 2. alfejezet.

⁷⁶ Uo. 2. fejezet, 4. alfejezet.

⁷⁷ Verordnung über Gerichtsverfassung und Strafrechtspflege vom 4. Januar 1924. In: *Quellen zur Reform des Straf- und Strafprozessrechts. Weimarer Republik (1918-1932). IV. kötet.* Walter de Gruyter, Berlin és New York, 1999, 6. § - 12. §

⁷⁸ Donovan: i.m. 167-168. o.

ellehetetlenítse azokat az intézményeket, amelyek hatalmát korlátozhatták volna, továbbá az adminisztráció németbarát irányultsága is szerepet játszhatott a döntésben. Ugyanakkor a lépés hátere nem magyarázható pusztán ennyivel.

Franciaországban ugyanis hosszú út vezetett odáig, hogy sor kerüljön az esküdszék megszüntetésére, és ez a folyamat nagyjából ugyanakkor kezdődött, mint Németországban. Egyes XIX. század végi francia jogászok gyakorlati szempontok mentén kezdték el támadni az esküdszéket: úgy gondolták, hogy a laikusok túl engedékenyek, és ezért túl sok felmentő ítélet születik.⁷⁹ Emellett megerősödött egy elméleti megközelítés is, miután Franciaországban szintén megjelentek a jogpozitivizmus követői.⁸⁰ Ezek a jogtudósok azon a véleményen voltak, hogy a büntetőjogot tudományos alapokra kell helyezni, és össze kell kötni a kriminológiával. Ebből már egyenesen következett, hogy a büntető ítélkezést csak annak szabad végeznie, aki ezeken a területeken jártas. A két világháború között egyértelműen az volt az uralkodó nézet, hogy az esküdszéknek mennie kell.

A helyzet odáig fajult, hogy a kormány 1938-ban kidolgozott egy törvénymódosítást arról, hogy az esküdtek helyét vegyék át a kilenctagú vegyes tanácsok, de a II. világháború kitörése miatt ez soha nem került a parlament elé.⁸¹ A Vichy-korszakban valójában ezt a néhány évvel korábbi javaslatot emelték törvényerőre. A reform tehát egybeesett a francia jogászság elvárásaival, és a legitimitása sem volt megkérdőjelezhető. Éppen ezért azóta egyszer sem merült fel komolyabban a régi rendszer visszaállítása, és napjainkban is – néhány apróbb módosítástól eltekintve – az 1941-es modell érvényesül.

Ezen a négy országon kívül ebben a korszakban szűnt meg továbbá az esküdtbíráskodás Portugáliában, Spanyolországban, Olaszországban, Jugoszláviában, Bulgáriában és a balti államokban.⁸² A II. világháború végeztével tovább folytatódott az esküdszék visszaszorulása. A keleti blokk országaiban a jog szovjetizálásának keretében mindenhol bevezették a népi ülnökök rendszerét, ezzel azokon a helyeken is eltörölve az esküdtbíráskodást, ahol erre korábban még nem került sor.

Mindent egybevéve az esküdtek szerepét a két világháború között Európa számos országában az ülnökök vették át. Az ülnökrendszer számtalan különböző igényt tudott kielégíteni: megfelelt a diktátoroknak és a joguralom híveinek egyaránt. E miatt az univerzalitás miatt a XX. század közepére képes volt felváltani az esküdtbíráskodást Európa államainak nagy részében.

V. Zárszó

Ahogy a tanulmány elején is említettem, jelenleg nyolc olyan európai országot tartunk számon, ahol az esküdtbíráskodás ma is létező valóság. Ez a szám a közelmúltban – az elmúlt harminc évben – két hullámban ment keresztül jelentősebb változáson.

⁷⁹ Uo. 141-146. o.

⁸⁰ Uo. 151-153. o.

⁸¹ Uo. 166-167. o.

⁸² Gorphe 1936/1.: i.m. 20-22. o.

Az első hullám az 1990-es évekre tehető, amikor rövid ideig reneszánszát élte az esküdtszék. Ekkor olyasvalamire került sor, amire Európában azelőtt közel száz évig nem volt példa: előbb Oroszországban, majd Spanyolországban úgy reformálták meg az igazságszolgáltatási rendszert, hogy a korábban eltörölt esküdtbíráskodást ismételtelen bevezették.⁸³

A két ország hasonló történelmi helyzetben volt. Mindkét helyen egy hosszú diktatúra után igyekeztek fel-, illetve helyreállítani a demokratikus viszonyokat, és ennek keretében sok esetben visszatértek az egypárti rezsimek előtt használatban lévő jogi konstrukciókhoz. Oroszországban a kommunizmus bukása után rögtön végrehajtották a bíráskodási reformot, és már 1993-ban megszavazták az esküdtszékek megszervezéséről szóló törvényt. Spanyolországban hosszabb ideig tartott a döntés meghozatala, és csak húsz évvel Franco halála után, 1995-ben került sor az esküdtbíráskodási törvény elfogadására.

A második hullám a 2000-es évek közepén kezdődött, ekkor azonban nem nőtt, hanem csökkent az esküdtbíráskodást alkalmazó országok száma. Dániában 2007-ben, Svájcban 2011-ben,⁸⁴ Norvégiában pedig 2018-ban⁸⁵ fejezte be végleg működését az esküdtszék. Ugyanakkor a laikus bíráskodás valamilyen formában mindegyik országban megmaradt.

A közelmúlt fejleményei is jól mutatják, hogy az esküdtbíráskodás transzplantálásának mérlegét nem lehet egyértelműen megvonni. Attekintve az esküdtszék európai történetét azt látjuk, hogy a legtöbb transzplantáló államban viszonylag hamar, egyes esetekben az átültetés pillanatától kezdve jelentkeztek problémák. Az esküdtbíráskodás Európában már a XIX. században válságba került, sokan kritizálták, és az országok többségében végül meg is szüntették. Ez a folyamat még napjainkban is zajlik.

Nem tekinthetünk el azonban attól sem, hogy bizonyos országok jogrendszerei sikeresen tudták integrálni a jogintézményt, néhány helyen a transzplantálás óta megszakítás nélkül működik az esküdtszék. Az 1990-es évek eseményei pedig azt bizonyították, hogy még mindig van vonzereje Európában ennek a bíráskodási formának.

⁸³ Helm, Rebecca K. – Hans, Valerie P.: Procedural Roles. Professional Judges, Lay Judges and Lay Jurors. In: Brown, Daryll K. – Turner, Jenina I. – Weisser, Bettina (szerk.): *The Oxford Handbook of Criminal Process*. Oxford University Press, Oxford, 2019, 222-224. o.

⁸⁴ Jackson, John D. – Kovalev, Nikolai P.: Lay Adjudication in Europe. The Rise and Fall of the Traditional Jury. *Oñati Socio-Legal Series*, 2016/2., 374-376. o.

⁸⁵ Offit, Anna: Dismissing the Jury. Mixed Courts and Lay Participation in Norway. In: Ivković, Sanja Kutnjak – Diamond, Sari Seidman – Hans, Valerie P. – Marder, Nancy S. (szerk.): *Juries, Lay Judges, and Mixed Courts. A Global Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge, 2021, 200. o.